

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Матюшина Ольга Володимирівна

УДК 341.242(4-67):551.583

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ З
ПРОТИДІЇ ЗМІНАМ КЛІМАТУ В РАМКАХ ЄС**

Спеціальність 293 “Міжнародне право”

Галузь знань 29 “Міжнародні відносини”

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Матюшина О.В./ _____

Науковий керівник: Медведєва Марина Олександрівна – доктор юридичних наук, професор

Київ - 2026

АНОТАЦІЯ

Матюшина О.В. Правове регулювання співробітництва держав з протидії змінам клімату в рамках ЄС. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 “Міжнародне право” (галузь знань 29 “Міжнародні відносини”) - Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2025.

Дослідження присвячене еволюції правових засад кліматичної політики Європейського Союзу у взаємозв'язку з розвитком міжнародного кліматичного права. Розглянуто зобов'язання ЄС та держав-членів у межах глобального кліматичного режиму, їхнє відображення в нормативних документах та переговорах сторін. Проаналізовано основні глобальні угоди - Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (1992 р.), Кіотський протокол (1997 р.) і Паризьку угоду (2015 р.), які визначили зобов'язання держав щодо скорочення викидів парникових газів. Окрему увагу приділено секторальним міжнародним режимам, що доповнюють кліматичну систему: Монреальському протоколу (1987 р.) з Поправкою Кігалі (2016 р.) щодо озоноруйнівних речовин, Конвенції ООН з морського права (1982 р.) і MARPOL (Додаток VI) у частині регулювання суднових викидів, а також Лондонській конвенції (1972 р.) і Лондонському протоколу (1996 р.) з поправками 2006 і 2013 років, які створили правові механізми для геологічного зберігання CO₂ та контролю морських кліматичних технологій. Прослідковано взаємодію норм Конвенції OSPAR, Лондонського протоколу та права ЄС (Директива 2009/31/ЄС), що формує узгоджену основу для безпечного зберігання CO₂ у морському геологічному середовищі.

На рівні ЄС досліджено процес трансформації міжнародних і секторальних зобов'язань у внутрішнє право, зокрема через Європейський зелений курс, який визначає стратегічні орієнтири кліматичної політики Союзу, а також рамковий Європейський кліматичний закон (Регламент (ЄС) 2021/1119), яким встановлено

юридично обов'язкову мету досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року завдяки ухвалення пакету законодавчих ініціатив “Fit for 55” з проміжною ціллю скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року шляхом реформування ключових секторів, таких як енергетика, транспорт, промисловість, будівництво, землекористування і система торгівлі викидами.

Проаналізовано правові інструменти досягнення кліматичної нейтральності ЄС за критерієм їх правової природи та ефективності впровадження, зокрема систему торгівлі квотами на викиди парникових газів, політику енергоефективності, енергетичне оподаткування та підтримку відновлюваної енергетики, прикордонне вуглецеве коригування, стратегії управління вуглецем, правове регулювання викидів від морського й авіаційного транспорту, а також інструменти геоінженерії.

Здійснено аналіз формування та розвитку кліматичного судочинства в системі права Європейського Союзу, Світової організації торгівлі та міжнародного інвестиційного арбітражу. Досліджено процесуальні аспекти кліматичного судочинства в Суді ЄС, зокрема коло суб'єктів, які мають право на звернення, та предмет розгляду таких справ, що охоплює оскарження актів інституцій ЄС у сфері кліматичної політики. Проаналізовано становлення кліматичного судочинства в ЄС, зокрема активізацію розгляду справ у Суді ЄС після запровадження схеми торгівлі викидами на початку 2000-х років, що стало відправною точкою формування прецедентної практики у сфері кліматичної політики. Досліджено застосування Оргуського регламенту у практиці Суду ЄС, де тривалий час право недержавних суб'єктів на звернення залишалося обмеженим, проте внесені зміни до Регламенту розширили доступ громадськості до правосуддя у справах, що стосуються довкілля та кліматичної політики. Автором проаналізовано практику застосування арбітражного урегулювання спорів щодо тлумачення та застосування положень Договору до Енергетичної Хартії, які вплинули на межі державного регулювання в енергетичному секторі та реалізацію кліматичних реформ у межах Європейського зеленого курсу й пакета “Fit for 55”.

Автором здійснено комплексний аналіз імплементації кліматичного права ЄС у національні правопорядки держав-членів, зокрема України. Розглянуто відповідність таким ключовим критеріям національних кліматичних законів рамковому Європейському закону про клімат, як нормативно закріплена середньострокова мета скорочення викидів до 2030 року на 55% та довгострокова мета досягнення кліматичної нейтральності, парламентський контроль та наявність незалежних науково-дорадчих органів щодо кліматичної політики та реалізації відповідних секторальних політик, делегування повноважень органам місцевого самоврядування щодо напрацювання планів скорочення викидів, передбаченні права громадської участі, а також обов'язків публічних обговорень і звітування відповідальних осіб, що формує інституційну спроможність та визначає ефективність кліматичного врядування держав. Досліджено процес адаптації національних законодавств, який відзначається суттєвою варіативністю залежно від політико-правового контексту. Проаналізовано роль національних судів окремих держав ЄС у підвищенні кліматичних амбіцій урядів, а також механізми вдосконалення законодавчих механізмів і забезпечення належного виконання зобов'язань суб'єктів владних повноважень. Автор звертає увагу, що в деяких державах ЄС такі інструменти лише формується, що ускладнює забезпечення правової відповідальності за кліматичну бездіяльність.

Окрему увагу приділено питанням гармонізації кліматичного законодавства України з європейським, зокрема відповідності українського законодавства критеріям *acquis communautaire* згідно розділу 27 “Довкілля та зміна клімату”. Автором проаналізовано Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» № 1237-ІХ від 8 жовтня 2024 року спрямований на імплементацію *acquis communautaire* у сфері кліматичної політики, зокрема Регламенту 2018/1999 про врядування в Енергетичному союзі та кліматичні дії та Регламенту 2021/1119, відомого як Європейський кліматичний закон, що визначає рамки досягнення кліматичної нейтральності, а також виконання своїх міжнародних зобов'язань, взятих за Угодою про асоціацію з ЄС щодо наближення

українського законодавства до вимог Директиви 2003/87/ЕС щодо створення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів. Пропонується огляд українського кліматичного судочинства, яке здебільшого відповідає моделі “першої хвилі” кліматичних позовів в ЄС, тобто обмежуються адміністративними оскарженнями або секторальними екологічними спорами, що не мають стратегічного характеру. Підкреслюється необхідність упорядкування правової бази для проведення економічних та екологічних експертиз з метою справедливого визначення шкоди в результаті російської збройної агресії, а також справедливого застосування вуглецевих мит для післявоєнного відновлення української економіки.

Автор актуалізує питання кліматичної справедливості, відсутності категорії “кліматична шкода” у чинному праві ЄС та України, необхідності обліку парникових газів, спричинених в результаті збройної агресії з подальшим запровадженням механізму відшкодування таких об’ємів.

Наукова новизна полягає у формалізації поняття правового механізму кліматичної політики Європейського Союзу у внутрішньому та зовнішньому вимірах, узагальненні нормативних засобів реалізації кліматичних зобов’язань і виявленні закономірностей правової адаптації в контексті асоційованих країн. Вперше в українській юридичній науці здійснено систематичний аналіз правового розвитку кліматичної політики ЄС у контексті міжнародного права навколишнього середовища, із виокремленням ключових транснаціональних інструментів.

Практичне значення дослідження полягає у формуванні науково обґрунтованого та аналітичного фундаменту для вдосконалення кліматичної політики України, її подальшої гармонізації з правом ЄС та посилення нормативної спроможності держави у сфері зміни клімату. Результати роботи можуть бути використані для розробки національних заходів адаптації та пом’якшення, а також для формування правових механізмів кліматичної справедливості в контексті післявоєнного відновлення, зокрема з урахуванням

необхідності напрацювання та лобіювання на міжнародному рівні правових механізмів відшкодування шкоди за викиди парникових газів, спричинених збройною агресією.

Крім того, дисертація має академічну цінність, оскільки вперше в українській юридичній науці здійснено системну класифікацію та структурований аналіз інституційних, нормативних і судових аспектів кліматичної політики ЄС, що може слугувати базою для подальших наукових досліджень і освітніх дисциплін.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне співробітництво, міжнародне право навколишнього середовища, зміна клімату, Паризька угода, кліматична нейтральність, кліматична політика ЄС, право ЄС, Європейський зелений курс, пакет “Fit for 55”, кліматичне судочинство, права людини, законодавство, Суд ЄС, кліматичне право.

ABSTRACT

Matiushyna O.V. Legal regulation of cooperation between states to combat climate change within the EU. Qualification scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 293 “International Law” (field of knowledge 29 “International Relations”) - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2026.

The research is devoted to the evolution of the legal foundations of the European Union's climate policy in relation to the development of international climate law. The obligations of the EU and the Member States within the framework of the global climate regime, their reflection in regulatory documents and negotiations of the parties are considered. The main global agreements - the United Nations Framework Convention on Climate Change (1992), the Kyoto Protocol (1997) and the Paris Agreement (2015), which defined the obligations of states to reduce greenhouse gas emissions, are analyzed. Special attention is paid to sectoral international regimes that complement the climate system: the Montreal Protocol (1987) with the Kigali Amendment (2016) on ozone-depleting substances, the UN Convention on the Law of the Sea (1982) and MARPOL (Annex VI) in terms of regulating ship emissions, as well as the London Convention (1972) and the London Protocol (1996) with amendments in 2006 and 2013, which created legal mechanisms for the geological storage of CO₂ and the control of marine climate technologies. The interaction of the norms of the OSPAR Convention, the London Protocol and EU law (Directive 2009/31/EC), which forms an agreed basis for the safe storage of CO₂ in the marine geological environment, is traced.

At the EU level, the process of transforming international and sectoral obligations into domestic law has been studied, in particular through the European Green Deal, which defines the strategic guidelines of the Union's climate policy, as well as the framework European Climate Law (Regulation (EU) 2021/1119), which sets a legally binding goal of achieving climate neutrality by 2050 through the adoption of the package of legislative initiatives “Fit for 55” with the interim goal of reducing greenhouse gas emissions by at

least 55% by 2030 by reforming key sectors such as energy, transport, industry, building sector, land use and emissions trading system.

The legal instruments for achieving climate neutrality of the EU are analyzed according to the criterion of their legal nature and effectiveness of implementation, in particular, the greenhouse gas emissions trading system, energy efficiency policy, energy taxation and renewable energy, carbon border adjustment mechanism, carbon management strategies, legal regulation of emissions from maritime and aviation transport, as well as geoengineering tools.

The analysis of the formation and development of climate justice in the system of law of the European Union, the World Trade Organization and international investment arbitration is carried out. The procedural aspects of climate justice in the Court of Justice of the EU, in particular, the range of entities that have the right to appeal, and the subject of consideration of such cases, which covers appeals against acts of the EU institutions in the field of climate policy, are studied. It was analyzed the formation of climate justice in the EU, in particular, the intensification of consideration of cases in the Court of Justice of the EU after the introduction of the emissions trading scheme in the early 2000s, which became the starting point for the formation of case law in the field of climate policy. The application of the Aarhus Regulation in the practice of the Court of Justice of the EU, where the right of non-state actors to appeal had remained limited for a long time, but the amendments to the Regulation have expanded public access to justice in cases related to the environment and climate policy. The author analyzes the practice of applying arbitration settlement of disputes regarding the interpretation and application of the provisions of the Treaty to the Energy Charter, which affected the boundaries of state regulation in the energy sector and the implementation of climate reforms within the framework of the European Green Deal and the package “Fit for 55”.

The author provides a comprehensive analysis of the implementation of EU climate law in the national legal orders of the Member States, as well as Ukraine. The compliance of such key criteria of national climate laws with the framework European Climate Law as the normatively enshrined medium-term goal of reducing emissions by 55% by 2030

and the long-term goal of achieving climate neutrality, parliamentary control and the availability of independent scientific advisory bodies on climate policy and the implementation of relevant sectoral policies, delegation of duties to local governments to develop emission reduction plans, providing for the right of public participation, as well as the responsibilities of public discussions and reporting of responsible persons, which forms institutional capacity and determines the effectiveness of climate governance of states. The process of adaptation of national legislation, which is marked by significant variability depending on the political and legal context, has been studied. The role of national courts of individual EU states in increasing the climate ambitions of governments, as well as mechanisms for improving legislative mechanisms and ensuring proper fulfillment of obligations of public authorities are analyzed. The author draws attention to the fact that in some EU states, such instruments are only being formed, which complicates the provision of legal responsibility for climate inaction.

Special attention is paid to the issues of harmonization of the climate legislation of Ukraine with the European, compliance of Ukrainian legislation with the criteria of *acquis communautaire* according to Section 27 “Environment and Climate Change”. The author analyzes the Law of Ukraine “On the Basic Principles of State Climate Policy” No. 1237-IX of October 8, 2024 aimed at implementing *acquis communautaire* in the field of climate policy, in particular Regulation 2018/1999 on the governance of the Energy Union and Regulation 2021/1119, known as the European Climate Law, which defines the framework for achieving climate neutrality, as well as the fulfillment of its international obligations under the Association Agreement with the EU to approximate the Ukrainian legislation to the requirements of Directive 2003/87/EC on the establishment of a greenhouse gas emissions trading system. It offers an overview of Ukrainian climate justice, which mostly follows the model of the “first wave” of climate lawsuits in the EU, limited to administrative appeals or sectoral environmental disputes that are not of a strategic nature. The need to streamline the legal framework for conducting economic and environmental examinations in order to fairly determine losses

and the proper application of carbon duties when calculating losses to the Ukrainian economy as a result of Russian armed aggression is emphasized.

The author actualizes the issues of climate justice, the absence of the category of “climate damage” in the current law of the EU and Ukraine, the need to account for greenhouse gases caused as a result of armed aggression with the subsequent introduction of a mechanism for reimbursement of such volumes.

The scientific novelty lies in the formalization of the concept of the legal mechanism of the EU climate policy in the internal and external dimensions, the generalization of the normative means of implementing climate obligations and the identification of patterns of legal adaptation in the context of associated countries. For the first time in Ukrainian legal science, a systematic analysis of the legal development of the EU climate policy in the context of international environmental law has been carried out, highlighting key transnational instruments.

The practical significance of the study lies in the formation of a scientifically grounded and analytical foundation for improving Ukraine’s climate policy, its further harmonization with the law of the European Union and strengthening the regulatory capacity of the state in the field of climate change. The results of the work can be used to develop national adaptation and mitigation measures, as well as to form legal mechanisms for climate justice in the context of post-war recovery. In particular, taking into account the need to develop and advocate mechanisms for the recovery of compensation for environmental damage for greenhouse gas emissions caused by armed aggression at the international level legal. In addition, the dissertation has academic value, since for the first time in Ukrainian legal science, a systematic classification and structured analysis of institutional, regulatory and judicial aspects of the EU climate policy have been carried out, which can serve as a basis for further scientific research and educational disciplines.

Keywords: international law, international environmental law, climate change, United Nations Framework Convention on Climate Change, Kyoto Protocol, Paris

Agreement, climate neutrality, EU climate policy, EU law, European Green Deal, “Fit for 55”, climate justice.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Матюшина О.В. Становлення і розвиток кліматичної політики ЄС у контексті міжнародно-правового співробітництва держав з протидії змінам клімату. *Юридичний вісник*. 2023. №3. С. 259-264. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.46>

2. Matiushyna O.V. The Ukrainian actualization of justice in global climate policy. *Uzhhorod National University Herald*. 2025. Series: Law. 2025. №4(87). P. 212-220. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.43>

3. Medvedieva M., Matiushyna O. The European Emissions Trading Schemes (EU ETS): some legal perspectives of market-based mechanisms. *Actual problems of international relations*. 2024. №158. P. 43-51. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2024.158.1.43-51>

4. Matiushyna O. The legal development of ENTSO-E as a tool for energy security and decarbonization of the European Union. *Uzhhorod National University Herald*. 2025. Series: Law. 2025. Vol. 5, № 90. P. 207-216. DOI: [10.24144/2307-3322.2025.90.5.25](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.25)

5. Medvedieva M., Matiushyna O. Climate refugees as a challenge for the legal system and policy of the European Union. *Actual problems of international relations*, №164 P.93-100. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2025.164.1.93-100>

6. Matiushyna O. Climate governance and water conflicts in MENA countries: the European dimension of cooperation. *Law of Ukraine*. 2025. № 7/2025. P.150-162 DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-07-150>

Публікації у зарубіжних рецензованих наукових виданнях і монографіях

1.Matiushyna O. European landscape of climate law. / Nataliia Reznikova; Ganna Grydasova; Maryna Medvedieva; Olga Matiushyna.

Modification of economic dependence and achievement of climate neutrality at the crossroad. Monograph. Boston, USA: Primedia eLaunch.2024. P. 96-109.
<https://doi.org/10.46299/979-8-89504-809-2.3>

Тези доповідей, матеріалів науково-практичних конференцій

1. Матюшина О.В. Проблеми та перспективи адаптації права України та Молдови до кліматичного права ЄС / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Шевченківська весна - 2024”. Київ, 12.04.2024. С. 69-72.

2. Matyushyna O.V. Legal regulation of cooperation of states in combating climate change / Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference on Sustainable Development of Economy and Management. Baku, Azerbaijan, December 22-23, 2023, p. 534.

https://beu.edu.az/root_panel/upload/files/beu_edu_az/documents/Economy_Book_2023_end.pdf

3. Матюшина О.В. Основні правові інструменти досягнення кліматичної нейтральності в ЄС / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Актуальні проблеми міжнародних відносин - 2023”. Київ, 1 грудня 2023 р. С. 78.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	14
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ З ПРОТИДІЇ ЗМІНАМ КЛІМАТУ	28
1.1. Становлення та розвиток кліматичної політики ЄС в контексті Рамкової конвенції зі зміни клімату та Кіотського протоколу	28
1.2. Становлення та розвиток кліматичної політики ЄС в контексті Паризької угоди та Цілей сталого розвитку ООН	44
1.3. Становлення та розвиток кліматичної політики ЄС в контексті інших міжнародних договорів, пов'язаних із протидією зміні клімату	59
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	72
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНЕ КЛІМАТИЧНЕ ПРАВО ЄС	75
2.1. Інструменти досягнення кліматичної нейтральності у праві ЄС	75
2.2. Кліматичні спори у практиці Суду ЄС, органів врегулювання спорів СОТ та міжнародних арбітражів	112
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	132
РОЗДІЛ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КЛІМАТИЧНОГО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОПОРЯДКИ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ТА УКРАЇНИ	136
3.1. Впровадження норм кліматичного права ЄС: досвід деяких держав-членів	136
3.2. Національні практики кліматичного судочинства в державах ЄС	173
3.3. Кліматична політика України: адаптація українського законодавства до права ЄС	187
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	209
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	214
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	224
ДОДАТКИ	267

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ADR	Альтернативне вирішення спорів
AFIR	Регламент інфраструктури альтернативних видів палива
CBAM	Механізм прикордонного вуглецевого коригування
CCS	Уловлювання та зберігання вуглецю
CCAC	Коаліція з питань клімату та чистого повітря
CJEU	Суд Європейського Союзу
COP	Конференція Сторін
DG CLIMA	Генеральний директорат із питань клімату
DG Environment	Генеральний директорат з питань довкілля
EEA	Європейське агентство з довкілля
ECCP	Європейська програма зі зміни клімату
EPA	Агентство з охорони довкілля США
ETS	Система торгівлі викидами
EU ETS	Система торгівлі квотами на викиди ЄС
EUA	Квота на викиди ЄС
ETD	Директива про енергетичне оподаткування
European Climate Law	Регламент (ЄС) 2021/1119 Європейського парламенту та Ради від 30 червня 2021 року, яким встановлюється рамка для досягнення кліматичної нейтральності та вносяться зміни до Регламенту (ЄС) № 401/2009 і Регламенту (ЄС) 2018/1999 (Європейський кліматичний закон).

Eurostat	Статистичне управління ЄС
GHG	Парникові гази
GMI	Глобальна метанова ініціатива
GMH	Глобальний метановий центр
GMP	Глобальні зобов'язання щодо скорочення викидів метану
ICAO	Міжнародна організація цивільної авіації
ICC	Міжнародна торговельна палата
ICM	Управління промисловими викидами вуглецю
IMO	Міжнародна морська організація
IPCC	Міжурядова група експертів з питань зміни клімату
LTS	Довгострокові стратегії
LULUCF	Землекористування, зміна землекористування і лісове господарство
LUCAS	Рамкове обстеження землекористування/покриву
MRV	Моніторинг, звітність і верифікація
NAP	Національний план дій
NDC	Національно визначені внески
NECP	Національний енергетичний і кліматичний план
RLF	Відновлюване паливо небіологічного походження
RED	Директива про відновлювану енергію
ReFuelEU	Регламент щодо екологічного авіаційного палива
RFNBO	Відновлювані види палива небіологічного походження

SAF	Авіаційне паливо з низьким вмістом вуглецю
TBT Agreement	Угода про технічні бар'єри в торгівлі
TFEU	Договір про функціонування Європейського Союзу
TEN-T	Транс'європейська транспортна мережа
UNEP	Програма ООН з навколишнього середовища
UNSR	Спеціальний доповідач ООН
ЗУ	Закон України
ВДЕ	Відновлювані джерела енергії
ВМО	Всесвітня метеорологічна організація
ВРУ	Верховна Рада України
ДФЄС	Договір про функціонування Європейського Союзу
ДЕК	Договір до енергетичної хартії
Європейський кліматичний закон	Регламент (ЄС) 2021/1119 Європейського парламенту та Ради від 30 червня 2021 року, яким встановлюється рамка для досягнення кліматичної нейтральності та вносяться зміни до Регламенту (ЄС) № 401/2009 і Регламенту (ЄС) 2018/1999 (Європейський кліматичний закон).
ЄС	Європейський Союз
ЄК	Європейська Комісія
ЄЕК ООН	Європейська економічна комісія ООН
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини

ГА ООН	Генеральна Асамблея ООН
ГФУ	Глобальний фонд для довкілля
ЗУ	Закон України
КМУ	Кабінет Міністрів України
МПНС	Міжнародний постійний наглядовий суд
НКП	Національні контактні пункти
НКРЕКП	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РКЗК ООН	Рамкова конвенція ООН про зміну клімату
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ЦСР	Цілі сталого розвитку

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Зміна клімату є науково підтвердженим фактом [1, с.5]. Протидія кліматичним змінам є одним із найсуттєвіших викликів для правових систем сучасності. Вона справляє комплексний вплив на довкілля, економіку, соціальну стабільність і міжнародні відносини, вимагаючи від правових механізмів здатності оперативно реагувати на динамічні загрози. Кліматична криза потребує скоординованої, ефективної та справедливої відповіді, яка значною мірою залежить від здатності правових систем формувати, закріплювати й реалізовувати обов'язкові зобов'язання у сфері охорони довкілля. Право має забезпечити баланс між кліматичними цілями, економічною доцільністю та соціальною справедливістю на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Особливого значення ця проблема набуває в умовах зростання глобальних ризиків, посилення енергетичної нестабільності, руйнування традиційних ланцюгів постачання та загострення геополітичної конкуренції. У цьому контексті Європейський Союз виступає як один із провідних акторів, що не лише формує амбітну внутрішню кліматичну політику, але й активно впливає на розвиток міжнародної нормативної архітектури. ЄС вдосконалює правову модель досягнення кліматичної нейтральності, що передбачає інноваційне поєднання імперативних зобов'язань, ринкових інструментів і механізмів міждержавної координації.

Актуальність теми безпосередньо стосується України, яка, попри складні виклики, пов'язані з війною, декларує відданість європейському курсу, включаючи адаптацію до кліматичної політики ЄС [2]. Солідарна участь України у процесах декарбонізації, адаптації до кліматичних змін і відновлення екологічно сталого розвитку в післявоєнний період вимагає науково обґрунтованого правового супроводу. У цьому аспекті особливої ваги набуває вивчення правової природи зобов'язань у сфері клімату, механізмів їх

імплементатії в національні системи, а також досвіду ЄС як потенційної моделі для правових реформ. Тема дисертації тісно пов'язана з поточними міждисциплінарними дослідженнями у сфері кліматичного врядування та права ЄС, що робить її надзвичайно важливою як у науковому, так і в практичному вимірі.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі правових засад кліматичної політики Європейського Союзу, її еволюції, інструментального наповнення та імплементатійного потенціалу України. Для досягнення мети були поставлені такі основні завдання:

- 1) дослідити етапи формування кліматичної політики ЄС у контексті міжнародного права;
- 2) розглянути наукові підходи до визначення кліматичного права, його класифікації, меж та міжгалузевого характеру;
- 3) розглянути міжнародні угоди та механізми, які не були первинно спрямовані на боротьбу зі зміною клімату, але істотно впливають на її регулювання в політиці ЄС;
- 4) проаналізувати роль ЄС у формуванні глобальної кліматичної політики;
- 5) проаналізувати основні інституційні та нормативні механізми ЄС, спрямовані на досягнення кліматичної нейтральності;
- 6) дослідити формування підходів до кліматичних спорів у практиці Суду ЄС, органів врегулювання спорів СОТ та міжнародних арбітражів;
- 7) оцінити ефективність імплементатії кліматичного права ЄС у правових системах держав-членів;
- 8) проаналізувати тенденції кліматичного судочинства держав ЄС;
- 9) дослідити особливості імплементатії кліматичного права ЄС у законодавство України.

Методологія дослідження базується на міждисциплінарному підході з використанням загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію кліматичної політики ЄС;

метод порівняльного правознавства для зіставлення національних моделей імплементації кліматичного права ЄС та аналізу відмінностей у їх нормативному та інституційному забезпеченні в державах-членах; догматичний метод використано для аналізу правових актів, а метод правової герменевтики - для інтерпретації судової практики та змісту нормативних положень; метод аналізу застосовано для оцінки ключових норм кліматичного права ЄС, національних механізмів їх імплементації та релевантної судової практики, тоді як синтез використано для інтеграції отриманих результатів, узагальнення виявлених закономірностей і формування цілісних висновків щодо ефективності правового регулювання.

Обґрунтування вибору методів дослідження ґрунтується на потребі виявлення системних особливостей права ЄС та достовірного аналізу його ефективності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження було виконано на кафедрі міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми інституту № 23БФ048-01 "Міжнародні механізми забезпечення ресурсами стратегічного значення для підвищення обороноздатності України".

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному правовому аналізі кліматичної політики ЄС з позиції її внутрішньої ефективності та зовнішнього регуляторного впливу. Вперше в українській правовій науці здійснено систематизацію правових інструментів Європейського Союзу у сфері боротьби з глобальним потеплінням та проаналізовано моделі їх імплементації в контексті історичних і міжнародно-правових засад співробітництва держав у межах Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, Кіотського протоколу та Паризької угоди.

Вперше у вітчизняній науці міжнародного права:

- 1) запропоновано класифікацію періодів розвитку правового регулювання співробітництва держав з протидії змінам клімату в рамках ЄС в контексті формування міжнародного кліматичного права: а) період з 1972 до 1992 року (від Стокгольмської конференції до РКЗК ООН); б) період з 1992 до 2015 року (від РКЗК ООН до Паризької угоди); в) період з 2015 року - дотепер (від Паризької угоди до нового кліматичного законодавства ЄС);
- 2) встановлено, що кліматична політика ЄС характеризується нормативною адаптивністю, яка розглядається як здатність правової системи Союзу ефективно реагувати на динамічні виклики кліматичної кризи шляхом гнучкого, але юридично обґрунтованого оновлення норм; надано авторське визначення нормативної адаптивності кліматичної політики як сукупності характеристик права, які забезпечують його здатність швидко реагувати на наукові дані, технологічні інновації та соціальні зміни у сфері клімату, інтегрувати нові підходи без втрати нормативної визначеності та юридичної сили, а також зберігати внутрішню цілісність правового порядку при одночасному розширенні зовнішнього регуляторного впливу, що дозволяє оцінити ефективність кліматичної політики ЄС не лише за формальними показниками імплементації, але й за здатністю нормативної системи трансформуватися відповідно до нових викликів в умовах енергетичної кризи, війни та глобальної екологічної нестабільності;
- 3) визначено такі особливості кліматичних справ у рамках Суду ЄС: а) предмет судових справ стосується, як правило, загальних цілей скорочення викидів парникових газів у ЄС, функціонування системи торгівлі викидами, розподілу зусиль між державами-членами у скороченні таких викидів, їхніх національних планів дій, розподілом компетенції між державами-членами та інститутами ЄС в цій сфері; б) в більшості випадків справи ініціюються державами-членами, Європейською Комісією та юридичними особами проти інститутів ЄС; в) фізичні особи мають обмежений доступ до Суду ЄС через

існування жорстких процесуальних критеріїв допустимості, обумовленими вимогами прямого та індивідуального впливу актів на інтереси скаржників;

4) запропоновано модель ефективного національного кліматичного врядування, що охоплює п'ять ключових елементів: а) прийняття національного кліматичного закону, який встановлює юридично зобов'язуючі цілі, зокрема дату досягнення кліматичної нейтральності та середньострокові орієнтири щодо скорочення викидів; б) наявність парламентського контролю за реалізацією кліматичної політики та оцінкою результатів; в) функціонування науково-дорадчих органів, які надають незалежні експертні оцінки та рекомендації; г) забезпечення реальної участі громадськості через механізми публічних консультацій, доступу до інформації та правозахисних інструментів; ґ) ефективне кліматичне судочинство, яке гарантує дотримання зобов'язань і забезпечує правові засоби у разі бездіяльності або порушень з боку органів влади;

5) визначено такі особливості кліматичних справ у національних судах держав-членів ЄС та асоційованих країн: а) предмет судових справ стосується порушення конституційних прав громадян та обов'язків держав (конституційне право), оскарження ухвалення неефективних адміністративних рішень чи визнання бездіяльності внаслідок неухвалення таких рішень (адміністративне або цивільне право), оскарження недбалості корпорацій чи інших організацій або звинувачення компаній у спотворенні чи приховуванні інформації про вплив комерційної діяльності на клімат, що впливає безпосередньо на права споживачів та права людини (цивільне право); б) аргументи сторін та національних судів стосуються захисту прав людини, концепції “належної турботи” (“належної обачності”), принципів спільної, але диференційованої відповідальності, міжгенераційної рівності, неспричинення шкоди, перестороги, принципу поділу влади; в) національні суди змушені тлумачити не лише вимоги національного законодавства та права ЄС в сфері зміни клімату, але й положення міжнародних договорів, таких як Орґуська

конвенція, ЄКПЛ, РКЗК ООН, Кіотський протокол та Паризька угода; г) основними перепонами для ініціювання кліматичних справ є вимоги процесуального законодавства різних держав щодо права на подання позову, адже зазвичай скажники мають довести свій статус жертви і порушення своїх з боку органів державної влади.

б) запропоновано запровадження спеціальних індикаторів для обліку “військових” та “реконструкційних” викидів парникових газів; досліджено прогалини як в національному праві, так і в праві ЄС стосовно поняття “кліматичної шкоди”; наголошено на відсутності механізмів відшкодування та методології обрахування збитків, спричинених викидами в результаті збройної агресії.

Дістали подальшого розвитку наукові положення:

1) щодо концепції кліматичної нейтральності, якій бракувало нормативної визначеності у Паризькій угоді, однак яка набула юридично обов’язкового характеру завдяки Європейському закону про клімат, а також стала міждисциплінарним принципом регулювання всієї політики й економіки ЄС, охоплюючи такі сфери, як клімат, енергетика, транспорт, будівництво, землекористування, лісове господарство тощо;

2) відносно необхідності узгодження односторонніх екстериторіальних заходів ЄС в сфері регулювання викидів парникових газів у морському та авіаційному транспорті, з одного боку, та міжнародних зобов’язань цієї організації згідно з правом СОТ, з іншого, а також можливості обґрунтування правомірності “кліматичного унілатералізму” ЄС існуванням обов’язку *erga omnes* захищати “спільний інтерес”, яким є стала і безпечна кліматична система;

3) про те, що чинні міжнародно-правові акти - як Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, так і Паризька угода - не передбачають визнаної процедури

компенсації викидів, спричинених збройними конфліктами, що створює суттєву прогалину в системі міжнародної кліматичної відповідальності;

4) щодо запровадження в Україні системи торгівлі викидами та недосконалості дії механізму СВAM, оскільки для відновлення виробничих потужностей нашої державі на перехідний період потрібні справедливо визначені квоти на викиди; включення в обрахунок збитків вартості СВAM на імпорт критичних матеріалів для післявоєнного відновлення України внаслідок російської збройної агресії, навіть якщо він історично не застосовувався до матеріалів зруйнованих об'єктів; застосування пункту 69 преамбули Регламенту (ЄС) 2023/956 для тимчасового коригування дії СВAM як щодо українського експорту, так і щодо імпорту;

5) щодо кліматичного судочинства в Україні, яке перебуває на стадії становлення та характеризується переважанням адміністративних і секторальних екологічних спорів, тоді як практика у справах, безпосередньо пов'язаних із кліматичною політикою, залишається обмеженою; у цьому контексті аналіз поширено й на судову практику у митних спорах, пов'язаних з обігом озоноруйнівних речовин і фторованих газів.

Удосконалено:

1) розуміння ідеї та нормативних складових кліматичної справедливості в контексті Цілей сталого розвитку та захисту прав людини;

2) аналіз амбітних дій ЄС щодо подолання фрагментації міжнародного регулювання зміни клімату, включно з такими сферами, як транскордонні викиди у сфері авіації та судноплавства, скорочення викидів гідрофторвуглеців, короткоживучих парникових газів, а також регулювання кліматичної геоінженерії, завдяки чому ЄС підтверджує своє стратегічне лідерство у глобальному кліматичному врядуванні;

3) розуміння особливостей кліматичних справ за участю ЄС в СОТ та міжнародних арбітражах;

4) теоретичне обґрунтування того, що кліматична політика України, з одного боку, еволюціонує від окремих програмних документів до комплексної законодавчої рамки, що забезпечує інтеграцію кліматичних зобов'язань у національну політику сталого розвитку, з акцентом на виконання міжнародних зобов'язань у межах Паризької угоди, проте з іншого, реалізація цієї політики на регіональному та місцевому рівнях залишається фрагментарною через відсутність затверджених методичних рекомендацій щодо розробки планів зменшення викидів та адаптаційних стратегій, що суперечить практиці ЄС, де місцева влада забезпечена чіткими інструментами реалізації кліматичних заходів;

5) аналіз виконання Україною євроінтеграційних зобов'язань у сфері кліматичної політики завдяки комплексному врахуванню звітів Європейської Комісії, положень національного законодавства та судової практики.

Особистий внесок. Дисертація виконана здобувачкою особисто. Положення, висновки та рекомендації, викладені в роботі, відзначаються науковою новизною і є результатом самостійного добору джерельної бази, аналізу нормативно-правових актів, судової практики та академічної літератури. Здобувачкою проведено порівняльно-правове дослідження імплементації кліматичної політики Європейського Союзу в правові системи держав-членів, а також її впливу на трансформацію правового регулювання у сфері клімату в Україні.

Апробація результатів здійснювалася на міжнародних та національних наукових заходах, а також шляхом публікації результатів у фахових журналах, що входять до наукометричних баз даних.

Здобувачка взяла участь у міжнародній конференції “Актуальні проблеми міжнародних відносин - 2023” (Київ, 1 грудня 2023 р.) з доповіддю “Основні правові інструменти досягнення кліматичної нейтральності в ЄС”, за результатами якої опубліковано тези. На конференції “Шевченківська весна -

2024” (Київ, 12 квітня 2024 р.) було представлено доповідь “Проблеми та перспективи адаптації права України та Молдови до кліматичного права ЄС” з публікацією тез у збірнику матеріалів. Крім того, на III Міжнародній науково-практичній конференції з питань сталого розвитку економіки та управління (Баку, 22–23 грудня 2023 р.) здобувачка виступила з доповіддю “Правове регулювання співпраці держав у протидії зміні клімату”, яку також було опублікованою у збірнику тез.

Здобувачка активно презентує результати дослідження на міжнародних наукових форумах та навчальних платформах. Зокрема, вона брала участь у роботі дослідницької платформи Тамперського університету (Фінляндія, червень 2024 р.) з презентацією постеру на тему “Правове регулювання співробітництва держав-членів ЄС у протидії змінам клімату”; у літній школі з міграційних студій Гранадського університету (Іспанія, липень 2024 р.), де представила результати власного дослідження; у зимовій школі з федералізму та врядування Євроакадемічного інституту (Інсбрук, Австрія / Тренто, Італія, лютий 2024 р.) з доповіддю “Вплив агресії Росії проти України на кліматичну політику ЄС”; у літній школі з демократії Вроцлавського університету (Польща, вересень 2023 р.) з презентацією “Належне кліматичне врядування як виклик для демократії”; у докторській літній школі Варшавської школи економіки (Польща, липень 2023 р.) з постером “Правове регулювання співробітництва держав для протидії змінам клімату в межах ЄС”. Також у межах програми Arqus Summer Schools on Democracy (Польща, травень 2023 р. та червень 2024 р.) здобувачка представила доповіді “Кліматична політика ЄС в умовах агресії Росії проти України” та “Післявоєнна стійка реконструкція України на шляху до ЄС”.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання результатів для вдосконалення законодавства України, поглиблення адаптації до права ЄС та зміцнення нормативної спроможності держави в умовах зміни клімату. Зокрема, напрацьовані положення можуть

бути застосовані для розробки правових механізмів реагування на виклики, спричинені збройною агресією. Дисертація також закладає аналітичну й методологічну базу для майбутньої співпраці між Україною та ЄС у сфері формування стандартів кліматичної справедливості.

Окремі положення роботи можуть бути використані в навчальному процесі Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні спецкурсів з міжнародного екологічного права та права ЄС. Результати можуть бути корисними для діяльності державних органів, наділених функціями захисту довкілля та природних ресурсів України, а також для аналітичної й експертної підтримки кліматичної політики.

Отримані результати відкривають перспективи подальших досліджень у напрямках: розвитку правового регулювання кліматичної відповідальності держав у збройних конфліктах; вдосконалення механізмів обліку й компенсації парникових викидів; порівняльного аналізу кліматичних політик країн-партнерів ЄС; розробки післявоєнної стратегії кліматичної справедливості для України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (357 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 223 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ З ПРОТИДІЇ ЗМІНАМ КЛІМАТУ

1.1. Становлення та розвиток кліматичної політики ЄС в контексті Рамкової конвенції зі зміни клімату та Кіотського протоколу

Кліматичні проблеми, зокрема глобальне потепління є серйозним іспитом усталеному міжнародному правопорядку. Відповідь на ці виклики вимагає не лише технологічних і економічних рішень, але й справедливої трансформації правового регулювання. У цьому контексті особливого значення набуває концепція справедливого переходу, тобто екологічної трансформації, що забезпечує досягнення кліматичних цілей із одночасним урахуванням соціальної справедливості, економічної рівноваги та диференційованих стартових умов держав. Такий перехід має транскордонний характер, оскільки кліматичні загрози та пов'язані з ними політичні, соціальні й екологічні наслідки не зупиняються на національних кордонах. В цьому контексті слушно зазначає Філіп Сендс, що "...взаємозалежність компонентів екосистем не визнає національних кордонів"[3, с. 3, 5]. Наукові дослідження, політичні та громадські обговорення щодо боротьби з глобальним потеплінням сприяли появі доробку у галузі міжнародного права з навколишнього середовища з метою вирішення проблеми, оскільки міжнародні і національні законодавчі механізми є вкрай необхідними для регулювання запроваджених систем управління поведінкою людини, пов'язаної з впливом на кліматичну систему. Хоча правові інструменти не є єдиним засобом, що використовується для вирішення проблеми парникового забруднення та його наслідків, закон, тим не менш, робить дуже важливий внесок в управління змінами клімату, зокрема відіграє важливу роль у забезпеченні процесів медіації між різними акторами, залучених до політик у зазначеній сфері.

Право навколишнього середовища Європейського Союзу, а згодом і нормативно-правова база регулювання боротьби з глобальним потеплінням, формувалися під впливом міжнародних конференцій ООН з питань охорони довкілля і сталого розвитку та в результаті напрацьованих відповідних міжнародно-правових актів, що мало беззаперечний вплив на порядок денний глобальної кліматичної політики. З 1972 до 1992 року відбулося проведення ключових міжнародних екологічних конференцій під егідою ООН (в Стокгольмі та Ріо-де-Жанейро), які вплинули на формування екологічної політики ЄС, а згодом їхні принципи знайшли відображення і в законодавстві в сфері клімату[4]. В цей період екологічну складову було додано до установчих договорів ЄС, були розроблені програми дій ЄС з навколишнього середовища, серед яких Четверта програма вперше висловила кліматичні занепокоєння. Після ухвалення Рамкової конвенції ООН про зміну клімату П'ята програма дій ЄС зафіксувала ціль здійснювати її імплементацію. Однак в цей період Євросоюзу бракувало узгодженої та ефективної кліматичної політики.

Першим базовим міжнародно-правовим актом з питань охорони довкілля вважається Стокгольмська декларація 1972 року, яку було прийнято в результаті Стокгольмської конференції ООН з проблем навколишнього середовища. Не зважаючи на те, що за своєю природою це є акт м'якого права, завдяки ньому було фактично започатковано галузь міжнародного права з навколишнього середовища. Під час Конференції було вперше поставлено питання глобальних наслідків антропогенного впливу людської діяльності на довкілля. В результаті досягнення політично-правових компромісів міжнародною спільнотою в тексті Стокгольмської декларації, зокрема в Принципі 1 було визнано права людини жити у сприятливому навколишньому середовищі і обов'язок його охороняти, в Принципі 4 закріплено, що під час планування економічного розвитку важливим є збереження природи, в Принципі 24 акцентовано увагу на необхідності та доцільності міжнародного

співробітництва у питаннях збереження довкілля, а в Принципі 26 наголошується, що людство та навколишнє середовище мають бути позбавлені наслідків застосування ядерної чи іншої зброї масового знищення [5]. Не дивлячись на те, що під час Стокгольмської конференції ООН з проблем навколишнього середовища не було жодної згадки про кліматичну політику, але фактично в тексті і в принципах Стокгольмської декларації відображено фокус міжнародної спільноти на майбутнє формулювання засад глобальної політики боротьби зі зміною клімату.

У 1986 році Єдиним європейським актом у Договір про заснування Європейського економічного співтовариства було додано розділ “Навколишнє середовище”, відповідно до статті 130 якого, серед іншого, було визначено, що “діяльність Спільноти, пов'язана з охороною довкілля, повинна мати цілі зберігати, захищати та покращувати якість навколишнього середовища, забезпечувати обережне та раціональне використання природних ресурсів, ... базуватися на принципах, згідно яких пріоритетним є усунення екологічної шкоди в джерелі, і що забруднювач має платити”, окрім того, зазначалось про доцільність природоохоронної співпраці з третіми державами і міжнародними організаціями. Разом з тим, “державам-членам не буде заборонено підтримувати або вводити більш суворі заходи, ніж ті, що встановлені на рівні Співтовариства, якщо вони сумісні із загальними цілями Договору, наприклад, з внутрішнім ринком” [6].

В установчих договорах ЄС було закріплено основні завдання і принципи захисту навколишнього середовища. Унікальною особливістю екологічної, а згодом і кліматичної політики ЄС стало ухвалення загальних програм дій з охорони довкілля, які історично спрямовують розвиток і координацію екологічної політики Союзу та забезпечують зокрема і сучасну основу для дій Союзу у сфері довкілля та клімату.

Першу програму дій ЄС з навколишнього середовища на період 1973–1976 років було проголошено в результаті проведення Стокгольмської

конференції, в результаті чого вперше на офіційному рівні було сформульовано та закріплено цілі й принципи європейської політики захисту довкілля, які еволюціонували в Другій програмі дій під назвою “Продовження та імплементація політики Європейського Співтовариства і програма дій з навколишнього середовища” на період 1977–1981 років. У Третій програмі дій на 1982–1986 роки з’явилися принципово нові положення стосовно необхідності крос секторальної інтеграції екологічної політики.

Перші кліматичні занепокоєння було висловлено в Четвертій програмі дій ЄС з навколишнього середовища на період 1987–1992 років, зокрема відповідно до частини 20 пункту 3 статті 2 було підкреслено, що використання викопного палива, накопичення рівнів вуглекислого газу в атмосфері та “парниковий ефект” можуть мати серйозний вплив на клімат. Окрім того, було зазначено, що якщо подальші наукові дослідження підтвердять імовірність таких впливів, Співтовариство повинно буде думати про можливі відповіді та альтернативні енергетичні стратегії, а Комісія має продовжити дослідження в цьому контексті. У частині 3 пункту 2 статті 7 було акцентовано увагу на тривожних темпах знищення тропічних лісів, які мають глибокий вплив на клімат і глобальні природні цикли. Останній рік програми збігся з ухваленням Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату (РКЗК ООН), що засвідчило позитивний вплив правотворчості Співтовариства на порядок денний глобальної кліматичної політики.

Внесення положень, що регулюють політику в сфері навколишнього середовища, до установчих договорів Європейських Співтовариств зумовило інституційний розвиток Спільноти, що полягало у заснуванні спеціальних інституцій з відповідними компетенціями щодо охорони довкілля, зокрема у 1990 році було засновано Європейське агентство з довкілля (ЕЕА), яке серед іншого займається моніторингом та звітуванням про стан довкілля та клімату в Європі, а також надає наукову підтримку для впровадження кліматичних

політик, збирає дані про вплив кліматичних змін та оцінює прогрес у досягненні кліматичних цілей.

Перша всесвітня кліматична конференція була організована Всесвітньою метеорологічною організацією (ВМО) в Женеві в 1979 році і мала виключно науковий характер. У 1988 році ВМО та Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (UNEP) заснували Міжурядову групу експертів зі зміни клімату (IPCC), яка була наділена функцією інформувати уряди про стан знань про зміни клімату на підставі об'єктивних і вичерпних наукових звітів з врахуванням можливих варіантів природних, економічних та соціальних наслідків, ризиків та пропозицій їх подолання. IPCC публікувала ключові висновки в “Звітах про оцінку” для політиків і громадськості, які готуються з врахуванням рецензій тисяч науковців та інших експертів [7]. Група в 1990 році представила свій перший важливий оціночний звіт на Другій всесвітній конференції з питань зміни клімату, в результаті чого Генеральна Асамблея ООН розпочала перемовини щодо багатосторонньої угоди з метою вирішення проблеми. Європейське Співтовариство наполягало на тому, що розвинені країни мають нести більшу відповідальність за зменшення викидів через їхні історичні викиди, і активно просував включення таких принципів, як “загальна, але диференційована відповідальність”, які визначають, що країни мають спільно вирішувати проблему зміни клімату, але обов'язки можуть бути різними залежно від їхнього рівня розвитку та внеску в глобальні викиди. Країни, які розвиваються, особливо Китай і Індія, акцентували увагу на необхідності фінансової та технічної підтримки для адаптації до змін клімату, що стало предметом компромісу, оскільки Співтовариство підтримувало створення міжнародних фондів для допомоги найбіднішим країнам у боротьбі з наслідками кліматичних змін. В результаті переговорів в 1992 році було ухвалено Рамкову конвенцію ООН зі зміни клімату, глобальною метою якої відповідно до тексту статті 2 є “стабілізація рівня концентрації парникових газів в атмосфері,

мінімізація та попередження небезпеки антропогенного впливу на кліматичну систему, що має бути досягнуто в достатні терміни для природної адаптації екосистем до змін клімату, не ставлячи під загрозу виробництво продовольчих продуктів та сталий економічний розвиток” [8]. Після Лісабонського договору ці зобов’язання перейшли до Європейського Союзу [9].

Історично ІРСС забезпечує наукову основу для міжнародних кліматичних переговорів, публікуючи доповіді, які оцінюють стан глобального клімату та вплив людської діяльності на нього, хоча не є безпосереднім органом РКЗК ООН чи більш пізньої Паризької угоди.

РКЗК ООН відноситься до так званих “Конвенцій Ріо”, тобто є однією з міжнародно-правових угод, відкритих для підписання в ході “Саміту Землі” в Ріо-де-Жанейро в 1992 році (Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку). Подальшим розвитком Стокгольмської Декларації фактично стала Декларація Ріо про навколишнє середовище і розвиток, в якій хоч і відсутні згадки про проблему зміни клімату, але в той же час ухвалений на Конференції підсумковий документ “Порядок денний на ХХІ століття” у розділі 9 “Охорона атмосфери” містить визначення пріоритетів співробітництва держав у подоланні негативних наслідків кліматичних змін у контексті РКЗК ООН.

12 червня 1992 року 154 країни підписали Рамкову конвенцію про зміну клімату на Конференції ООН. Станом на 2025 рік сторонами зазначеного міжнародного договору є 197 країн та ЄС. Конференції сторін (COP) проводяться щорічно відповідно до пункту 4 статті 7, починаючи з 1995 року, з метою оцінки загального прогресу в глобальній боротьбі зі зміною клімату. Для цілей цієї Конвенції було визначено, що “зміна клімату” прямо або непрямо обумовлена діяльністю людини, а “викиди” означають емісію парникових газів, які можуть бути природного або антропогенного походження, що поглинають і перевипромінюють інфрачервоне

випромінювання. Зазначені дефініції стали наскрізними для подальшої кліматичної політики.

РКЗК ООН перейняла низку ключових підходів із Монреальського протоколу, зокрема принцип превентивних заходів у відповідь на загрози довкіллю навіть за умов наукової невизначеності, а також орієнтацію на дію в інтересах безпеки людства, сформульовану в преамбулі Протоколу 1987 року. Водночас РКЗК ООН чітко окреслює свою сферу дії - скорочення викидів парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом відповідно до пункту 1(а) статті 4, що заклало підґрунтя для формування самостійного міжнародного режиму кліматичного права.

Ухвалення Рамкової конвенції про зміну клімату на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку можна розглядати як зародження міжнародного права в сфері боротьби з глобальним потеплінням, але не дивлячись на чітко визначену конвенційну мету щодо стабілізації рівня концентрації парникових газів в атмосфері, РКЗК ООН не можна розглядати як чітку правову базу механізмів вирішення проблеми глобального потепління, оскільки текст не містить чітко визначених зобов'язань Сторін щодо скорочення викидів парникових газів.

У РКЗК ООН було закріплено керівні принципи міжнародного регулювання боротьби зі зміною клімату та створено інституційний механізм для подальшої імплементації зобов'язань. Один із ключових принципів - принцип "спільної, але диференційованої відповідальності та відповідних можливостей" відповідно до пункту 1 статті 3, відповідно до якого розвинені країни мають "взяти на себе ініціативу" у боротьбі зі зміною клімату. Усі Сторони зобов'язані вживати заходів щодо пом'якшення змін клімату та адаптації до їхніх наслідків відповідно до пункту 1 статті 4. Ступінь виконання зобов'язань країнами, що розвиваються, залежить від "ефективного здійснення" зобов'язань розвиненими країнами щодо фінансування та передачі технологій, а "економічний і соціальний розвиток та подолання

бідності” визнаються їхнім “першим і найважливішим пріоритетом” згідно пункту 7 статті 4. В той же час фінансовий механізм співпраці з метою досягнення конвенційних цілей має здійснюватися на підставі відкритої системи управління фінансами з урахуванням справедливої та збалансованої представленості Сторін відповідно до пункту 2 статті 11. Що стосується надання інформації про виконання Конвенції, то Сторони зобов’язані через Секретаріат подавати національні кадастри антропогенних викидів і абсорбцій парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, загальний опис заходів, вжитих для реалізації положень Конвенції, а також будь-яку іншу інформацію, яку вони вважають доречною згідно пункту 1 статті 4. Збір і обробка таких даних мають важливе значення для забезпечення прозорості, взаємної довіри між Сторонами та ефективного контролю за виконанням зобов’язань у рамках Конвенції.

Згідно тексту Конвенції було проголошено реалізацію комплексу заходів пом’якшення та адаптації, зокрема Сторони “повинні вживати запобіжних заходів, щоб передбачити, запобігти або звести до мінімуму причини зміни клімату та пом’якшення негативних наслідків ... такі політики і заходи повинні враховувати різні соціально-економічні умови, бути всеосяжними, охоплювати всі відповідні джерела, поглиначі і накопичувачі парникових газів і заходи по адаптації, а також включати всі економічні сектори”, -що фактично відображає переформування і посилення принципу перестороги, попередньо проголошеного в Декларації Ріо 1992 року. Відповідно науковець Едвін Воердман висловив пропозицію класифікувати кліматичне право на “право пом’якшення наслідків зміни клімату” та “право адаптації до зміни клімату”. Зокрема він конкретизує, що правотворчість, яка спрямована на інтенсифікацію скорочення викидів парникових газів для стримування глобального потепління, відносять до “права пом’якшення наслідків зміни клімату”, а правовідносини, що сприяють пристосуванню суспільства до наслідків глобального потепління, до “права адаптації” [10].

Сучасні нормативно-правові акти щодо пом'якшення наслідків зміни клімату мають на меті усунення причин зміни клімату, зокрема шляхом встановлення цін на вуглець чи вимог впровадження більшої частки відновлюваних джерел енергії тощо, а нормативно-правові акти щодо адаптації до зміни клімату фокусуються на усуненні наслідків зміни клімату, наприклад, шляхом створення більшої кількості протипожежних ліній чи вітрозахисних смуг для підвищення стійкості пасовищ, спорудження захисних дамб від повеней тощо.

Дослідники Тім Боніхаді та Пітер Крістофф зазначають, що міжнародне право у сфері боротьби зі змінами клімату - це нове правове поле, яке неможливо обмежити лише тими договорами та іншими міжнародними актами, які безпосередньо спрямовані на пом'якшення наслідків глобального потепління [11]. Мова йде про нову сферу правового регулювання, яка поступово охоплює суміжні галузі - енергетичне, земельне, містобудівне, фінансове, податкове, а також екологічне право в широкому розумінні. Такий міждисциплінарний підхід є відповіддю на комплексність кліматичних викликів і потребу в узгоджених діях на різних рівнях регулювання.

Професор Дуглас Фішер наголошує, що законодавче значення викидів парникових газів в екологічному регулюванні охоплює аспекти ширшої правової бази, яка повинна реагувати на глобальні аспекти проблематики кліматичних змін по-новому [12]. Таким чином, правове осмислення кліматичних змін виходить за межі традиційного міжнародного права навколишнього середовища і охоплює питання сталого розвитку, соціальної справедливості, міжпоколінної відповідальності та екологічної безпеки в умовах трансформації глобального правопорядку.

Згодом стало очевидно, що зобов'язання зі скорочення викидів парникових газів взяли на себе переважно розвинені країни з історично високим рівнем емісій, тоді як країни, що розвиваються, не мали таких кількісних зобов'язань. Такий підхід відповідав принципу "спільної, але диференційованої відповідальності та відповідних можливостей" та

пріоритетам розвитку для країн, що розвиваються. Проте відсутність чітких зобов'язань і механізмів контролю викликала занепокоєння серед частини держав, що й стало поштовхом до укладання Кіотського протоколу у 1997 році. Саме цей документ уперше закріпив юридично обов'язкові цілі зі скорочення викидів для країн з додатку I до РКЗК ООН, тобто здебільшого для економічно розвинених держав. Відмінності в обсягах зобов'язань і фактичних викидів між різними групами країн ілюструють статистичні дані Міжнародного енергетичного агентства, проаналізовані автором [13] та представлені на графіку 1 у додатках.

У п'ятій програмі дій з навколишнього середовища Європейського Союзу на період 1993–2000 років серед оновлених пріоритетних цілей з'явилися зобов'язання забезпечити активну участь Співтовариства в процесі зміцнення Рамкової конвенції про зміну клімату. В цей же період було ухвалено Кіотський протокол, який визначив значну частину архітектури подальших кліматичних переговорів. В період з 1992 до 2015 року відбувається інституціоналізація міжнародної кліматичної політики та посилення міжнародно-правових зобов'язань держав у сфері боротьби зі змінами клімату. Після ухвалення Кіотського протоколу, ЄС прийняв схему спільного виконання зобов'язань, створив і запустив першу в світі систему торгівлі квотами на викиди, ввів кліматичну складову до Лісабонських договорів, а також ухвалив амбітний кліматично-енергетичний пакет “20-20-20”.

Європейський Союз приймав активну участь в переговорному процесі під час формування тексту Кіотського протоколу, виступаючи за амбітні цілі зі скорочення викидів і створення нових механізмів для їх досягнення, зокрема введення обов'язкових квот на скорочення викидів для розвинених країн, в той час як, наприклад, США виступали проти таких суворих обмежень. Ключовою позицією ЄС було впровадження ринку торгівлі викидами, що згодом стало основою для Європейської системи торгівлі викидами (EU ETS). Хоча країни,

що розвиваються, не мали зобов'язань зі скорочення викидів за Кіотським протоколом, ЄС був відкритий до обговорень щодо їхньої майбутньої ролі в глобальній боротьбі з кліматичними змінами. Стаття 4 Кіотського протоколу дозволяє кільком Сторонам виконувати свої зобов'язання спільно, укладаючи угоду про розподіл обсягів скорочення або обмеження викидів між собою. При цьому вони несуть солідарну відповідальність за виконання спільної мети перед міжнародною спільнотою. Для ЄС це було закріплено у так званій “Угоді про розподіл тягаря” (EU Burden Sharing Agreement), яка розподілила колективне зобов'язання скоротити викиди на 8% між окремими державами-членами.

Принцип спільної, але диференційованої відповідальності відповідно до статті 10 Протоколу було застосовано до обов'язків “формулювати, впроваджувати, публікувати та регулярно оновлювати національні та, у відповідних випадках, регіональні програми, що містять заходи щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та заходи для сприяння адекватній адаптації до зміни клімату: такі програми, зокрема, стосуватимуться енергетичного, транспортного та промислового секторів, а також сільського, лісового господарства та управління відходами”, що здійснюватиме значний вплив на право ЄС, а також національні правопорядки країн-членів, які впроваджуватимуть секторальні політики пом'якшення та адаптації до змін клімату.

Цільові показники для першого періоду зобов'язань Кіотського протоколу включають викиди таких основних парникових газів, як вуглекислий газ (CO₂), метан (CH₄), закис азоту (N₂O), гідрофторвуглеці (ГФВ), перфторвуглеці (ПФВ) та гексафторид сірки (SF₆), в той же час обумовлено, що максимальна кількість викидів вимірюватиметься як еквівалент CO₂, який Страна може продукувати протягом періоду дії її зобов'язань [14].

Гідрофторвуглеці були включені до Додатку А Кіотського протоколу, і Сторони погодилися скорочувати цей парниковий газ відповідно до зобов'язань, передбачених статтею 3. Тим часом Монреальський протокол спочатку не включав гідрофторвуглеці до переліку заборонених озоноруйнівних речовин і дозволяв їх використання як альтернативу хлорфторвуглецам. Згодом цю регуляторну невідповідність було усунуто шляхом ухвалення Кігалійської поправки, яка поширила дію Монреальського протоколу і на гідрофторвуглеці. При цьому в статті III поправки спеціально зазначено, що вона не змінює обсягів зобов'язань країн, визначених у статтях 4 та 12 Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, тобто не передбачає додаткових фінансових чи звітних обов'язків для Сторін поза вже чинними положеннями Конвенції. Було встановлено, що виробництво та споживання гідрофторвуглеців контролюється в межах Монреальського протоколу, тоді як звітність про обсяги їх викидів здійснюється відповідно до вимог РКЗК ООН. Таким чином, держави-учасниці погодилися на інтеграцію нової групи речовин до іншого міжнародного режиму задля досягнення спільних цілей у межах єдиної глобальної кліматичної політики.

У Додатку В Кіотського протоколу було встановлено обов'язкові цілі кількісного обмеження викидів або зобов'язання щодо відповідного скорочення (відсоток базового року або періоду) для 37 промислово розвинутих країн і країн з перехідною економікою та Європейського Союзу. Загалом досягнення зазначених цілей обраховувалось в середньому як 5% потенційного скорочення викидів порівняно з рівнями 1990 року протягом першого періоду зобов'язань 2008–2012 років. 15 держав, які були членами ЄС у 1997 році взяли на себе цільові 8%, які ці держави перерозподілили між собою, але які разом складають загальну ціль для цієї групи країн. Країни Східної Європи та Прибалтики взяли зобов'язання скоротити в середньому на 8%, Україна і Росія - зберегти середньорічні викиди на рівні 1990 року.

Європейська програма зі зміни клімату (ЄССР) була створена як багатосторонній консультаційний процес, який розпочався в червні 2000 року для визначення всіх необхідних елементів стратегії, в тому числі пріоритетних дій і політичних заходів реалізації Кіотського протоколу [15]. Перші робочі групи, створені в контексті ЄССР, були зосереджені на транспорті, промисловості, енергопостачанні, енерговикористанні та механізмах гнучкості [16].

Європейський Союз створив механізм моніторингу викидів CO₂ в громадах з метою щорічної оцінки прогресу держав-членів у виконанні своїх зобов'язань за Кіотським протоколом. Рішення Ради 93/389/ЄЕС 1993 року про механізм моніторингу викидів CO₂ та інших парникових газів Співтовариством встановило механізм моніторингу антропогенних викидів, парникових газів та оцінки прогресу у виконанні зобов'язань за Кіотським протоколом [17]. Цей механізм був вдосконалений Рішенням Європейської Ради 280/2004/ЄС у 2004 році новими посиленими зобов'язаннями щодо імплементації Кіотського протоколу, зокрема було впроваджено вимоги до моніторингу та звітності щодо землекористування та лісогосподарської діяльності (LULUCF), а також вимоги щорічного звітування країнами-членами ЄС щодо інвентаризації за попередній рік та оновлень за попередні роки, включаючи 1990-й базовий рік, а також кожні два роки після цього про останні прогнозовані викиди на 2005, 2010, 2015 та 2020 роки [18]. Зазначене звітування в рамках механізму моніторингу було добровільним для країн-кандидатів до ЄС, але ставало обов'язковим, щойно вони набували статусу країни-члена ЄС. В Ніццькому договорі 2001 року було закріплено вимоги до держав-кандидатів на вступ до ЄС привести своє екологічне законодавство у відповідність до прогресивного права навколишнього середовища Європейського Співтовариства [19], а в Амстердамському договорі про внесення змін до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів від 1997 року

наголошувалось на необхідності підтримувати в повному обсязі *acquis communautaire*, а також закріплено принцип захисту довкілля як принцип діяльності Євросоюзу [20]. Варто зауважити, що всі інші країни підписанти РКЗК ООН також були зобов'язані звітувати про свої викиди парникових газів та національні програми, але правова природа методології відрізнялась.

В рамках імплементації Кіотського протоколу Європейським Союзом було прийнято Директиву 2003/87/ЄС20 про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у межах ЄС, на підставі чого дозволялась міждержавна торгівля квотами на викиди через аукціони, а отримані доходи передбачалось використовувати виключно на боротьбу з глобальним потеплінням в ЄС і третіх країнах, зокрема і на зменшення викидів парникових газів та адаптацію до впливів зміни клімату [21]. На практиці міждержавна торгівля квотами під час реалізації Кіотського протоколу через непрозорість у національних системах обліку парникових викидів країн-учасниць заклала підґрунтя також і для корупційних схем. Разом з тим, значні проблем у сфері застосування Протоколу не були ефективно вирішені, що підтверджується тим фактом, що в 1997 році Сполучені Штати та Європейське Співтовариство були найбільшими світовими забруднювачами, до 2006 року Китай перевершив США за річними викидами, а викиди Індії зараз майже дорівнюють викидам ЄС, що підтверджується наведеним в додатках моделюванням динаміки викидів зазначених країн відповідно до обробленої офіційної статистики Європейського Енергетичного Агентства на графіку 2.

Сполучені Штати підписали Кіотський протокол у 1998 році, однак Конгрес його не ратифікував [22], що згодом стало підґрунтям для аналогічних рішень інших країн - зокрема, Канади та Японії [23], які вийшли з Протоколу у 2011 році без юридичних наслідків. В 2001 році адміністрація Джорджа Буша-молодшого офіційно оголосила про відмову від участі, аргументуючи це можливими економічними збитками та відсутністю зобов'язань для країн, що розвиваються [24]. Побоювання щодо впливу міжнародних кліматичних

зобов'язань на національну економіку посилювалися на тлі рецесії 2001 року, що лише посилювало скепсис Вашингтона щодо Протоколу [25]. Така модель зобов'язання лише для країн Додатку I без урахування зростаючої ролі великих економік, що розвиваються, - викликала стійке політичне неприйняття в США. Як зазначає в своїх мемуарах Тодд Стерн, спеціальний посланник США з питань зміни клімату у 2009–2016 роках, Кіотський протокол “зобов'язував до скорочення викидів лише розвинені країни, водночас звільнивши країни, що розвиваються, від нових зобов'язань, що поглибило розрив у відповідальності та викликало політичне неприйняття з боку США” [26, с.7]. У подальші роки Стерн відстоював перехід до моделі універсального охоплення, реалізованої у Паризькій угоді, де всі держави подають національно визначені внески, що, на його думку, є політично життєздатнішим та більш справедливим підходом.

Проблема з країнами колишнього СРСР ще більш загострювала ситуацію, оскільки вуглецеві кредити, призначені їм, були значно більшими, ніж їхні імовірні рівні викидів. Наприклад, після розпаду СРСР збереження викидів на рівні 1990 року через стагнацію в промисловості України призвело до скорочення викидів майже на третину. Тобто, фактично не впроваджуючи заходів щодо зменшення рівня викидів, Україна могла продавати квоти розвиненим країнам, які нарощували промисловий потенціал і, як наслідок, спричиняли забруднення довкілля завдяки придбаним квотам. Це не лише послаблювало стимули до скорочення викидів, а й штучно покращувало загальні показники досягнення цілей Протоколу, оскільки частина скорочень була результатом економічного занепаду, а не ефективної кліматичної політики. Саме тому такі результати часто оцінюються як невідповідні реальному прогресу у боротьбі зі зміною клімату, оскільки глобальні викиди все одно збільшувалися порівняно з рівнями 1990 року. Характер відсоткового вираження світового приросту викидів парникових газів, починаючи з 1990 року, виходячи з обрахунку і порівняння наведених статистичних даних

світових викидів Міжнародним Енергетичним Агентством, проаналізовано автором і наведено в додатках на графіку 3 [27].

За відсутності участі США та зобов'язань зі скорочення викидів країн Глобального Півдня Протокол охоплював менш ніж 25% світових викидів [26, с.7-8]. В той же час неможливо не погодитись, що будь-яка амбітна міжнародна багатостороння угода має або стримуючий, або стимулюючий ефект. Зрештою, мета Кіотського протоколу полягала не в тому, щоб зменшити глобальні викиди, а в тому, щоб зменшити їх у промислово розвинутих країнах. Країнам Європи в певній мірі вдалось досягти задекларованих зобов'язань. Відсоткове вираження прогресу скорочення викидів парникових газів країнами Європи в загальному підсумку протягом 1990-2020 років [28], що ілюструє ефективність заходів імплементації Кіотського протоколу, наведено в додатках на графіку 4. Це фактично посилило лідерські позиції Співтовариства і заклало фундамент для подальших міжнародних консультацій та переговорів з метою удосконалення майбутніх політик боротьби з глобальним потеплінням. Лісабонським договором від 2007 року, який став базовою угодою щодо принципів функціонування ЄС, відповідно до пункту 1 статті 191 було визначено зокрема заохочення заходів на міжнародному рівні задля вирішення регіональних і глобальних екологічних проблем, особливо - боротьби зі зміною клімату [29], а відповідно до статті 37 Хартії основоположних прав Європейського Союзу наголошується на необхідності високого рівня охорони навколишнього середовища та його покращення відповідно до принципу сталого розвитку [30].

У 2008 році Європейське Співтовариство ухвалило кліматично-енергетичний пакет “20-20-20” (на 2020 р.), відповідно до якого взяв на себе три основні зобов'язання: скоротити викиди парникових газів на 20% порівняно з рівнем 1990 року; досягти 20% частки відновлюваних джерел енергії у кінцевому споживанні енергії; підвищити енергоефективність на

20%. Пакет складався з чотирьох основних нормативних актів: Директива 2009/28/ЄС про заохочення використання енергії з відновлюваних джерел, Директива 2009/29/ЄС, яка внесла зміни до Директиви 2003/87/ЄС про систему торгівлі квотами на викиди, Рішення № 406/2009/ЄС про розподіл зобов'язань зі скорочення викидів у секторах, не охоплених EU ETS, між державами-членами, а також Директива 2009/31/ЄС про геологічне зберігання CO₂. На той час це були досить амбітні цілі, які визначили подальший розвиток європейської кліматичної політики та заклали міцну основу співробітництва держав-членів в цій сфері.

Генеральний директорат із питань клімату (DG-CLIMA) було створено в лютому 2010 року як окремий департамент Європейської Комісії, який керує зусиллями щодо боротьби зі зміною клімату на рівні ЄС та на міжнародному рівні. Раніше питання зміни клімату входили до компетенції генерального директорату з питань довкілля (DG Environment) [31]. Зазначеному департаменту доручили вести міжнародні переговори щодо клімату, допомагати Співтовариству боротися з наслідками зміни клімату та досягати поставлених кліматичних цілей, розробляти економічно ефективну кліматичну політику, впроваджувати інноваційні декарбонізаційні технології та інтегрувати кліматичні заходи в бюджет і політики ЄС, чим було закладено фундамент для розвитку інституційної спроможності для подальшої боротьби з глобальним потеплінням.

1.2. Становлення та розвиток кліматичної політики ЄС в контексті Паризької угоди та Цілей сталого розвитку ООН

Наступним етапом у межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату стала Паризька угода ухвалена в 2015 році, яку всі ЄС та всі держави-члени підписали та ратифікували. В період з 2015 року ЄС ухвалює Європейський зелений курс, Європейський кліматичний закон, пакет “Fit for 55”, що

ознаменувало завершення процесу інтеграції кліматичних аспектів у всі сектори економіки ЄС (торгівлю, фінанси, транспорт, сільське господарство та зовнішню політику). В цей період концепція кліматичної нейтральності, якій бракувало нормативної визначеності у Паризькій угоді, набула юридично обов'язкового характеру завдяки Європейському закону про клімат, а також стала міждисциплінарним принципом регулювання всієї політики й економіки ЄС.

Європейський Союз відіграв у розробці Паризької угоди одну з провідних ролей, підтримуючи амбітні кліматичні цілі та наполягаючи на спільній відповідальності всіх країн. Серед найбільш дискусійних питань під час переговорів були такі: 1) різниця між обмеженням глобального потепління на рівні 1,5°C і 2°C (варто зауважити, що ЄС підтримував більш амбітну мету в 1,5°C); 2) фінансування кліматичних дій, оскільки для багатьох країн, особливо тих, що розвиваються, пріоритетним питанням є забезпечення фінансової допомоги з боку розвинених країн (ЄС підтримував механізм фінансування для найуразливіших держав, але були розбіжності щодо розміру фінансування і джерел); 3) моніторинг і звітність (ЄС наполягав на створенні надійного механізму моніторингу і звітності для того, щоб країни дотримувалися своїх зобов'язань, в той час як Китай і Індія виступали за більш гнучкі механізми); 4) механізм відшкодування збитків, спричинених кліматичними катастрофами (ЄС та інші розвинені країни ставили під сумнів через відсутність юридичної відповідальності за такі збитки).

США та Китай, чиє партнерство було вирішальним для Паризької угоди, офіційно приєдналися до неї у вересні 2016 року. Після обрання Дональда Трампа президентом у 2017 році, США оголосили вийшли з угоди, у відповідь на що всередині країни сформувалась широка коаліція "We Are Still In", а штати, міста та приватний сектор започаткували низку ініціатив для досягнення кліматичних цілей, зокрема Кліматичний альянс США та "Зобов'язання Америки" ("America's Pledge"), щоб аналізувати та звітувати

про дії штатів, міст, приватного сектору та інших акторів задля досягнення кліматичних цілей США на 2025 рік [26, с.9]. Таким чином, історичний контекст закріпив кліматичне лідерство за Європейським Союзом.

Посилаючись на імплементацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, включаючи її мету, Паризька угода “спрямована на зміцнення глобального реагування на загрозу зміни клімату в контексті сталого розвитку та зусиль з викорінення бідності, у тому числі шляхом стримання зростання глобальної середньої температури значно нижче 2 °С понад доіндустріальні рівні і докладання зусиль з метою обмеження зростання температури до 1,5 °С понад доіндустріальні рівні, визнаючи, що це суттєво знизить ризики та наслідки зміни клімату” [32]. У роки після ухвалення Паризької угоди загально визнаний температурний ліміт змістився з “нижче 2°С” до більш амбітної мети - обмежити потепління на 1,5°С. Така зміна відбулася під впливом Спеціальної доповіді МГЕЗК (ІРСС) “Глобальне потепління на 1.5°С” 2018 року [33], яка довела значно нижчі ризики при цьому рівні потепління, а також була підтверджена висновками Шостої оціночної доповіді ІРСС (2021–2022 роки) [34].

Текстом Паризької угоди було вперше сформовано і задекларовано нову концепцію у боротьбі з глобальним потеплінням, а саме необхідність досягнення кліматичної нейтральності у другій половині століття, що тлумачиться відповідно до статті 4 як “досягнення балансу між антропогенними викидами із джерел та абсорбцією поглиначами парникових газів” [32]. Утім, як зазначають дослідники в галузі кліматичних наук Мен-Тянь Хуан та Пань-Мао Чжай, попри нагальність і загальне визнання цієї мети, серед політиків, науковців і громадськості все ще існують непорозуміння й хибні уявлення щодо її змісту [35].

В Паризькій угоді зазначається, що Сторони мають “якнайшвидше досягти глобального піку викидів парникових газів”. В ній зазначається, що досягнення такого піку потребує більш тривалого часу для Сторін - держав,

що розвиваються, а також згодом домогтись швидких скорочень”, для чого вводиться поняття “національно-визначених внесків” (NDC) щодо об’ємів скорочення викидів кожною Стороною. Паризька угода вимагає від всіх підписантів кожні 5 років оновлювати NDC та прогресивно посилювати зусилля зі зменшення викидів парникових газів, розвиваючи та посилюючи національні стратегії декарбонізації в наступні роки. Це означає, на думку дослідниці Марини Медведевої, масштабну трансформацію економіки з метою скорочення та поступового усунення викидів CO₂ з усіх її секторів, зокрема завдяки інтегрованим національним енергетичним та кліматичним планам для держав-членів та їх довгостроковим стратегіям скорочення викидів парникових газів, та є основним інструментом реалізації мети досягнення кліматичної нейтральності [36, с.79]. Відповідно до пункту 1 статті 9 передбачається можливість фінансової допомоги розвиненими країнами країнам, що розвиваються, для сприяння пом’якшенню наслідків змін клімату та адаптації. Європейський Союз прагне узгодити національно визначені внески із довгостроковими стратегіями низьковуглецевого розвитку (LT-LEDS) [37]. Такі стратегії за своєю природою є урядовими планами заходів в різних секторах, які мають бути ухвалені на законодавчому рівні, щоб сприяти зеленому переходу до вуглецево-нейтральної економіки. У 2020 році ЄС представив свою LT-LEDS відповідно до пункту 19 статті Паризької угоди. Таким чином ЄС підтвердив намір досягти кліматичну нейтральність до 2050 року.

Хоча в Паризькій угоді не передбачено механізмів жорсткого контролю за її дотриманням та відповідних примусових заходів щодо виконання, комісія міжнародних експертів має право перевіряти інформацію, яка надається країнами з приводу їх досягнень у скороченні викидів CO₂. Відповідно до статті 13 Паризької угоди було встановлено “посилену систему прозорості дій та підтримки, складовою частиною якої є гнучкість, що враховує різні можливості Сторін і спирається на колективний досвід”, на підставі чого було

передбачено запровадження розширеної системи прозорості (ETF) з метою відстеження прогресу країн-учасниць щодо національно визначених внесків [38]. Починаючи з 2024 року, країни мають звітувати про вжиті дії та прогрес у пом'якшенні наслідків зміни клімату, заходи з адаптації та надану або отриману підтримку. Значну кількість конкретних положень щодо звітності було покращено порівняно з попередніми механізмами прозорості, особливо для країн, що розвиваються. Не дивлячись на те, що відповідно до РКЗК ООН було сформовано різні вимоги до розвинутих країн і країн, що розвиваються, відповідно до вимог ETF всі країни отримали спільний набір інструкцій і процедур. Хоча певний рівень гнучкості надається тим країнам, що розвиваються, але ця гнучкість обмежена конкретними положеннями в настановах, в той же час усі країни мають брати участь в одному технічному експертному огляді та сприятливому багатосторонньому розгляді прогресу [39]. Інформація, зібрана через систему ETF, буде включена в Глобальний аналіз, який оцінюватиме колективний прогрес кліматичних зобов'язань відповідно до Конвенції [40].

Європейський Союз виступив одним із ключових ініціаторів формування амбітних цілей Паризької угоди, продемонструвавши послідовне лідерство у сфері глобальної кліматичної політики. Завдяки розробці спільної нормативної бази, зокрема впровадженню Європейської системи торгівлі викидами, ЄС зміг запропонувати масштабні зобов'язання щодо скорочення парникових газів і закріпити за собою роль одного з провідних акторів у міжнародних кліматичних переговорах.

Сьому програму дій з навколишнього середовища під назвою “Жити добре в межах можливостей нашої планети” було розроблено відповідно до пропозиції Комісії щодо Багаторічної фінансової рамки ЄС на 2014–2020 роки. Відповідно до тексту Програми (пункт 1 статті 2) ЄС має такі цілі: захистити, зберегти та збільшити природний капітал Союзу; перетворити Союз на ресурсоефективну, зелену та конкурентоспроможну економіку з низьким

рівнем вуглецю; захистити громадян Союзу від тиску, пов'язаного з навколишнім середовищем, і ризиків для здоров'я та добробуту; максимізувати переваги екологічного законодавства Союзу; покращити доказову базу екологічної політики; забезпечити інвестиції в екологічну та кліматичну політику та встановити правильні ціни; покращити екологічну інтеграцію й узгодженість політики; підвищити сталість міст Союзу; підвищити ефективність Союзу у протистоянні регіональним і глобальним екологічним викликам. Сьома програма ґрунтується на принципі “забруднювач платить”, принципі перестороги та превентивних дій, а також принципі усунення забруднення в джерелі [41].

Наприкінці лютого 2015 року Європейська Комісія зробила свої перші законодавчі пропозиції щодо впровадження кліматично-енергетичних рамок до 2030 року і оприлюднила Повідомлення про Енергетичний Союз, що заклало фундамент трансформації енергетичної системи Європи з метою побудувати стійку низьковуглецеву економіку, де енергія вільно перетинає кордони на основі конкуренції та раціонального використання ресурсів, де громадяни беруть на себе відповідальність за енергетичний перехід, отримують переваги від нових технологій і де вразливі споживачі захищені. 24 грудня 2018 року в рамках пакета “Чиста енергія для всіх європейців” набув чинності Регламент про управління Енергетичним Союзом і кліматичні дії, згідно з яким від держав-членів вимагається розробити інтегровані 10-річні національні енергетичні та кліматичні плани (NECP) до 2030 року і подавати звіт про прогрес кожні два роки [41].

В рамках імплементації Паризької угоди 12 грудня 2019 року Європейська Рада разом із Європейською Комісією ухвалили Європейську зелену угоду (European Green Deal) як основну стратегію ЄС щодо боротьби зі зміною клімату та досягнення кліматичної нейтральності. Європейська Комісія запропонувала початковий набір цілей, які мають бути досягнуті до 2030 року [42], що синхронізувалось у часі з прийняттям Восьмої програми дій

з навколишнього середовища. Програма має на меті прискорити “зелений” перехід справедливим та інклюзивним шляхом до кліматично нейтральної, заснованої на відновлюваних джерелах енергії та конкурентоспроможної ресурсоефективної економіки відповідно до довгострокової мети “жити добре” в межах планети не пізніше 2050 року. У цьому контексті, як слушно зазначає дослідниця Джозефіна ван Зібен, “успіх Європейського зеленого курсу залежить не лише від ухвалення нового законодавства, але також від успішної реалізації та дотримання вже чинного законодавства ЄС” [43].

Відповідно до Зеленої Угоди було напрацьовано стратегії щодо біорізноманіття, циркулярної економіки, нульового забруднення, сталого продовольства, водню, акумуляторів, морської відновлюваної енергії та багатьох інших питань, для реалізації чого були виділені безпрецедентні фінансові ресурси. У бюджетному циклі ЄС на 2014–2020 роки Європейська Комісія впровадила підхід “інтеграції клімату”, встановивши ціль - спрямувати 20% бюджету на кліматичні заходи. У підсумку було мобілізовано 220,8 млрд євро, що перевищило заплановану частку на 0,59%. У наступному бюджетному періоді 2021–2027 років кліматичну ціль підвищено до 30% загального бюджету ЄС [44].

Зелена Угода спонукала країни Європейського Союзу домовитись досягнути кліматичної нейтральності до 2050 року. Щоб досягти зазначеної мети країни ЄС взяли зобов’язання скоротити викиди щонайменше на 55% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року шляхом оновлення національно визначених внесків ЄС в цілому та країн-членів від 17 грудня 2020 року [45].

В рамках Європейської зеленої угоди в 2021 році ЄС ухвалив Регламент (ЄС) 2021/1119 Європейського Парламенту та Ради, що встановлює основу для досягнення кліматичної нейтральності та вносить зміни до Регламентів (ЄС) № 401/2009 та (ЄС) 2018/1999 про врядування Енергетичного Союзу та кліматичні дії [46], в тексті якого було напрацьовано обов’язкові кліматичні рамки для країн-членів, зафіксовано зобов’язання досягнення глобальних

кліматичних цілей, встановлено основу досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року та закріплено проміжну ціль скорочення викидів на 55% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року. В документі визначено зобов'язання інституцій ЄС підвищити адаптаційну здатність, забезпечити достатні зусилля щодо пом'якшення наслідків кліматичних змін, запровадити незалежні публічні дорадчі наукові органи з компетенцією консультувати уряд щодо вуглецевої політики, зокрема варіантів бюджетування, здійснення моніторингу прогресу скорочення викидів, впровадження та розширення політик діалогу з національної кліматичної політики для включення зацікавлених сторін та громадянського суспільства [47].

Якщо в тексті Паризької угоди відсутнє пряме визначення терміну “кліматична нейтральність”, а сам цей вислів поступово набув усталеного характеру завдяки тлумаченню положень пункту 1 статті 4 Паризької угоди (“досягнення балансу між антропогенними викидами з джерел і абсорбцією парникових газів поглиначами”), то в Європейському кліматичному законі (Регламент (ЄС) 2021/1119) уже чітко визначено юридичну обов'язковість цієї мети. Згідно з пунктом 1 статті 2 зазначеного Регламенту, встановлюється зобов'язання досягти кліматичної нейтральності в межах Союзу до 2050 року як елемент довгострокової цілі щодо температури, викладеної в пункті 1 (а) статті 2 Паризької угоди, що водночас формує підґрунтя для поступу в досягненні глобальної мети з адаптації, передбаченої статтею 7 Паризької угоди.

На думку Сабіне Шлакке зі співавторами, Європейський кліматичний закон не лише встановлює нові підвищені цілі щодо пом'якшення наслідків змін клімату та адаптації до них, але й адаптує Регламент про управління Енергетичним Союзом і кліматичні дії до деяких із зазначених цілей [48]. Кліматичний закон вносить зміни до зазначеного Регламенту таким чином, що додає загальну ціль досягнення кліматичної нейтральності як нову додаткову основу для звітності та оцінювання відносно досягнення цілей скорочення

викидів, а також забезпечення прогресу у сферах відновлюваної енергетики та енергоефективності [48].

Після юридичного закріплення обов'язковості досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року та проміжної цілі скорочення викидів на 55% до 2030 року в Європейському кліматичному законі, 14 липня 2021 року Європейська Комісія ухвалила набір законодавчих ініціатив “Fit for 55” з метою реалізації Європейської зеленої угоди, яка фактично стала основною стратегією ЄС у боротьбі зі зміною клімату [49].

Пакет “Fit for 55” має на меті привести законодавство ЄС у відповідність до досягнення проголошених цілей до 2030 року і спрямований на забезпечення узгодженої та збалансованої основи для ефективного досягнення кліматичних цілей. Фактично було проголошена амбітна мета перетворити Європу до 2050 року на перший кліматично нейтральний континент, спроектувавши законодавчу архітектуру для справедливого переходу та зеленої трансформації, а не реагувати чи адаптуватись до неї, з метою захистити навколишнє середовище для наступних поколінь. Пакет включає законопроекти у таких сферах: система торгівлі викидами (EU ETS), механізм коригування на кордоні викидів вуглецю (CBAM), соціальний кліматичний фонд, регулювання розподілу зусиль щодо скорочення викидів, землекористування та лісове господарство (LULUCF), інфраструктура альтернативних видів палива, екологічне авіаційне паливо (RefuelEU) та більш екологічне паливо в судноплавстві (FuelEU Maritime), зменшення викидів метану, стандарти викидів CO₂ для легкових автомобілів і мікроавтобусів, оподаткування енергоносіїв, відновлювані джерела енергії та енергоефективність будівель [49].

Загалом пакет “Fit for 55” посилює вісім існуючих законодавчих актів та представляє п'ять нових ініціатив у різних сферах політики та секторах економіки: клімат, енергетика та паливо, транспорт, будівництво, землекористування та лісове господарство. Відповідно до повідомлення

Європейської Комісії, комплекс політик пакету є “ретельним балансом між ціноутворенням, цілями, стандартами та заходами підтримки” [50]. Загальний пакет включає цілі скорочення викидів у широкому діапазоні секторів, ціль для збільшення природних поглиначів вуглецю, оновлена система торгівлі викидами, щоб обмежити ці викиди, встановити ціну на забруднення, залучити інвестиції в зелений перехід та забезпечити соціальну підтримку громадян і малого бізнесу. Тепер країни-члени витрачатимуть 100% своїх доходів від торгівлі викидами на проекти, пов’язані з кліматом та енергетикою, а також на соціальний вимір переходу.

2015 рік став знаменним роком для багатогранності формування міжнародної кліматичної політики не лише через ухвалення Паризької угоди, а також через прийняття в цьому році на Саміті ООН Порядку денного сталого розвитку на період до 2030 року з визначенням 17 цілей сталого розвитку (ЦСР), які були створені з метою забезпечення “миру та процвітання для людей і планети” та пріоритезації боротьби зі зміною клімату та збереження океанів і лісів [51]. Цілі сталого розвитку ґрунтуються на ідеї гармонійного поєднання екологічних, соціальних та економічних вимірів, що є необхідною умовою для досягнення стійкого розвитку. Кліматична політика виокремлена в окрему ціль сталого розвитку - “Кліматичні дії” (ЦСР 13), а такі цілі сталого розвитку, як “Чиста вода і санітарія” (ЦСР 6), “Доступна та чиста енергія” (ЦСР 7), “Промисловість, інновації та інфраструктура” (ЦСР 9), “Сталі міста та громади” (ЦСР 11), “Відповідальне споживання та виробництво” (ЦСР 12), “Життя під водою” (ЦСР 14), “Життя на суші” (ЦСР 15), а також “Партнерство заради сталого розвитку” (ЦСР 17) фактично стали фундаментом Європейської кліматичної політики з подальшим секторальним розвитком.

Глобальну систему моніторингу прогресу у досягненні Цілей сталого розвитку було затверджено резолюцією ГА ООН A/RES/71/313, яку підтримали всі держави-члени, включно з європейськими країнами. ЄС поклав сталий розвиток в основу своєї політики, зокрема через Європейський зелений

курс, і активно впроваджує Порядок денний до 2030 року. Резолюція передбачає регулярний перегляд виконання цілей на основі 232 індикаторів, які щороку оновлюються Статистичною комісією ООН [52]. Цілі сталого розвитку стали ключовими в європейському семестровому циклі економічної та фінансової координації з державами-членами, щорічних програмах законодавчої роботи та наборі інструментів кращого регулювання, а прогрес у досягненні цілей сталого розвитку щорічно контролюється Європейським статистичним управлінням (Eurostat) [53].

Оскільки фінансування залишалось актуально критичним питанням для досягнення Цілей сталого розвитку, під час COP21 у 2015 році, Сторони РКЗК ООН вирішили, що у зв'язку з просуванням індикатора ЦСР 13 “Кліматичні дії”, нова колективна кількісна ціль щодо кліматичного фінансування має бути встановлена до 2025 року, починаючи з мінімуму в 100 мільярдів доларів США на рік, враховуючи потреби та пріоритети країн, що розвиваються [54]. Приклади прогресу в деяких країнах наведено на графіку 5 в додатках. В той же час на офіційному порталі Європейських даних можна порівняти чисті викиди парникових газів між усіма державами-членами ЄС [55].

Порівнянність між державами-членами є одним із основних принципів звітності, якого мають дотримуватись при формуванні кадастру парникових газів згідно РКЗК ООН. Якщо держави-члени отримують нові наукові знання, які викликають зміну оцінки, тоді державі-члену необхідно перерахувати повний часовий ряд назад до 1990 року. Сумарний позитивний прогрес країн ЄС зі зменшення викидів згідно РКЗК ООН, оприлюднених станом на 2024 рік, проілюстровано на графіку 6, наведеного в додатках.

Фактично за допомогою офіційних статистичних даних можна оцінити та змодельовати наявний та потенційний прогрес не лише імплементації законодавчих змін, а й безпосереднє виконання зобов'язань Європейського Союзу згідно РКЗК ООН, Паризької угоди та проголошених амбітних планів в рамках Європейської зеленої угоди. З метою досягнення кліматичної

нейтральності, згідно аналітики Climact 2050 Pathways Explorer, вбачається необхідним суттєво прискорювати політику декарбонізації. В додатках на графіку 7 наведено модель ідеального секторального прогресу країн ЄС відповідно до взятих міжнародно-правових кліматичних зобов'язань, а на графіку 8 наведено моделювання сценарію прогресу скорочення викидів за умови реалізації наявних політик ЄС. Наведені результати дослідження здобувачка презентувала під час доповіді “Основні правові інструменти досягнення кліматичної нейтральності в ЄС” на міжнародній конференції “Актуальні проблеми міжнародних відносин - 2023”, де наголошувала, що заходи декарбонізації є недостатніми, а кліматичні політики ЄС - недосконалими для досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року [56]. Проаналізувавши методології та результати змодельованих результатів та перспектив впровадження заходів скорочення викидів і глобальних стратегій декарбонізації, можна зробити висновок що запропоновані концепції не враховують об'єми викидів внаслідок збройних конфліктів, справедливого переходу і карбонового сліду на відбудову зруйнованих територій внаслідок військових дій, про що здобувачка наголошувала на міжнародній науково-практичній конференції в м.Баку [57].

Принцип спільної, але диференційованої відповідальності держав та концепція кліматичної нейтральності тісно пов'язані з темою кліматичної справедливості, яка стає все частіше предметом політично-соціальних дискусій. Екологічні неурядові організації все частіше ставлять це питання на порядок денний. В публічних дискусіях і літературі все частіше встановлюється нерозривний зв'язок між правами людини, нерівномірним розвитком і зміною клімату.

Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP) наводить таке визначення терміну “кліматична справедливість”: вона “використовується для визначення глобального потепління як етичної та політичної проблеми, а не чисто екологічної чи фізичної проблеми, що досягається шляхом

співвіднесення наслідків зміни клімату з концепціями справедливості, зокрема екологічної та соціальної справедливості, а також шляхом вивчення таких питань, як рівність, права людини; колективні права та історична відповідальність за клімат” [58]. UNEP присвятила концепції кліматичної справедливості звіт про передові практики, зібрані з усіх континентів за участю понад 60 держав та інших учасників, під назвою “Безпечний клімат: доповідь спеціального доповідача з прав людини та навколишнього середовища”, а також звіт “Статус судових процесів щодо зміни клімату: глобальний огляд”.

Власне, всі три міжнародні кліматичні угоди, а саме РКЗК ООН, Кіотський протокол та Паризька угода, розроблялися на основі концепції кліматичної справедливості, яка знайшла свій довершений вираз в принципі спільної, але диференційованої відповідальності держав. Разом з тим, саме Паризька угода стала першим міжнародним договором, який включив поняття кліматичної справедливості до свого тексту, внаслідок чого вона перетворилася із наукової ідеї та соціального руху в правову концепцію [59]. Принцип справедливості згадується в контексті принципу спільної, але диференційованої відповідальності цієї Угоди (преамбула та пункт 2 статті 2); підкреслюється зв'язок між діями щодо зміни клімату та справедливим доступом до сталого розвитку і викоріненням бідності (преамбула); наголошується на необхідності справедливої трансформації робочої сили (преамбула); визнається зв'язок між проблемою зміни клімату та захистом прав людини, окремо відзначається принцип міжгенераційної справедливості, або справедливості між поколіннями (преамбула); підкреслюється важливість концепції кліматичної справедливості під час застосування заходів з вирішення проблеми зміни клімату (преамбула); фіксуються зобов'язання сторін досягти балансу між антропогенними викидами із джерел та абсорбцією поглиначами парникових газів у другій половині цього століття на основі справедливості (пункт 1 статті 4); відзначається необхідність

проведення глобального підведення підсумків реалізації Угоди в світлі справедливості (пункт 1 статті 14) [59].

На думку дослідників Анеш Патнаїк та Джіан Сон, “настав час розширити дискусію про кліматичну справедливість, щоб гарантувати, що всі люди, незалежно від расової та етнічної приналежності, мають гарантований захист від найгірших наслідків зміни клімату” [60]. Кліматична справедливість охоплює широкий спектр прав людини таких, як право на життя, здоров’я, чисте довкілля, повагу до приватного і сімейного життя, доступ до правових засобів захисту, доступ до інформації і процесу прийняття рішень, фізичну недоторканність, гідне майбутнє, рівність та недискримінацію, працю і власність, відшкодування за шкоду, захист нинішнього і майбутніх поколінь, права дітей, тощо. Факти порушення згаданих прав в розрізі розуміння змісту національних зобов’язань за міжнародними кліматичними угодами є підставами судового оскарження, мета якого – змусити законодавців і політиків бути більш амбітними та ґрунтовними у своїх підходах у боротьбі з глобальним потеплінням. Оскільки кількість національних і міжнародних нормативно-правових актів щодо боротьби зі зміною клімату збільшилась, а самі вони стали більш специфічними, відповідно, кліматичних позовів стає все більше. Держави-члени ЄС також не завжди вживають рівнозначних та дієвих заходів повної імплементації європейського кліматичного законодавства в національні правопорядки, наприклад строкова ціль зниження рівнів викидів на 55% до 2030 року наявна не в усіх національних кліматичних законах, так само як не всі країни ухвалили кліматичний закон.

Одна з найвідоміших неурядових екологічних громадських організацій Friends of Earth International зазначає, що “кліматична справедливість полягає у визнанні взаємозв’язку боротьби і, таким чином, у боротьбі за вирішення кліматичної кризи, яке не лише зменшить викиди, але й створить більш справедливий світ у цьому процесі” [61]. Варто згадати позицію індійського

громадського діяча Діші Раві, що “кліматична справедливість - це міжсекційна справедливість...щоб кожен мав доступ до чистого повітря, їжі та води...це не лише для багатих і білих, це боротьба разом з тими, хто був переміщений; чії землі були вкрадені; хто спостерігає, як змиваються їхні будинки; хто невтомно бореться за те, що є основними правами людини” [61].

Дослідники Лібі Портер та Лорен Рікардс стверджують, що “дебати про кліматичну справедливість, які часто розглядаються крізь призму прав людини, зосереджуються на розподільчих наслідках зміни клімату, що непропорційно впливають на найбільш вразливі та найменш захищені спільноти, оскільки розвинуті країни як основні джерела викидів фактично перерозподіляють завдану ними шкоду на менш привілейовані регіони світу” [62]. В той же час науковці Ана Аморім-Майя та Ізабель Ангуеловскі наголошують, що “кліматична політика, яка не враховує раси та статі ризикує залишити глибоко вкорінену несправедливість історичного та сучасного расизму і сексизму недоторканою, а сучасні стратегії адаптації, які прагнуть бути справедливими, залишаються теоретично фрагментованими, нормативно розпорошеними і часто не повною мірою пов’язаними з виникаючими соціально трансформаційними пріоритетами на місцях” [63].

Фактично можемо резюмувати, що амбітне лідерство ЄС у боротьбі з глобальним потеплінням має на меті побудову послідовної політики збагачення механізмів співробітництва держав в сфері пом’якшення та адаптації до наслідків зміни клімату в рамках загального міжнародного права та в рамках права ЄС, зокрема і в питаннях напрацювання механізмів забезпечення цілісності всіх екосистем, включаючи океани і захист біорізноманіття. Крім цього, в ЄС усвідомлюють важливість впровадження концепції “кліматичної справедливості” під час планування і реалізації заходів щодо вирішення проблеми зміни клімату, як це відображено в тексті преамбули Паризької угоди.

1.3. Становлення та розвиток кліматичної політики ЄС в контексті інших міжнародних договорів, пов'язаних з протидією зміні клімату.

В глобальній кліматичній політиці набувають актуальності проблеми фрагментації міжнародного права, що проявляється часто в не пов'язаних між собою і таких, що суперечать один одному, положеннях міжнародних угод та рішеннях міжнародних судових чи квазісудових органів. Це явище спостерігається як у відносинах країн – підписантів міжнародних кліматичних угод, так і на рівні ЄС через нерівномірну імплементацію кліматичних зобов'язань в національні правові системи. Єдина кліматична політика ЄС, яка охоплює транскордонні - тобто такі, що виходять за межі юрисдикції однієї держави - сектори, зокрема судноплавство та авіацію, а також включає систему торгівлі викидами та механізм прикордонного коригування вуглецю, не завжди сприймається партнерами по міжнародних кліматичних угодах як прийнятна основа для юридичних зобов'язань.

У цьому підрозділі проаналізовано міжнародні угоди та механізми, що не були першочергово спрямовані на боротьбу зі зміною клімату, однак істотно впливають на її регулювання в межах політики ЄС. Зокрема йдеться про розвиток правових підходів до геоінженерії, включно з потенційними технологіями видалення вуглецю з атмосфери; про міжнародні зобов'язання у сфері авіації та морського транспорту, які охоплюють транскордонні викиди поза межами юрисдикції окремих держав; а також про такі ініціативи, як Кігалійська поправка до Монреальського протоколу, що регулює гідрофторвуглеці, та Глобальне зобов'язання щодо метану, спрямоване на скорочення викидів короткоживучих парникових газів. Європейський Союз бере активну участь у цих процесах, інтегруючи відповідні положення в рамки своєї кліматичної політики.

На міжнародному рівні регулювання зберігання CO₂ у геологічних формаціях під морським дном демонструє приклад поступового подолання

фрагментації міжнародного права у сфері геоінженерії. Попри те, що регулювання геоінженерних практик загалом досі здійснюється окремими, слабо пов'язаними правовими режимами (зокрема у сферах модифікації погоди, охорони морського середовища, боротьби зі зміною клімату та збереження біорізноманіття), секторальна взаємодія норм Конвенції OSPAR (Oslo-Paris Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic - Осло-Паризька конвенція про захист морського середовища Північно-Східної Атлантики) [64], Лондонського протоколу 1996 року до Конвенції 1972 року про запобігання забрудненню моря скиданням відходів [65] та права ЄС (Директива 2009/31/ЄС) [66] створює відносно узгоджену правову основу для безпечного зберігання CO₂ у морському геологічному середовищі.

Як зазначає дослідниця Марина Медведєва, геоінженерія - це цілеспрямоване втручання в глобальне довкілля з метою протидії антропогенним змінам клімату, яке ґрунтується на стратегіях або видалення парникових газів з атмосфери, або підвищення відбивної здатності Землі щодо сонячного випромінювання [67]. Вона поділяє геоінженерні методи на два основні напрями: технології видалення вуглецю та технології управління сонячною радіацією [67].

Юридичні рамки управління ризиками, пов'язаними зі зберіганням CO₂ у геологічних формаціях у морському дні, формуються на основі двох основоположних міжнародно-правових актів: Лондонського протоколу та Конвенції OSPAR. У 2006 році Договірні Сторони Лондонського протоколу ухвалили поправки, які дозволяють та регламентують зберігання потоків CO₂, отриманих у результаті процесів його захоплення, у геологічних формаціях у морському дні. Відповідно, у 2007 році Договірні Сторони Конвенції OSPAR внесли зміни до її додатків, що надали можливість зберігати CO₂ у морських геологічних структурах за умови дотримання екологічних стандартів. У цьому ж році Сторони зазначеного договору ухвалили рішення щодо екологічно

безпечного зберігання потоків CO₂ у геологічних формаціях, керівні принципи OSPAR для оцінки ризиків та управління відповідною діяльністю, а також рішення про заборону розміщення CO₂ у водній товщі та безпосередньо на морському дні з огляду на потенційні негативні наслідки для морського середовища.

Європейський Союз в 2009 році ухвалив Директиву 2009/31/ЄС про геологічне зберігання діоксиду вуглецю, якою було встановлено правові рамки для екологічно безпечного геологічного зберігання CO₂ для сприяння боротьбі зі зміною клімату [66]. Директивою 2009/31/ЄС передбачено зберігання CO₂ виключно у геологічних формаціях на території Європейського Союзу протягом усього терміну експлуатації місць зберігання. Вона також гармонізує вимоги до відбору, проєктування, будівництва та експлуатації таких місць, що забезпечує високий рівень захисту довкілля та попередження глобального потепління.

Цей підхід підтверджено, зокрема, у висновку Європейської Комісії від 25 травня 2022 року щодо проєкту дозволу на постійне геологічне зберігання CO₂ в межах континентального шельфу Нідерландів. У даному випадку йдеться про проєкт Porthos, що передбачає будівництво, управління та експлуатацію інфраструктури для транспортування CO₂ від промислових підприємств району порту Роттердам. Транспортування здійснюється поєднанням наземної частини трубопроводу та морської ділянки - від району Маасвлакте до платформи P18-A, розташованої приблизно за 20 км на захід від узбережжя, для подальшого введення CO₂ у виснажені газові резервуари під дном Північного моря.

В 2013 році було внесено правки до Лондонського протоколу, зокрема додано нову статтю 6bis, згідно якої Договірні Сторони не дозволяють розміщення речовини в море з суден, літаків, платформ або інших штучних споруд у морі для морської геоінженерної діяльності, переліченої в Додатку 4 під назвою “Морська геоінженерія”, якщо перелік не передбачає, що

діяльність або підкатегорія діяльності можуть впроваджуватися на підставі дозволу. Отже, лише ті види морської геоінженерії, які згадані в Додатку 4, можуть дозволятися державами у морських районах під їх суверенітетом або юрисдикцією. У цьому Додатку наразі є лише технологія “удобрення океану” - “будь-яка діяльність, що здійснюється людьми з основним наміром стимулювання первинної продуктивності в океанах” [67]. Таким чином, було унормовано дозвіл лише на один вид геоінженерії - удобрення океану залізом, але ця діяльність може здійснюватись виключно з метою проведення законних наукових досліджень. Хоча право ЄС не регулює поки що окремо питання морської геоінженерії у формі удобрення морів та океанів залізом, однак загальні рамки політики ЄС в цій сфері відображено в Директиві 2008/56/ЄС про морську стратегію від 17 червня 2008 року, а також Європейському пакті про океани, ухваленому 5 червня 2025 року, що є по суті незаконодавчою стратегією, покликаною слугувати єдиною рамкою для всіх політик ЄС, пов’язаних з океаном.

На відміну від методів геоінженерії, спрямованих на видалення двоокису вуглецю, технології управління сонячною радіацією поки що залишаються без практичного застосування та належного правового регулювання. Дослідники міжнародного морського права Девід Вандер Звааг та Абдул Хафіз Магамах зазначають, що у 2024 році державам не вдалося досягти консенсусу щодо ухвалення резолюції з питань сонячної геоінженерії, підготовленої Монако та Швейцарією, на шостій сесії Асамблеї ООН з навколишнього середовища [68]. Зокрема, Європейський Союз наголосив на необхідності ширшого підходу до оцінки ризиків, дотримання принципу перестороги, глибшого наукового розуміння відповідних технологій, а також забезпечення міжурядової участі у зборі та аналізі інформації про методи управління сонячною радіацією, що свідчить про збереження фрагментованого підходу до глобального регулювання технологій впливу на клімат [68].

Що стосується міжнародних зобов'язань у сфері морського транспорту, які охоплюють транскордонні викиди парникових газів поза межами юрисдикції окремих держав, то в цій сфері також спостерігається фрагментація міжнародного права, зокрема в контексті відсутності взаємодії між правовими режимами Міжнародної конвенції щодо запобігання забрудненню з суден (MARPOL) та Паризької угоди, а також між відповідальними інституційними структурами - Міжнародною морською організацією (ІМО) та органами РКЗК ООН, що ускладнює формування єдиної глобальної політики щодо транснаціональних викидів із судноплавства. У цьому контексті важливо звернути увагу на Додаток VI до MARPOL, тому що саме він стосується викидів суден в атмосферу, зокрема парникових газів. У ньому закладено основні механізми покращення енергоефективності судноплавства - такі як проектна енергоефективність для нових суден, план енергозбереження для всіх суден і оцінка фактичної інтенсивності викидів. Усі ці механізми безпосередньо пов'язані з тим, до чого закликає Паризька угода - зменшити глобальні викиди і стримати потепління. Разом з тим, MARPOL не забезпечує повного обліку карбонового сліду судноплавства, а лише встановлює показники енергоефективності та інтенсивності викидів під час експлуатації суден. Система обліку викидів, передбачена цією Конвенцією, зокрема через впровадження Індикатора інтенсивності викидів вуглецю (СІІ) згідно з Додатком VI, охоплює виключно експлуатаційні викиди суден, що виникають у процесі їх комерційної діяльності [69]. Такий підхід ґрунтується на принципі обліку за спожитим паливом і не включає повний життєвий цикл викидів, пов'язаний із видобутком, транспортуванням та виробництвом пального. Тобто зазначений підхід є фрагментарним, оскільки застосування механізмів MARPOL є обмеженим у контексті комплексного кліматичного обліку, передбаченого рамками Паризької угоди.

Варто зауважити, що пункту 2 статті 2 Кіотського протоколу заклала підґрунтя для інституційної фрагментації, передбачивши, що "Сторони,

включені до Додатка I, повинні прагнути до обмеження або скорочення викидів парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом, від авіаційного та морського бункерного палива, здійснюючи відповідні дії через Міжнародну організацію цивільної авіації та Міжнародну морську організацію відповідно” [70].

Фрагментація в міжнародному правовому регулюванні авіації - це ще один характерний приклад відсутності узгодженості між глобальними режимами кліматичного регулювання, подібно до ситуації з морським судноплавством. У 2016 році ICAO запровадила схему компенсації та скорочення викидів вуглецю для міжнародної авіації (CORSIA), яка передбачає компенсацію зростання викидів CO₂ у міжнародній авіації після 2020 року, проте має добровільний характер до 2027 року і охоплює лише ті рейси, де обидві країни-учасниці погодилися брати участь. У 2021 році Європейська Рада затвердила участь ЄС у CORSIA (Рішення Ради ЄС 2021/769), підтримавши міжнародний підхід до регулювання викидів від авіації [71]. Водночас, механізм EU ETS продовжує діяти для внутрішньоєвропейських рейсів і не був інтегрований у CORSIA, що призводить до одночасного застосування різних режимів. Як наслідок, такі внутрішні європейські рейси, як Париж–Амстердам охоплюються лише EU ETS, тоді як рейси за межі ЄС, наприклад, Париж–Нью-Йорк можуть підпадати одночасно під CORSIA, EU ETS або національні механізми. У випадку рейсів за межі ЄС, наприклад, Франкфурт–Пекін застосування CORSIA залежить від участі обох країн у схемі. Хоча згідно Резолюції A40-19 під назвою “Консолідована заява про сталу політику та практику ІКАО у сфері захисту довкілля - Схема CORSIA” було ухвалено принцип уникнення дублювання регулювання, Європейський Союз розглядає цю схему не як заміну, а як доповнення до власних кліматичних механізмів. Така ситуація спричиняє паралельне функціонування режимів без належної правової

інтеграції, що свідчить про фрагментований характер кліматичного регулювання в авіаційній галузі.

Серед інших прикладів узгодження міжнародно-правових режимів у сфері кліматичної політики варто відзначити досягнення історичних домовленостей стосовно синхронізації Кігалійської поправки щодо гідрофторвуглеців 2016 року до Монреальського протоколу 1987 року щодо речовин, які руйнують озоновий шар, з положеннями Рамкової конвенції ООН про зміну клімату. Історичний контекст сягає 1985 року, коли було ухвалено Віденську конвенцію про охорону озонового шару, яка за своєю природою є багатосторонньою екологічною угодою і ратифікована 197 державами, включаючи всі країни-члени ООН та ЄС [72]. Водночас вона не містила юридично обов'язкових цілей щодо скорочення використання хлорфторвуглеців - основних хімічних речовин, що спричиняють виснаження озонового шару. Ці цілі згодом будуть викладені в супровідному Монреальському протоколі, з метою регулювання виробництва та зменшення споживання майже ста озоноруйнівних хімічних речовин, завдяки чому має бути досягнуто поступове відновлення озонового шару та пом'якшення наслідків зміни клімату, зокрема повне відновлення озонового шару очікується в період до 2060-2075 років до рівня 1980 року [73]. Озоноруйнівні речовини, що контролюються угодою, перераховані в Додатках, зокрема серед них названі хлорфторвуглецеві сполуки, які руйнують озон та справляють значний антропогенний вплив. Протокол отримав загальну ратифікацію, що стало яскравим прикладом того, що глобальні проблеми охорони навколишнього середовища можуть ефективно вирішуватись виключно колективно міжнародним співтовариством. Крім того, в рамках цієї угоди було фактично вперше визнано на міжнародному рівні загальне занепокоєння щодо згубного впливу парникових газів, які є побічним продуктом розкладу хлорвуглецевих сполук в атмосфері. Згодом це стане фундаментом для боротьби з глобальним потеплінням в рамках більш пізніх

міжнародних кліматичних угод та напрацьованих політик і відповідних планів заходів.

Впровадження поправки Кігалі мало на меті запобігти за попередніми підрахунками викидам гідрофторвуглеців (ГФВ) еквівалентних до 80 мільярдів тонн CO₂ в період до 2050 року, що має стати вагомим внеском у досягнення цілі Паризької угоди щодо обмеження глобального підвищення температури значно нижче 2°C. ГФВ - це синтетичні речовини, які в основному використовуються в холодильному обладнанні та обладнанні для кондиціонування повітря, а також для пропеленів у пінах та теплових насосах. Ці речовини в 15000 разів шкідливіші для клімату, ніж викиди вуглецевого газу.

В 2016 році Сторони Монреальського протоколу досягли згоди щодо поступового скорочення гідрофторвуглецевих речовин згідно поправки Кігалі (Рішення XXVIII/1 і супровідне Рішення XXVIII/2), яка набувала чинності 1 січня 2019 року для тих країн, які ратифікували поправку. Країни погодилися додати ГФВ до списку контрольованих речовин і затвердили графік їх поступового скорочення на 80-85 % до кінця 2040-х років. ЄС поступово припиняє використання ГФВ з 2015 року, тоді як більшість країн, що розвиваються, почнуть поетапне скорочення викидів у 2024 році. Відповідно до послідовної політики реалізації зобов'язань згідно Монреальського протоколу на зміну Регламенту (ЄС) № 842/2006 було ухвалено Регламент (ЄС) № 517/2014 від 16 квітня 2014 року про фторовані парникові гази. З метою впровадження поступового зменшення кількості гідрофторвуглеців, які можуть бути розміщені на ринку Союзу, передбачалось виділення кількісного ліміту квот окремим виробникам та імпортерам для розміщення ГФВ на ринку. ЄС ухвалив Регламент (ЄС) 517/2014 про фторовані гази (оновлений у 2024), який фактично вимагає виконання норм Кігалійської поправки [74]. Держави-члени зобов'язані виконати регламент незалежно від ратифікації поправки Кігалі.

Науковці Конде Джуліо та Меіра Картеа наголошують, що поправка Кігалі запровадила “лише контроль певного сімейства хімічних сполук, а контроль глобального потепління в межах прийнятних рівнів вимагатиме різкого скорочення викидів у всіх секторах економіки, включаючи радикальні соціально-економічні відповіді на зміну моделей виробництва та споживання, що вплине на спосіб життя найрозвиненіших суспільств і вимагатиме соціальних і культурних трансформацій, які навіть важко уявити” [75]. Разом з тим, важливим є те, що Кігалійською поправкою в статті III було уточнено, що вона не впливатиме на обсяг зобов'язань, зазначених у статтях 4 та 12 РКЗК ООН. Таким чином було врегульовано, що споживання та виробництво гідрофторвуглеців контролюватимуться відповідно до Монреальського протоколу, а інформацію щодо об'ємів викидів цих речовин держави продовжуватимуть повідомляти відповідно до Рамкової Конвенції зі зміни клімату. Фактично держави-учасниці одного режиму домовилися про включення екзогенної речовини для досягнення цілей іншого правового режиму в контексті єдиної глобальної кліматичної політики, яку неможливо вдосконалювати без кліматичної дипломатії та еволюції концепцій досягнення не лише глобальних кліматичних цілей, але й прагнення кліматичної справедливості.

Наступним узгодженим етапом в рамках реалізації РКЗК ООН і Паризької угоди стало ухвалення Глобального зобов'язання щодо метану (Global Methane Pledge, скор. GMP), що було проголошено на конференції сторін COP26 в 2021 році в м. Глазго. За ініціативою Європейського Союзу та Сполучених Штатів було розроблено добровільну міжнародну угоду з метою обмежити викиди метану на 30% від рівня 2020 року до 2030 року, до якої станом на березень 2024 року доєдналось 158 учасників, у тому числі 15 найбільших забруднювачів метану [76]. Оскільки метан є одним з найпотужніших парникових газів та одним з факторів нинішнього антропогенного потепління, учасники зазначеної угоди зобов'язались спільно

працювати над загальним скороченням глобальних антропогенних викидів метану. Досягнення цільових показників зі скорочення викидів метану, передбачених міжнародними зобов'язаннями, має потенціал знизити рівень глобального потепління щонайменше на 0,2 °C до 2050 року.

Науковці Крістофер Маллі, Джессі Вортман, Альфредо Арельяно, Мід Аллісон, Ребекка Вашенфельдер та Керолайн Олден, підкреслюють, що ефективно глобальне скорочення викидів метану вимагає підвищення амбіцій, чіткості цілей і прозорості у звітності [77]. На їх думку, лише повне впровадження наявних заходів дозволить досягти цілей Глобального зобов'язання щодо метану, але все одно буде недостатнім для обмеження потепління до 1,5 °C згідно з науковими сценаріями, у зв'язку з чим дослідники рекомендують оновити національно визначені внески, деталізувати цілі щодо скорочення метану, охопити всі ключові сектори та прагнути до реалізації повного технічного потенціалу [77].

Основні засоби реалізації задекларованої політики включають плани дій щодо зменшення викидів метану та відповідні цільові фінанси, зокрема фокус на енергетичному переході, концепції утилізації відходів, продовольчій безпеці та сільськогосподарській політиці, що підтримується широким колом провідних міжнародних учасників, таких як Глобальна метанова ініціатива (GMI), Глобальний метановий центр (GMH), Міжнародне енергетичне агентство, Європейська економічна комісія ООН та Світовий банк [78]. Учасники зазначеної угоди взяли на себе зобов'язання наближатися до застосування методології належної практики міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC), а також працювати над постійним підвищенням точності, порівнянності та повноти національних звітів щодо кадастрів парникових газів та узгодженості відповідно до РКЗК ООН і Паризької угоди, а також забезпечити більшу прозорість у ключових секторах. При цьому важливо розуміти, що Глобальне зобов'язання щодо метану не є юридично зобов'язуючою міжнародною угодою. На практиці це означає, що держави-

учасниці самостійно визначають обсяг та спосіб реалізації своїх зобов'язань, що часто призводить до фрагментованості підходів і труднощів у контролі виконання. Відсутність чіткого механізму примусу чи санкцій ускладнює гарантування досягнення спільних кліматичних цілей.

Послуги секретаріату угоди про глобальні зобов'язання щодо скорочення викидів метану надає Коаліція клімату та чистого повітря (ССАС), яку було засновано в результаті добровільного партнерства понад 160 урядів, міжурядових і неурядових організацій. Коаліція була заснована в 2012 році, а її основною функцією є робота над зменшенням потужних, але короткочасних забруднювачів клімату, таких як метан, золистий вуглець, гідрофторвуглеці та тропосферний озон, що спричиняють забруднення повітря та провокують кліматичні зміни. Серед повноважень Коаліції є здійснення координації між учасниками угоди, а також підтримка заходів щодо зменшення короткочасних забруднювачів клімату в більш ніж 70 країнах шляхом фінансування проектів та окремих дій партнерів через цільовий фонд ССАС з метою скорочення глобального потепління в найближчій перспективі для досягнення цілей Паризької угоди.

Згідно даних Міжнародного енергетичного агентства, досягнення всіх обіцянок щодо метану, взятих країнами та компаніями, дозволить скоротити викиди від викопного палива на 50% до 2030 року [79]. Серед країн, які не взяли зобов'язання щодо скорочення викидів метану з викопного палива, є Алжир, Індія, Іран, Росія, Сирія, Таїланд і Венесуела, на які припадає близько 30% світових викидів метану від викопного палива.

В 2024 році ЄС ухвалив новий Регламент щодо скорочення викидів метану в енергетичному секторі [80], згідно з яким були затверджені вимоги до операторів газу, нафти та вугілля регулярно звітувати про свої викиди, проводити регулярні перевірки витоку метану та вживати заходи усунення, припинити звичайне спалювання та викиди, а також обмежити нестандартне вентильовання та спалювання до випадків неминучих обставин, зокрема

забороняється звичайне спалювання на факелах, якого можна уникнути [81]. Регламент також запроваджує стандарт викидів до імпортованого палива, посилюючи відповідальну позицію ЄС як головного імпортера, згідно якого імпортовані до ЄС газ, нафта та вугілля після січня 2027 року мають відповідати вимогам, еквівалентним вимогам для внутрішніх європейських джерел. Прийняття зазначеної політики з регулювання викидів метану в котрій раз засвідчують послідовність Союзу в реалізації Європейської зеленої угоди та REPowerEU, оскільки новий Регламент ЄС було вперше запропоновано в грудні 2021 року як частину пакету “Fit for 55” після прийняття Стратегії ЄС щодо метану в 2020 році.

У грудні 2023 року Сполучені Штати оголосили нові правила щодо зменшення метану та інших забруднювачів внаслідок діяльності з нафти та природного газу, якими було посилено вимоги до нових і модифікованих нафтогазових об’єктів і встановлено інструкції для штатів щодо регулювання існуючих джерел, що за оцінками Агентства з охорони навколишнього середовища США (EPA) дозволить скоротити викиди майже на 80% протягом періоду з 2024 по 2038 рік [82]. Пропозиції США в новій глобальній метановій угоді обговорювалось на слуханнях в Конгресі, починаючи з 2009 року, зокрема Комітет зовнішніх зносин наголошував, що “країни світу мають скоординувати ефективну глобальну відповідь”, при цьому “російські офіційні особи обіцяли, що їхні викиди на душу населення ніколи не перевищать об’ємів Сполучених Штатів...разом з тим, Росія може стати місцем нової парникової катастрофи, пов’язаної з викидами газів. В 2008 році Міжнародне дослідження сибірського шельфу виміряло найвищий за всю історію рівень метану в Північному Льодовитому океані та виявило потоки метану, що виринали з тріщин морського дна, які функціонували як природні вентиляційні канали” [83]. Внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України всі іноземні науково-дослідні експедиції до російської Арктики були призупинені. Водночас ще до початку повномасштабної війни Росія не

виявляла наміру приєднуватися до Глобальної метанової ініціативи 2021 року. Це пояснюється стратегічною орієнтацією держави на використання дешевого, проте екологічно шкідливого видобутку нафти, природного газу та вугілля. Внаслідок цього вуглецевий слід від видобутку корисних копалин у Росії додатково посилюється масштабними військовими витратами та спричиненими війною екологічними збитками, на що міжнародне співтовариство наразі не має ефективної відповіді.

Після обрання Дональда Трампа президентом у 2025 році адміністрація Сполучених Штатів Америки ініціювала процедури припинення участі у низці міжнародних кліматичних режимів, зокрема офіційно оголосила про вихід з Паризької угоди та про відмову від підтримки Цілей сталого розвитку. Водночас відносно ініціативи Глобального зобов'язання щодо метану жодних офіційних дій щодо припинення участі здійснено не було, зокрема через відсутність юридичної процедури виходу. Крім того, прагнення зберегти гнучкість у двосторонніх енергетичних відносинах з Європейським Союзом зумовили збереження участі США у цій ініціативі, яка все ж таки за своєю правовою природою є політичною декларацією без чітко встановлених юридично обов'язкових зобов'язань.

Таким чином, у контексті менш визначеної участі США у практичному вимірі імплементації міжнародних кліматичних домовленостей, можна резюмувати, що провідна координаційна роль у впровадженні глобальних кліматичних рішень поступово змістилася до Європейського Союзу, який демонструє послідовність, нормативну цілісність та стратегічну ініціативу в розбудові кліматичного правопорядку. Ця тенденція до посилення регіонального лідерства вимагає також міжрежимної узгодженості в межах фрагментованого міжнародного правопорядку. На думку українських дослідників, подолання фрагментації міжнародного режиму зміни клімату потребує узгодженої взаємодії між правовими системами у сфері зміни клімату, охорони озонового шару, морського середовища, торгівлі, енергетики

та авіації, а заходи в межах відповідних угод, зокрема РКЗК ООН, Кіотського протоколу, Паризької угоди, Монреальського протоколу, MARPOL, Лондонського протоколу та інструментів ІКАО, є необхідними кроками у цьому напрямі [84].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.

Кліматичне право ЄС формується як новий комплексний напрям правового регулювання, що поєднує норми різних галузей та рівнів правопорядку. У цьому контексті автором дослідження запропоновано класифікацію періодів розвитку правового регулювання співробітництва держав з протидії змінам клімату в рамках ЄС в контексті формування міжнародного кліматичного права: а) період з 1972 до 1992 року (від Стокгольмської конференції до РКЗК ООН) - період, що характеризується проведенням ключових міжнародних екологічних конференцій під егідою ООН, створенням Міжурядової групи експертів зі зміни клімату для розробки кліматичних договорів, додаванням екологічної складової до установчих договорів ЄС, розробкою програм дій ЄС з навколишнього середовища, заснуванням Європейського агентства з довкілля, ухваленням Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, однак відсутністю чіткої спільної кліматичної політики в ЄС; б) період з 1992 до 2015 року (від РКЗК ООН до Паризької угоди) - період, що характеризується інституціоналізацією міжнародної кліматичної політики та посиленням міжнародно-правових зобов'язань у сфері боротьби зі змінами клімату, а саме ухваленням Кіотського протоколу, прийняттям спільного розподілу зобов'язань між державами-членами в рамках ЄС, створенням базових елементів та запуском системи торгівлі квотами на викиди в ЄС, введенням кліматичної складової до установчих договорів ЄС, ухваленням кліматично-енергетичного пакету “20-20-20” на рівні ЄС; в) період з 2015 року - дотепер (від Паризької угоди до нового кліматичного законодавства ЄС) - період, що характеризується ухваленням і набуттям чинності Паризькою угодою, прийняттям

Європейського зеленого курсу, ухваленням Європейського кліматичного закону, розробкою пакету “Fit for 55” та загальною інтеграцією кліматичних аспектів у торгівлю, фінанси, транспорт, сільське господарство та зовнішню політику ЄС.

Встановлено, що в міжнародних договорах відсутнє визначення кліматичного права. Це свідчить про те, що ця галузь перебуває у стадії концептуалізації. Досліджено наукові підходи щодо класифікації кліматичного права пом’якшення наслідків зміни клімату та право адаптації. Правове осмислення кліматичних змін поступово інтегрує питання сталого розвитку, соціальної справедливості, міжпоколінної відповідальності та екологічної безпеки як в міжнародне право, так і в право ЄС. Кліматичне право ЄС включає міжсекторальну нормативно-правову базу, яка відображає норми й принципи таких галузей міжнародного права, як міжнародне екологічне право, міжнародне повітряне право, міжнародне морське право, міжнародне економічне право, міжнародне право прав людини, міжнародне приватне право.

РКЗК ООН, Кіотський протокол та Паризька угода розроблялися на основі концепції кліматичної справедливості, яка знайшла свій довершений вираз в принципі спільної, але диференційованої відповідальності держав. Встановлено, що саме ці документи заклали фундаментальні принципи глобального кліматичного врегулювання, зокрема принцип спільної, але диференційованої відповідальності та відповідних можливостей, а також концепцію кліматичної нейтральності, які інтегровано в європейську кліматичну політику. Проте саме Паризька угода стала першим міжнародним договором, який включив поняття кліматичної справедливості до свого тексту, внаслідок чого вона перетворилася із наукової ідеї та соціального руху в правову концепцію.

Встановлено, що політика ЄС перебуває у тісному взаємозв’язку із Цілями сталого розвитку, насамперед ЦСР 13 (“Боротьба зі зміною клімату”),

та демонструє здатність ЄС не лише імплементувати міжнародні кліматичні норми, але й активно впливати на глобальний кліматичний порядок денний.

Європейський Союз послідовно відстоює високі кліматичні амбіції на всіх етапах розвитку міжнародного кліматичного режиму. Під час укладення РКЗК Європейське Співтовариство підтримало принцип спільної, але диференційованої відповідальності та наполягало на лідерській ролі розвинених країн у скороченні викидів. У Кіотському протоколі ця позиція проявилася у просуванні обов'язкових цілей для індустріальних держав і ринкових механізмів скорочення викидів. Під час переговорів щодо Паризької угоди ЄС зберіг амбітні позиції, виступаючи за підвищення глобальних амбіцій, прозору систему моніторингу й звітності та збалансований підхід до фінансування, разом з тим, підтримуючи структурну участь країн, що розвиваються. Таким чином, позиція ЄС у міжнародних переговорах характеризується стабільністю.

Подолання фрагментації міжнародного режиму зміни клімату потребує узгодженої взаємодії між правовими системами, зокрема тими, що первинно не були спрямовані на регулювання зміни клімату - такими як міжнародне морське та авіаційне право, система охорони озонного шару та механізми скорочення короткоживучих парникових газів (Глобальне зобов'язання щодо метану). Гармонізуючи підходи в цих сферах, ЄС долає фрагментацію міжнародних режимів і зміцнює своє лідерство у глобальному кліматичному врядуванні.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНЕ КЛІМАТИЧНЕ ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Інструменти досягнення кліматичної нейтральності та протидії зміні клімату у праві ЄС

Згідно рамкового Європейського кліматичного закону (2021 р.) ЄС посилює свої цілі щодо зміни клімату, прагне підвищити скорочення викидів парникових газів на 55% до 2030 року та досягти кліматичної нейтральності до 2050 року [46]. З цією метою було запропоновано пакет законодавчих ініціатив “Fit for 55”, відповідно до якого пропонується посилити галузеві цілі, адаптувати обсяги, переглянути структури класичних інструментів та запровадити нові [49]. Згідно з цим пакетом ЄС планує посилити заходи енергоефективності та енергозбереження, поетапно закінчити безкоштовний розподіл квот у системі торгівлі викидами та запровадити механізм вуглецевого регулювання [49]. Також планується створення окремої системи торгівлі викидами для секторів будівництва та автомобільного транспорту, разом із запровадженням вуглецевого ціноутворення в цих галузях [49]. Увагу зосереджено на розробці нових інструментів для досягнення кліматичної нейтральності, з урахуванням балансу між різними секторами [49].

В рамках імплементації Кіотського протоколу Європейським Союзом було прийнято Директиву 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у межах ЄС, на підставі чого дозволялась міждержавна торгівля квотами на викиди через аукціони, а отримані доходи передбачалось використовувати виключно на боротьбу зі зміною клімату в ЄС і третіх країнах, зокрема і на зменшення викидів парникових газів та адаптацію до впливів зміни клімату [85]. Метою запропонованої директиви про торгівлю викидами є скорочення викидів парникових газів економічно ефективним способом. Частка викидів, яка обліковується європейською системою торгівлі викидами станом на квітень 2024 року, охоплювала приблизно 38% викидів парникових газів від різних секторів, зокрема викиди від енергетичного

сектора, внутрішньої авіації та промислової діяльності, а з 2024 року було додано морську галузь [86].

Під час першого етапу (2005–2007 рр.) торгової схеми система стосувалась лише CO₂ і охоплювала викиди від великих промислових та енергетичних видів діяльності, було встановлено ціну на вуглець і запущено вільну торгівлю квотами. Разом з тим, через відсутність попереднього досвіду і достовірних даних про викиди, ліміти та квоти встановлювались на підставі приблизних оцінок, в результаті чого кількість випущених квот перевищила викиди, тому в 2007 році ціна квот знецінилась [87].

Друга фаза (2008-2012 рр.) збіглася у часі з першим періодом зобов'язань по Кіотському протоколу, квоти першого періоду були анульовані, країни учасниці EU ETS отримали уточнені конкретні цілі скорочення викидів. Однак економічна криза 2008 року призвела до вищого скорочення викидів, ніж було прогнозовано, а також до великого надлишку дозволів і кредитів, що значною мірою вплинуло на ціну вуглецю.

Систему торгівлі викидами було суттєво реформовано в період 2013-2020 року (третя фаза), попередню систему національних обмежень було замінено на єдине обмеження викидів для всього Євросоюзу, а також запроваджено аукціон розподілу квот і узгоджено нові правила розподілу квот, які все ще надавалися безкоштовно. Так було надано 300 млн. резервних квот для нових учасників, для фінансування інноваційних технологій відновлюваної енергії, уловлювання та зберігання вуглецю, а також було включено більше секторів і газів [88].

Пакет “Fit for 55” містить пропозицію Єврокомісії внести зміни до Директиви 2003/87/ЕС про перегляд системи торгівлі викидами EU ETS в період 2021-2030 років, зокрема включити більш жорсткі правила для усунення ризику витоку вуглецю, щорічне скорочення загальних квот на викиди на 2,2%, механізми виділення фінансової допомоги енергетичному

сектору та енергоємним промисловим галузям з метою переходу до низьковуглецевої економіки, а також створення Фонду модернізації для вуглецевозалежних регіонів у 10 державах-членах з низьким рівнем доходу. Відповідно до пакету було переглянуто вимоги до системи торгівлі викидами ЄС: збільшено амбіції щодо скорочення викидів з 43% до 62% до 2030 року і розширено сферу застосування. До переліку вже охоплених секторів системою EU ETS, таких як виробництво електроенергії та тепла, важка промисловість (наприклад, нафтопереробні заводи, виробництво сталі, цементу, скла та паперу), додається судноплавство, а також передбачається поступове скасування безкоштовних квот для авіації і не тільки.

Система торгівлі викидами EU ETS функціонує в 28 країнах-членах ЄС, а також в інших країнах, таких як Ісландія, Ліхтенштейн і Норвегія. В рамках системи торгівлі викидами, компанії можуть купувати і продавати квоти на викиди, а також використовувати обмежену кількість міжнародних кредитів (квот), згенерованих проєктами зі скорочення викидів. Система функціонально вбудована в політику досягнення цілей вищого рівня щодо скорочення викидів парникових газів в межах кожного національно визначеного внеску згідно Паризької угоди.

У країнах Європейського Союзу використовуються два різні ринкові інструменти кліматичної політики: зелені сертифікати та сертифікати на викиди парникових газів. Перші спрямовані на підтримку виробництва енергії з відновлюваних джерел, встановлюючи економічний стимул у вигляді додаткового доходу, що залежить від попиту на ринку та жорсткості національних цілей. Водночас, другі - зокрема EU Allowances (EUA) - є основою механізму “обмеження і торгівлі”, в межах якого визначається граничний обсяг дозволених викидів із поступовим зменшенням квот. Зелені сертифікати переважно функціонують у рамках національних схем, з обмеженим обсягом торгівлі, тоді як сертифікати на викиди діють у межах єдиного регульованого ринку та забезпечують виконання зобов'язань щодо

скорочення викидів. Торгівля обома видами сертифікатів здійснюється за участю спеціалізованих брокерських платформ, проте ринок емісійних дозволів демонструє значно більшу інтеграцію, ліквідність та впливовість у межах кліматичної політики ЄС. Ці підходи до ринкового регулювання були об'єктом правового аналізу у низці досліджень, включно з попередніми публікаціями здобувачки та наукового керівника [89].

З 2024 року ЄС розширив сферу застосування системи торгівлі викидами шляхом включення морського сектору (Safety4Sea), поширивши її на всі морські транспортні перевезення з принаймні одним заходом у межах ЄС, що охоплює 100% викидів при транспортуванні між двома портами ЄС і 50% при транспортуванні між портами ЄС і портами, що не входять до ЄС. Для цього передбачається трирічний період поетапного скорочення викидів від 40% у 2024 році до 70% у 2025 році та 100% у 2026 році. Вимоги стосуватимуться вантажних та пасажирських суден з валовою місткістю понад 5 000 зареєстрованих тонн з 2024 року та для морських суден валовою місткістю потужність понад 5000 зареєстрованих тонн з 2027 року (Директива 2023/959/ЄС). Доходи держав-членів від аукціонів збільшаться в результаті включення морського транспорту до системи торгівлі викидами EU ETS (Директива 2023/959/ЄС). Було уточнено, що “держави-члени заохочуються збільшити використання надходжень від EU ETS відповідно до пункту 3 статті 10 Директиви 2003/87/ЄС, щоб сприяти захисту, відновленню та кращому управлінню морськими екосистемами, зокрема в межах визначених морських природоохоронних територій”.

Щоб стимулювати економічно ефективне скорочення викидів у будівлях, автомобільному транспорті та додаткових секторах, було введено нову систему торгівлі викидами ETS2 для палива, що спалюється в цих секторах. Доходи від такого виставлення на аукціон квот на викиди мають бути перерозподілені на цільові кліматичні програми.

На думку таких дослідників у сфері енергетичного права, як Ін'юго дель Гуайо та Хосе Антоніо Редондо Торреса, європейська система торгівлі викидами покликана не створювати економічні переваги чи право на забруднення, а слугувати інструментом екологічного регулювання відповідно до принципу “збруднювач платить”, що, як вони підкреслюють, впливає з тлумачення Суду ЄС та положень Директиви, й реалізується через формування ринкового механізму, здатного стимулювати скорочення викидів [90, с.270].

Разом з тим, існують експертні думки, що “система торгівлі викидами на європейському рівні утворює політичну тріаду разом з цільовими показниками відновлюваної енергетики та енергоефективності, в той час як подальші політичні ініціативи реалізуються на національному і навіть на місцевому рівні” [91]. Політику енергоефективності часто називають “першим паливом” енергетичного переходу, оскільки саме цей інструмент водночас знижує викиди парникових газів, оптимізує фінансові витрати, підвищує енергетичну безпеку, а також дозволяє уникнути споживання енергії та мінімізує залежність від імпорту [92].

Відновлювальна енергетика відіграє фундаментальну роль в боротьбі зі зміною клімату, оскільки енергетичний сектор наразі продукує понад 75% загальних об'ємів викидів парникових газів на території ЄС. Збільшення використання енергії з відновлюваних джерел сприяє безпеці енергопостачання, забезпечуючи екологічні, соціальні та економічні переваги як для регіонального розвитку, так і для Європейського Союзу в цілому. Основною в пакеті “Fit for 55” для енергетичного переходу є Директива 2009/28/ЄС про відновлювані джерела енергії (RED) встановлює єдині рамки ЄС для розвитку та використання чистої енергії з альтернативних джерел, зокрема біопалива, водню, синтетичних палив, а також сонячної та вітрової енергії. Це регулювання було згодом оновлено та доповнено Директивою 2023/2413/ЄС [93].

Спираючись на ціль досягнення 20% альтернативної енергетики в сукупному енергетичному балансі Європейського Союзу на 2020 рік, Директива 2018/2001/ЄС запровадила більш амбіційну обов'язкову ціль щодо відновлюваної енергії для ЄС на 2030 рік у розмірі щонайменше 32% із застереженням про можливий перегляд у бік збільшення до 2023 року [94]. В цільовому кліматичному плані “Посилення кліматичних амбіцій Європи до 2030 року” зазначалось, що “частку відновлюваної енергії у валовому кінцевому споживанні енергії потрібно збільшити до 40% до 2030 року”, в контексті чого в 2021 році в рамках пакету заходів щодо реалізації Європейської зеленої угоди Комісія запропонувала подвоїти частку відновлюваної енергії в енергетичному балансі до 2030 року порівняно з 2020 роком, щоб досягти принаймні 40% [95].

Російська збройна агресія в Україні породила енергетичну кризу в Європі, серед заходів реагування на яку 18 травня 2022 року Комісія опублікувала план REPowerEU, яким було встановлено низку заходів для швидкого зменшення залежності ЄС від російського викопного палива задовго до 2030 року шляхом прискорення переходу на чисту енергію [96]. В рамках розширення використання відновлюваних джерел енергії в електроенергетиці, промисловості, будівництві та транспорті Комісія запропонувала збільшити ціль у Директиві до 45% до 2030 року. Директива 2023/2413/ЄС про внесення змін набула чинності 20 листопада 2023 року, встановивши загальну ціль щодо використання відновлюваної енергії щонайменше 42,5% на рівні ЄС до 2030 року, але задекларувала прагнення збільшити цей показник до 45% [93]. Як підкреслює Яна Павко, повномасштабне вторгнення Росії не лише загострило кліматичну кризу, а й стало поштовхом до переосмислення глобальної енергетичної безпеки, прискорення відмови від російських викопних ресурсів і переходу до відновлюваних джерел енергії [97].

Відповідно до прийнятої в 2022 році Стратегії ЄС щодо використання потенціалу офшорної відновлюваної енергії для кліматично нейтрального

майбутнього Комісія представила амбітну мету щодо генерації і використання 300 ГВт вітрової енергії та 40 ГВт океанської енергії в Європейському Союзі в період до 2050 року [98]. Регламент (ЄС) 2022/869 вимагає від держав-членів укладати “необов’язкові угоди про співпрацю з метою реалізації цілей щодо офшорного виробництва відновлюваної енергії, яке має бути розгорнуто в кожному морському басейні до 2050 року”[99].

Декарбонізація опалення та охолодження в будівлях за рахунок збільшення використання відновлюваної енергії є необхідною для досягнення цілі Союзу щодо кліматичної нейтральності згідно Регламенту (ЄС) 2021/1119 [46]. Директива 2018/2001/ЄС спрощує адміністративні процедури надання дозволів для установок з відновлюваної енергетики шляхом запровадження правил щодо організації та максимальної тривалості адміністративної частини процедури надання дозволів для проектів з відновлюваної енергетики, в тому числі і теплових насосів, які мобілізують недостатньо використовувані джерела відновлюваної енергії, такі як енергія навколишнього середовища або геотермальна енергія, підвищуючи енергоефективність [94].

У рамках пакету “Fit for 55” підвищення енергоефективності відіграє ключову роль у досягненні цілей скорочення викидів парникових газів на 55% до 2030 року. Перегляд Директиви 2023/1791/ЄС про енергоефективність, що замінює попередню Директиву 2012/27/ЄС, встановлює амбітну ціль скорочення споживання енергії в ЄС на 11,7% до 2030 року та зобов’язує держави-члени щорічно оновлювати 3% громадських будівель, що є важливим кроком у зменшенні залежності від російського газу та підвищенні енергетичної стійкості ЄС [100]. Паралельно Директива 2024/1275/ЄС про енергетичну ефективність будівель спрямована на те, щоб до 2030 року зробити будівлі більш енергоефективними, що є важливою частиною загальної стратегії “Fit for 55” [101]. Статті 1 і 4 Директиви про енергоефективність встановлюють посилені обов’язкові цілі Європейського Союзу щодо енергоефективності, а також надають державам-членам формулу

для розрахунку їхніх національних внесків. Стаття 5 вводить зобов'язання для державного сектора зменшити споживання енергії для комунальних послуг та установ державних органів, включаючи транспорт, громадські будівлі, просторове планування та управління водою і відходами серед іншого. Стаття 6 розширює сферу дії зобов'язань щодо реконструкції в усіх секторах діяльності державних органів, включаючи охорону здоров'я, освіту та державне житло. Стаття 7 також містить положення про те, що організатори можуть вимагати, щоб тендери розкривали потенціал глобального потепління нових будівель, зокрема для нових будівель площею понад 2000 квадратних метрів.

Згідно Зеленої угоди Директива з енергоефективності разом з іншими ініціативами в рамках "Fit for 55", зокрема Фондом соціальної зміни клімату, фокусуються на меті перетворити кліматичні та соціальні потреби на можливості. Пропозиція є частиною ширшої політики енергоефективності, що стосується потенціалу енергоефективності в конкретних сферах, включаючи ухвалені раніше регламентовані вимоги до будівель відповідно до Директиви 2010/31/ЄС про енергетичну ефективність будівель [102], до продуктів відповідно до Директиви 2009/125/ЄС про рамки встановлення вимог екодизайну для продуктів, пов'язаних з енергією [103], Регламенту (ЄС) 2017/1369, що встановлює рамки для енергетичного маркування [104] і Регламенту (ЄС) 2020/740 про маркування шин щодо паливної ефективності та інших параметрів [105] і Регламент (ЄС) 2018/1999 про врядування в Енергетичному Союзі та кліматичні дії [94]. Ці політики відіграють дуже важливу роль у забезпеченні енергозбереження під час будівництва або реконструкції будівель, для промислової заміни енергомістких продуктів, адже вони спрямовані на зміну традиційного способу використання старих матеріалів на сучасні й більш екологічно чисті, а це, в свою чергу, призведе до скорочення споживання традиційної енергії та збільшення частки відновлюваної. Саме тому законотворці передбачили стратегію інтеграції

енергетичного сектора шляхом якісної взаємодії Директиви про енергоефективність з такими законодавчими актами з енергоефективності, як, наприклад, згадана Директива про енергетичну ефективність будівель, Директива Союзу про екодизайн для продуктів, пов'язаних з енергією, а також Регламент про маркування шин щодо паливної ефективності та інших параметрів.

Директива з енергоефективності також узгоджується з пропозицією щодо перегляду Директиви про відновлювані джерела енергії, зокрема щодо опалення та охолодження, оскільки обидві безпосередньо сприяють досягненню мети створення стратегії інтегрованої енергетичної системи, яка передбачає злагоджену взаємодію між різними секторами енергоспоживання і виробництва. Директива з енергоефективності забезпечує основу для оцінки та планування енергоефективності та потенціалу використання відновлюваної енергії в опаленні та охолодженні, а також вимагає від держав-членів впровадження політики та заходів для використання цього потенціалу. Ці політики та заходи сприяють досягненню цільових показників використання відновлюваної енергії в опаленні та охолодженні, викладених у статті 23 Директиви про відновлювані джерела енергії.

Заходи ціноутворення через систему торгівлі викидів EU ETS та Директива про оподаткування енергії роблять інвестиції в енергоефективність більш фінансово привабливими, але не усувають ринкових бар'єрів. Тому вони доповнюють законодавство про енергоефективність, але не замінюють його.

Комбінований ефект від запропонованих заходів у рамках Директиви про енергоефективність та нового інструменту фінансування, заснованого на доходах від торгівлі викидами в нових секторах, допоможе ефективно подолати можливі негативні соціальні наслідки. Доходи від торгівлі викидами залишаться доступними для держав-членів для фінансування заходів, спрямованих на підвищення енергоефективності, систем централізованого

опалення та ізоляції або для надання фінансової підтримки домогосподарствам із нижчими та середніми доходами.

Правова база Директиви про енергоефективність ґрунтується на пункті 2 статті 194 Договору про функціонування Європейського Союзу, яка є правовою основою для розробки й ухвалення заходів щодо енергетики, а саме сприяння енергоефективності та енергозбереженню відповідно до пункту 1 статті 194. Дії ЄС виправдані відповідно принципу субсидіарності згідно статті 191 ДФЄС, оскільки координація на європейському рівні фактично підвищує енергетичну безпеку та покращує екологічні та кліматичні переваги. Директива встановлює загальну ціль енергоефективності, але залишає більшість дій, які необхідно вжити для досягнення цієї мети, державам-членам, тобто застосування принципу “енергоефективність перш за все” залишає поле для гнучкості для держав-членів. Директива встановлює обов’язкові цілі щодо енергоефективності на рівні Союзу, але не встановлює обов’язкові цілі на національному рівні в перспективі 2020 і 2030 років. Держави-члени повинні визначити свій внесок у колективне досягнення цілі Союзу з енергоефективності, враховуючи формулу, наведену в Директиві з енергоефективності. Разом з тим, відповідно до рішення Суду Європейського Союзу у справі *Commission v. Belgium*, держави-члени повинні супроводжувати свої повідомлення про національні заходи транспозиції докладною та чіткою інформацією. Зокрема, необхідно вказати, які саме положення національного законодавства відповідають кожному окремому положенню Директиви, а не обмежуватися узагальненням “на рівні статті” [106].

Вищий рівень амбіцій вимагає більшого сприяння енергоефективності у всіх сферах енергетичної системи та у всіх секторах, де діяльність впливає на попит на енергію, таких як транспорт, водопостачання та сільське господарство через збільшення потреб у воді та енергії або збільшення тиску на водні ресурси через зміну клімату. Директива про енергоефективність є

важливим елементом прогресу в напрямку кліматичної нейтральності до 2050 року, згідно з якою енергоефективність розглядається як окреме джерело енергії. Ключова роль енергоефективності підтверджується принципом енергоефективності, що визнано керівним принципом енергетичної політики Європейського Союзу. Вимога субсидіарності відповідно до зобов'язань щодо енергозбереження надає стимули для держав-членів впроваджувати в національну політику додаткові заходи, такі як мінімальні вимоги до енергоефективності, встановлених на рівні Союзу, а також суворіші національні будівельні норми чи програми, що сприяють експлуатації приладів вищого класу.

Політика на рівні Союзу має на меті справедливий і чесний перехід для країн і регіонів, економіка яких може зазнати значного впливу змін у промисловій структурі чи зайнятості в результаті енергетичного переходу до декарбонізації. Скоординований підхід на рівні Союзу має потенціал створення довіри, надійності і безперервності політик, збільшуючи таким чином потенціал залучення інвестицій та участі різних стейкхолдерів. Існує обґрунтована позиція науковців у сфері енергетичного права, Ініго дель Гвайо та Аїтора Редондо Торреса, згідно з якою одним із ключових уроків функціонування EU ETS є необхідність регулярного перегляду ціноутворення на CO₂ задля підтримання стимулів до декарбонізації, уникнення надмірного навантаження на споживачів і забезпечення довготривалої стабільності системи [107, с.274].

У звіті “Енергоефективність 2022” Міжнародне енергетичне агентство назвало енергоефективність першою та найкращою відповіддю на кризу, спричинену вторгненням Росії в Україну, оскільки вона одночасно сприяє доступності, безпеці постачання та кліматичним цілям [108, с.8], а в звіті “Енергоефективність 2023” підкреслюється “посилена глобальна увага політиків” до підвищення енергоефективності саме з цих причин [109]. На думку професора Орландо Квірік, “більш переконливе юридичне

обґрунтування можливості призупинення або перегляду енергетичних контрактів між ЄС і Росією може бути знайдене у ширшому контексті необхідності - тобто в потребі гарантувати енергетичну безпеку, порушену війною, що зумовлює перехід до диверсифікованих джерел постачання з пріоритетом на відновлювану енергію відповідно до зобов'язань за Рамковою конвенцією ООН зі зміни клімату” [110, с.67].

Перегляд Директиви 2003/96/ЄС про оподаткування енергетики (ETD) доповнює зусилля Європейського Союзу, спрямовані на декарбонізацію енергетичного сектору, зокрема шляхом переходу до чистих джерел енергії. Разом з тим, залишається спірним питанням оподаткування енергії залежно від її екологічного впливу, що викликає суперечки серед держав-членів щодо справедливого розподілу податкового навантаження [111].

Директива про оподаткування енергетики є рамковою директивою для запровадження в ЄС оподаткування енергетичних продуктів, включаючи електроенергію, двигуни та більшість видів палива для опалення, і встановлює мінімальні ставки акцизного збору з метою заохочення енергоефективності. Держави-члени розробляють власні податки в рамках ETD і можуть визначати внутрішні ставки, якщо вони відповідають зазначеному мінімуму в Директиві, оскільки відповідно до статті 5 “якщо держави-члени дотримуються мінімальних рівнів оподаткування, то вони можуть застосовувати диференційовані ставки оподаткування під фіскальним контролем у випадках коли диференційовані ставки безпосередньо пов'язані з якістю продукції чи залежать від кількісних рівнів споживання електричної енергії та енергоносіїв, що використовуються для опалення або для місцевого громадського пасажирського транспорту (включаючи таксі), збору відходів, збройних сил, державного управління, осіб з інвалідністю, машин швидкої допомоги” [111].

В той же час згідно Директиви скасовуються поточні податкові пільги на енергетичні продукти та електроенергію, що використовується в судноплавстві всередині ЄС, включаючи сектор рибальства, та повітряному

транспорті, окрім того Комісія спрощує визначення мінімальних ставок оподаткування, класифікуючи енергетичні продукти та електроенергію в таблицях А, В, С та D додатку I відповідно до їх екологічної ефективності. Чотири категорії мінімальних ставок оподаткування встановлюються для моторних палив в таблиці А та палив для опалення в таблиці В. Значно нижчі мінімальні ставки оподаткування встановлені в таблиці В додатку I для моторних палив, які використовуються для спеціальних цілей, як наприклад, у сільськогосподарському секторі. Структура мінімальних ставок оподаткування моторних палив у таблиці А, передбачена пропозицією Комісії, ілюструє, що перша група таблиці А містить звичайні викопні види палива, зокрема бензин та газойль, на які поширюється найвища мінімальна ставка оподаткування. Друга група, яка охоплює “паливо, яке базується на викопному паливі, але є менш шкідливим”, ніж моторне паливо першої групи, такі як природний газ чи водень, підлягає мінімальній ставці оподаткування в розмірі двох третин від референтної ставки; ця ставка діє протягом перехідного періоду тривалістю 10 років. Третя група містить “стійкі, але не вдосконалені біопалива”, для яких встановлено мінімальну ставку оподаткування в розмірі половини референтної ставки, наприклад, біогази чи водень, вироблені за допомогою відновлюваних джерел. Електроенергія обкладається найнижчою мінімальною ставкою відповідно до таблиці D додатку I.

Незважаючи на те, що країни ЄС запропонували переглянути Директиву про оподаткування енергетики в рамках пакету “Fit for 55”, питання про її ефективність все ще залишається відкритим, зокрема є політичні дискусії щодо зв'язку між енергетичними та екологічними податками та відновлюваною енергетикою. В той же час існує широка наукова згода щодо того, що оподаткування забруднення є ефективним для зниження рівня парникових газів, а оптимальне встановлення ціни на викиди є ключовою проблемою. Разом з тим, на думку дослідників Уюп Догана та Сабіни Ходжич, екологічні податки неминучі для досягнення кліматичних цілей [112]. Як

зазначають вчені Крістіана Панаї та Вернер Хасленер, матеріальне право ЄС було витлумачено Судом ЄС таким чином, щоб заохотити держави-члени вживати податкових заходів, спрямованих на навколишнє середовище, оскільки екологічна мета податкових заходів держав-членів відіграє позитивну роль в оцінці їх сумісності із законодавством ЄС і кліматичною політикою зокрема, включаючи положення про державну допомогу, основні свободи та директиву про оподаткування енергії, але в деяких випадках законодавство ЄС суворо обмежує можливості держав-членів самостійно приймати екологічні податкові заходи [113].

Паризька угода замінює централізований підхід Кіотського протоколу на модель національно визначених внесків (NDCs) і закликає до балансу між антропогенними викидами з джерел і видаленням поглиначами парникових газів, а також запрошує Сторони вжити всіх можливих заходів для збереження та збільшення таких поглиначів, включаючи ліси. З точки зору вуглецевих запасів, органічні ґрунти виступають основним джерелом викидів, тоді як лісова біомаса є головним поглиначем вуглецю. Перехід від поглинача до джерела пояснюється часто наслідками зміни категорій землекористування, таких як орні землі, луки, водно-болотні угіддя, а також заселенням чи забудовою. Зростання лісозаготівель та об'ємів ліквідаційних рубок після катастроф є також прикладами збільшення викидів парникових газів, а водно-болотні угіддя є ефективними екосистемами для зберігання вуглецю. Практики сталого управління в секторі LULUCF можуть сприяти пом'якшенню наслідків зміни клімату шляхом скорочення викидів або підтримки та збільшення поглиначів і запасів вуглецю.

У контексті імплементації Паризької угоди, зокрема статті 4 і статті 13, ЄС зобов'язаний забезпечити “надійну, прозору і комплексну систему моніторингу, звітності та перевірки” викидів і поглинань, з урахуванням національних можливостей. У сфері LULUCF це означає узгоджене застосування облікових методик і виключення подвійного підрахунку, як того

вимагає також пункт 13 статті 4, що передбачає використання “послідовних облікових підходів”. Відповідно до супровідного документу до пропозиції Директиви Європейського парламенту і Ради щодо спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії (SWD (2016) 249 final), Європейська Комісія підкреслює, що інтеграція LULUCF до кліматичної політики ЄС потребує “вдосконалених облікових правил і сумісності з міжнародною звітністю”.

Ці положення лягли в основу реформ, закріплених у пакеті “Fit for 55”, зокрема у Регламенті (ЄС) 2023/839, який встановлює загальноєвропейське зобов’язання щодо чистого поглинання в секторі LULUCF і включає його до спільної мети скорочення викидів на 55% до 2030 року. Оптимізуючи підходи, що використовуються відповідно до РКЗК ООН, Кіотського протоколу та Паризької угоди, в пакеті “Fit for 55” Євросоюз переглянув Регламент LULUCF, який підвищує цілі щодо скорочення викидів і збільшення поглинання вуглецю в секторах землекористування та лісового господарства [114], запровадивши як вимоги до моніторингу та звітності, так і суттєві зобов’язання. Відповідно до Регламенту, “держави-члени повинні враховувати свої викиди та видалення парникових газів, пов’язані з природними та керованими землями”. Відповідно до статті 4 “для періодів з 2021 по 2025 рік і з 2026 по 2030 рік кожна держава-член повинна забезпечити, щоб викиди не перевищували абсорбцію”, а стаття 5 зобов’язує кожну державу-член “вести точні, повні, послідовні та прозорі облікові записи, які точно відображають викиди та поглинання в результаті обліку земель і запобігати будь-якому подвійному обліку викидів або абсорбції, зокрема, забезпечуючи, щоб викиди та абсорбція не враховувалися більш ніж за однією категорією обліку землі”.

Викиди від спалювання біомаси можуть вважатися нульовими в енергетичному секторі за умови, що такі викиди враховуються в секторі LULUCF. Сторнування або вилучення викидів також допускається в облікових

записах, наприклад у випадку природніх катаклізм таких як лісові пожежі, нашестя комах і хвороб, екстремальні погодні явища чи геологічні зрушення, які знаходяться поза контролем держави-члена та на які вона істотно не впливає. Через складність і природні варіації в цій сфері сторони повідомляють про свої чисті загальні обсяги парникових газів у п'ятирічних циклах. Окрім того, для збору даних застосовується Рамкове обстеження землекористування (LUCAS), Європейська програма спостереження за Землею “Коперник” та Європейська супутникова навігаційна система “Галілео”.

Відповідно до статті 8 Регламенту “кожна держава-член обліковує викиди та поглинання, що є результатом керованих лісових угідь, а держави-члени визначають свій контрольний рівень лісів на основі критеріїв”. Еталонний рівень лісів базується на продовженні практики сталого лісокористування на основі найкращих доступних даних щодо динамічних вікових характеристик національних лісових фондів. В той же час державам-членам надається певна гнучкість для тимчасового збільшення інтенсивності лісозаготівлі відповідно до практик сталого управління лісами, які відповідають меті, викладеній у Паризькій угоді, за умови, що загальні викиди в межах Союзу не перевищують загальну абсорбцію в секторі LULUCF. Відповідно до такої гнучкості, усім державам-членам має бути надана базова сума компенсації, розрахована на основі коефіцієнта, вираженого у відсотках від їхніх повідомлених поглиначів у період з 2000 по 2009 рік, щоб компенсувати викиди з керованих лісових угідь, які вони обліковували. Мова йде про компенсацію лише до рівня, на якому ліси країни-члена більше не поглинають парникові гази. Компенсаційний коефіцієнт може бути збільшений на основі лісистості та земельної площі, щоб державам-членам із дуже малою земельною площею та дуже високою лісистістю порівняно із середнім показником по Союзу надавався найвищий компенсаційний коефіцієнт за звітний період. Враховуючи те, що Фінляндія є найбільш

лісистою державою-членом і враховуючи її особливі географічні характеристики, цій країні надається обмежена додаткова компенсація. Для Хорватії контрольний рівень лісів обраховується з врахуванням попередньої окупації території, а також обставини воєнного та післявоєнного часу, які мали вплив на управління лісами під час базового періоду, що є актуальним наразі для України.

Нові правила встановлюють мету ЄС щодо чистого поглинання 310 млн тон CO₂ до 2030 року, з національними траєкторіями для досягнення цієї мети. Країни ЄС у своїх національно визначених внесках, як правило, закладають високі очікування щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, викликаних лісами, зокрема до чверті запланованих скорочень викидів до 2030 року. В той же час ліси старіють у більшості європейських країн, і оскільки старі ліси ростуть повільніше, ступінь, до якої це поглинання може бути стійким у найближчому майбутньому, є невизначеним. Викиди в європейському секторі LULUCF зростають, ліс став джерелом парникових газів замість поглинача вуглецю [115]. Європейські ґрунти також деградували, поглинаючи менше вуглецю за останнє десятиліття [116]. На думку науковців у сфері кліматичного права Дімітріоса Валацаса та Мартіна Есдана, лише фактичні результати реформи кліматичної архітектури ЄС до 2030 року покажуть, чи зможе ЄС забезпечити вуглецеву цілісність у секторі LULUCF, чи її буде підірвано [117].

Пакет “Fit for 55” містить також пропозиції відповідних правок до Регламенту (ЄС) 2019/631 з метою перегляду стандартів викидів CO₂ для легкових автомобілів і мікроавтобусів: з 2030 року викиди цих транспортних засобів мають зменшитися на 55%, а з 2035 року - на 100%. Відповідно з 2036 року нові автомобілі повинні бути з нульовими викидами, що можливо в умовах сучасних технологій виключно завдяки електрифікації транспорту [118]. Однак двигуни внутрішнього згорання не зникнуть повністю. Після 2035 року буде дозволено продавати та використовувати автомобілі з такими

двигунами за умови, якщо вони працюватимуть на електричному паливі. Нові правила мають на меті спонукати перехід на електричні та вуглецевонейтральні автомобілі. ЄС поставив амбітну мету досягнення повної декарбонізації дорожнього транспорту до 2050 року.

Для підтримки електрифікації транспорту вздовж коридорів Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T) було напрацьовано нові правила в межах Регламенту інфраструктури альтернативних видів палива (AFIR), відповідно до яких з 2025 року зарядні станції для легкових і вантажних автомобілів мають розташовуватися кожні 60 км, водневі заправні станції - кожні 200 км, а для декарбонізації морського й авіаційного транспорту в морських портах і аеропортах також необхідно встановити відповідну інфраструктуру до 2030 року [119].

Транспорт, будівництво, енергоємна промисловість і LULUCF - не єдині сектори, що мають скоротити викиди на 55%. Регламент (ЄС) 2018/842 про розподіл зусиль включає також автомобільний транспорт, будівлі, внутрішній морський транспорт, сільське господарство, утилізацію відходів і малі підприємства [120]. Перегляд цього Регламенту підвищує ціль скорочення викидів парникових газів у ЄС з 29% до 40% до 2030 року порівняно з 2005 роком, із національними цілями для кожної держави-члена [121].

Дослідник Йон Воглер підкреслює, що ефективна декарбонізація транспорту в межах кліматичної політики ЄС є можливою лише за умови її тісної узгодженості з енергетичними, торговельними та фіскальними інструментами, що потребує комплексного міжсекторального підходу [122]. Такий висновок корелюється з аргументами Ромео Даніеліса та Маріанджели Скоррано, які у своєму дослідженні наголошують, що через складну ієрархію зв'язків між різними секторами досягнення мети декарбонізації транспорту не може бути забезпечене виключно за допомогою транспортної політики, оскільки це потребує розробки відповідних фіскальних і нормативних положень, узгоджених у рамках єдиної цілісної політики [123].

Інтегрована морська політика ЄС заснована на ідеї, що “Союз може отримати більшу віддачу від свого морського простору з меншим впливом на навколишнє середовище, координуючи широкий спектр взаємопов’язаних видів діяльності, пов’язаних з океанами, морями та узбережжями” [124].

Незважаючи на значний внесок морського транспорту у глобальні викиди парникових газів, регулювання цього сектору тривалий час залишалося поза межами обов’язкових міжнародно-правових механізмів. Так, Кіотський протокол прямо виключив міжнародні морські викиди з кола зобов’язань держав, обмежившись рекомендацією для країн, зазначених у Додатку I, шукати багатосторонні рішення у співпраці з Міжнародною морською організацією. У подальшому, Паризька угода також не передбачила спеціальних положень щодо морських викидів, фактично залишивши цей сектор поза рамками глобальної системи обов’язкових національних внесків.

На рівні ЄС було вжито перших нормативних заходів для врегулювання викидів від морського транспорту, які раніше залишалися поза сферою обов’язкових міжнародних зобов’язань. Згідно з мотиваційною частиною Регламенту (ЄС) 2015/757, якщо “не буде досягнуто міжнародної угоди щодо включення викидів від міжнародного морського транспорту до глобальної кліматичної архітектури, Союз повинен діяти, щоб включити ці викиди до своїх зобов’язань щодо скорочення” [125]. У цьому контексті Регламент запровадив систему моніторингу, звітності та верифікації (MRV) викидів CO₂ від морського транспорту як перший нормативний крок на рівні ЄС у цій сфері. Відповідно до статті 2, дія цього акту поширюється на судна валовою місткістю понад 5000, які здійснюють рейси між портами під юрисдикцією держав-членів, а також між портами ЄС та портами третіх країн, включаючи перебування суден у портах. Відповідно до положень пункту 2 статті 4, система моніторингу та звітності має охоплювати обсяги викидів CO₂ як під час пересування судна, так і під час його перебування в порту. Регламент також передбачає низку процедурних гарантій і механізмів забезпечення

дотримання вимог. Згідно зі статтею 20, держави-члени повинні запровадити ефективні, пропорційні та стримувальні санкції за невиконання зобов'язань щодо моніторингу та звітності. У випадках, коли судно не виконує вимоги протягом двох або більше звітних періодів поспіль, держава-член, до порту якої прибуває таке судно, може видати розпорядження про його висилку. Верифікація наданої інформації здійснюється незалежними та компетентними юридичними особами, які мають бути акредитовані відповідними національними органами згідно з Регламентом (ЄС) 765/2008 [126], відповідно до статті 18 якого, на борту кожного судна має бути дійсний документ про відповідність, а держави-члени повинні вживати заходів для перевірки суден, які заходять у їхні порти, у разі відсутності належної інформації щодо цього документа.

Вище наведене свідчить про те, що положення формально сформульовані як запити на інформацію в межах території ЄС, але де-факто можуть діяти як екстериторіальні вимоги. Регламент (ЄС) 2015/757 являє собою односторонній акт, який регулює викиди за межами території ЄС. Унілатералізм завжди піднімає проблемні питання відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням окремих держав чи всього ЄС та може бути оскаржений в національних чи міжнародних судових органах. Напрацювання і реалізація заходів щодо скорочення викидів парникових газів в судноплаванні ускладнювалося існуванням ринкових бар'єрів, асиметрією вигод між учасниками ринку та конкуренцією з боку держав із низькими екологічними вимогами. Сфера застосування Регламенту (ЄС) 2015/757 включає повну тривалість рейсів до та з портів ЄС, тобто оператори будуть зобов'язані контролювати та звітувати про викиди CO₂ не лише у межах території Союзу, але й за межами його юрисдикції. Такий підхід породжує правову дилему щодо допустимості екстериторіального регулювання, зокрема у світлі принципів міжнародного морського права. Зокрема, постає питання, чи узгоджується екстериторіальне застосування норм ЄС із вимогами Конвенції

ООН з морського права, яка закріплює свободу судноплавства у відкритому морі та пріоритет юрисдикції держави прапора. Це викликає дискусії щодо меж законної реалізації юрисдикції ЄС у кліматичному контексті та потенційного конфлікту між екологічними цілями Союзу і нормами міжнародного публічного права.

Іншими словами, проблема полягає в тому, чи має ЄС, згідно з міжнародним правом, юрисдикцію регулювати такі “екстериторіальні” обставини, оскільки ані Конвенція ООН з морського права, ані право СОТ остаточно не вирішують її. Право СОТ потенційно постане перед дилемою, чи можуть заходи ЄС незаконно обмежувати міжнародну торгівлю. Ані РКЗК ООН, ані Кіотський протокол чи Паризька угода не проливають світла щодо територіальних обмежень односторонньої політики скорочення викидів. Однак, оскільки питання стосується юрисдикції, найбільш релевантними правилами в цій ситуації є правила звичаєвого міжнародного права. Саме воно повинно дати відповідь на питання, як далеко може зайти держава або регіональна організація, коли в односторонньому порядку захищає спільний інтерес.

В міжнародному екологічному праві отримала розвиток концепція “навколишнє середовище - спільна турбота/інтерес людства” (“common concern of mankind” або “common interest of mankind”) [127, с.119]. Посилання на цю концепцію містять преамбули РКЗК, Конвенції про охорону біорізноманіття, Конвенції про регулювання китобійного промислу, Лондонської конвенції, Конвенція про всесвітню спадщину, Конвенція ООН про опустелювання [127, с.119]. Така дослідниця, як Джутта Брунні вважає, що “спільний інтерес людства” - це не просто концепція, а принцип, що покладає на держави чіткі міжнародно-правові зобов'язання [128]. З цим важко не погодитись, особливо якщо довести зв'язок між згаданою концепцією та концепцією *erga omnes*. Дотримуючись логіки, що лежить в основі зобов'язань *erga omnes*, можна стверджувати, що визнання спільних

інтересів тягне за собою загальні зобов'язання для всіх держав. Спільними проблемами зазвичай є найважливіші питання захисту навколишнього середовища.

У справі “Щодо питань, які стосуються зобов'язання переслідувати або видати” (Бельгія проти Сенегалу), Міжнародний Суд ООН постановив, що “спільний інтерес передбачає, що будь-яка держава-учасниця має відповідні зобов'язання перед усіма іншими державами-учасницями Конвенції” [129]. Таким чином, оскільки боротьба зі змінами клімату - це спільний інтерес всього людства, що зафіксовано в самій Рамковій конвенції ООН зі зміни клімату, а також підтверджено у численних висновках міжнародних експертних груп, то всі держави зобов'язані вживати заходів з попередження та подолання негативних наслідків кліматичних змін. Якщо вони самі таких заходів не вживають, то повинні підпорядковуватись тим одностороннім актам інших держав чи організацій, які хоч і мають екстериторіальне застосування, що може бути потенційно оскаржене в судах, але спрямовані на подолання означеної проблеми та досягнення спільного блага для всіх.

Регламент (ЄС) 2015/757 запровадив обов'язковий моніторинг і звітність для морських суден щодо викидів парникових газів, що стало підставою для їх подальшого включення до Системи торгівлі викидами ЄС з 2024 року [130]. Торгівля викидами ЄС в секторі морського судноплавства також має екстериторіальну сферу застосування, оскільки цей захід накладає обмеження на іноземні викиди, що свідчить про чіткий екстериторіальний елемент. Стаття 92 Конвенції ООН з морського права, закріплює принцип виключної юрисдикції держави прапора над суднами у відкритому морі, а стаття 89 передбачає, що жодна держава не може претендувати на підпорядкування відкритого моря своєму суверенітету. Разом з тим, держави-члени ЄС регулюють діяльність у відкритому морі відносно суден, що не ходять під їхнім прапором. З іншого боку, ЄС застосовує обмежувальні заходи

щодо суден іноземних держав, коли вони опиняються в межах його юрисдикції.

Морська система торгівлі викидами ЄС визнається статтею 17 Кіотського протоколу як допустимий механізм обмеження викидів парникових газів. За своєю природою вона є регуляторним інструментом, а не формою оподаткування, оскільки оператори зобов'язані купувати вуглецеві кредити за ціною, яка формується ринковим шляхом. Система застосовується до внутрішніх рейсів у межах ЄС і має прямий зв'язок з імпортом і продажем товарів, що забезпечує інтеграцію екологічних вимог у внутрішній ринок.

Конвенція з морського права не встановлює чітких територіальних обмежень регуляторної компетенції портових і прибережних держав. У той же час право СОТ дозволяє державам і ЄС обґрунтовувати дискримінаційні торговельні обмеження, що сприяють досягненню глобальних екологічних цілей, за умови встановлення певного територіального зв'язку і дотримання вимог статті XX ГАТТ.

В рамках СОТ зазначені обмеження ЄС можуть бути виправдані відповідно до статті XX(g), що стосується заходів, спрямованих на збереження вичерпних природних ресурсів, за умови, що вони спрямовані на досягнення цієї мети та набувають чинності у поєднанні з внутрішніми обмеженнями. Доцільним прикладом тут є відома справа щодо креветок і черепах, що стосувалася заборони США на імпорт креветок і продуктів з них з країн, які не використовували певні рибальські сітки, здатні попередити загибель черепах, визнаних зникаючим видом. В ході розгляду справи було встановлено, що заходи з обмеження торгівлі США були спрямовані на збереження “вичерпних природних ресурсів”, до яких належать морські черепахи, а тому вони були визнані органами СОТ такими, що підпадають під виняток статті XX(g) [131]. Разом з тим, згаданий пункт g статті XX ГАТТ може виправдати екстериторіальне застосування правового регулювання викидів від морського судноплавства з боку ЄС лише у разі доведення того факту, що клімат є

вичерпним природним ресурсом. Оскільки це надто складне завдання, більш реалістичним вважаємо сценарій, за якого ЄС може обґрунтувати правомірність своїх заходів посиланням на пункт b цієї ж статті, в якому йдеться про охорону здоров'я і життя людей, тварин та рослин. В такому разі односторонні кроки ЄС з регулювання викидів із морських суден інших країн теоретично можна виправдати тим, що вони спрямовані на попередження настання негативних наслідків змін клімату для здоров'я і життя людей, тварин та рослин.

На думку Жака Гартмана, Конвенція ООН з морського права та право СОТ залишаються надто нечіткими у питанні зв'язку, необхідного відповідно до міжнародного права, між регулюючою державою (або ЄС) і предметом правового регулювання. Хоча здійснення юрисдикції вимагає наявності суттєвого зв'язку, який робить регуляторні заходи презумптивно законними, такий зв'язок, за його словами, слід тлумачити у світлі спільних інтересів міжнародної спільноти. Зокрема, поєднання непрямого впливу зміни клімату на територію ЄС та глобального характеру цієї проблеми створює, на думку автора, правову основу для односторонніх нормотворчих дій ЄС у сфері кліматичної політики [132].

Продемонструвавши здатність розширити своє екологічне законодавство за межі власних кордонів, Євросоюз продовжив політику заходів в рамках Європейської зеленої угоди, ухваливши в пакеті “Fit for 55” Регламент (ЄС) 2023/1805 Європейського парламенту та Ради від 13 вересня 2023 року щодо використання відновлюваних та низьковуглецевих видів палива у морському транспорті та про внесення змін до Директиви 2009/16/ЄС (FuelEU Maritime), спрямований на досягнення вуглецевої нейтральності ЄС в цьому секторі до 2050 року.

Регламент (ЄС) 2023/1805 стимулює використання відновлюваних видів палива небіологічного походження з низьким вмістом вуглецю (RLF) у міжнародному морському транспорті, які мають скласти 86-88% паливної

суміші до 2050 року, а також регулює зниження інтенсивності парникових газів: з 2% у 2025 році до 80% до 2050 року [133]. Зокрема на пасажирських суднах і контейнерах планується використовувати біопаливо, біогаз, RFNBO та перероблене вуглецеве паливо [134]. Регламент також вводить додаткові вимоги щодо нульових викидів для суден на причалі, передбачається обов'язкове використання берегового електропостачання або альтернативних технологій з нульовими викидами в портах, на пасажирських суднах і контейнеровозах [133].

Таким чином, Європейський Союз закріпив однозначне лідерство у політиці декарбонізації морського сектору, напрацьовуючи не лише політики на рівні ЄС, але й шляхом урегулювання екстериторіальних спорів.

Нобелівський лауреат з економіки Вільям Нордгаус напередодні COP26 запропонував створити “Кліматичний клуб” як інструмент боротьби з проблемою безбілетників (так званих “зайців”) у глобальній кліматичній політиці - тобто країн, які отримують вигоди від зусиль інших, але при цьому самі не виконують належних зобов'язань зі скорочення викидів [134]. На його думку, “основні емітенти парникових газів (ЄС, США, Китай) повинні встановити обов'язкові цілі зі скорочення викидів для членів клубу та запровадити компенсаційні тарифи на імпорт з країн, які не дотримуються цільових рівнів CO₂” [134]. Згодом цю концепцію в рамках ЄС було запропоновано реалізувати з поетапним закінченням безкоштовного розподілу квот у рамках Системи торгівлі викидами ЄС (EU ETS) для підтримки декарбонізації промисловості ЄС, а також синхронізувати з поетапним впровадженням механізму вуглецевого коригування імпорту (CBAM). Згідно Регламенту (ЄС) 2023/956 Європейського парламенту і Ради від 10 травня 2023 року про запровадження механізму вуглецевого коригування імпорту: “EU ETS та CBAM мають спільну мету ціноутворення на викиди парникових газів, вбудовані в ті самі сектори та товари, шляхом використання конкретних квот або сертифікатів”, а “механізм вуглецевого коригування імпорту повинен

застосовуватися до товарів, що імпортуються на ринки ЄС з третіх країн, за винятком випадків, коли їх виробництво вже підпадало під європейську систему торгівлі викидів через застосування зазначеного механізму до третіх країн або територій або до системи ціноутворення на вуглець, яка повністю пов'язана з EU ETS” [111]. Було анонсовано, що на перехідному етапі з 1 жовтня 2023 року СВМ застосовується до імпорту заліза, сталі, алюмінію, добрив, електроенергії та водню, але нафта та газ до переліку не ввійшли. До кінця 2025 року компанії повинні будуть звітувати про вуглецевий слід продукції, а з 2026 року вони повинні будуть декларувати викиди парникових газів, які містяться в імпортованих продуктах, і сплачувати відповідну ціну.

СВМ фактично є вуглецевим “тарифом” і спрямований на те, щоб кліматичні зусилля в ЄС не призвели до витоку вуглецю у випадку перенесення виробництва до країн, що не входять до Союзу і не мають розвинутого кліматичного законодавства, або через імпорт на європейські ринки продукції, виготовленої завдяки менш екологічно дружнім технологіям. З метою пом'якшення впливу EU ETS і СВМ на економіку та суспільство ЄС було запропоновано створення Соціального кліматичного фонду (Social Climate Fund) для надання цільової фінансової допомоги з метою компенсації зростання цін на паливо та енергоносії. Запланований бюджет Фонду становитиме 86,7 мільярда євро, отриманих від продажу дозволів з системи торгівлі викидами та національних ресурсів.

Фактично з 2026 року СВМ має виступати стимулом для торговельних партнерів ЄС щодо декарбонізації промисловості і однозначно вплине на конкурентоспроможність імпортерів на європейських ринках. Це неминуче призведе до невдоволення країн-експортерів вуглецевомістких товарів до ЄС, які теоретично мають можливість оскаржити СВМ як дискримінаційний торговельний бар'єр у Світовій організації торгівлі через потенційну несумісність з правилами світової торгівлі ГАТТ. Оскільки згідно статті 1 ГАТТ загальний режим найбільшого сприяння передбачає, що “будь-яка

перевага, сприяння, привілей чи імунітет, які надаються будь-якою стороною, що домовляється, стосовно будь-якого товару, який походить з будь-якої іншої країни чи призначений для будь-якої іншої країни, повинні негайно і безумовно надаватися подібному товару, що походить із території всіх інших сторін чи призначений для території всіх інших сторін” [135], СВМ як вуглецевий “тариф” теоретично може бути класифікований як дискримінаційна торговельна перевага (наприклад, через різне надходження CO₂ з третіх країн). У зв’язку з такими ризиками, беззаперечно, ЄС має застосовувати об’єктивний метод визначення вмісту CO₂ в імпортованій продукції. Разом з тим, ЄС може оперувати статтею II пунктом 2(a) ГАТТ, в якій говориться що “ніщо не повинно перешкоджати будь-якій стороні накладати у будь-який час на імпорт будь-якого товару збір, еквівалентний внутрішньому податку, який накладається відносно подібного товару вітчизняного виробництва чи товару, з якого імпортований товар був цілком або частково виготовлений чи вироблений” [135]. Саме це положення є юридичним підґрунтям ЄС щодо запровадження СВМ. Незадоволені сторони посилаються на статтю II, пункт 1(b) ГАТТ, яка забороняє стягнення будь-яких додаткових мит або зборів при імпорті товарів, окрім тих, що передбачені в митному тарифі. Однак це положення спрямоване на запобігання довільним або дискримінаційним заходам, а не на повну заборону усіх форм регулювання. Тому аргументи щодо несумісності механізму СВМ з цією нормою є спірними. Водночас надання безоплатних квот на викиди виключно компаніям ЄС може викликати застереження з огляду на статтю III ГАТТ, яка вимагає однакового ставлення до вітчизняної та імпортованої продукції. З іншого боку, ЄС має можливість посилатись на статтю XX, пункт (b) ГАТТ, де серед винятків для обґрунтованих торговельних обмежень зазначено “заходи, необхідні для захисту життя чи здоров’я людей, тварин та рослин”, якщо вони “не призводять до свавілля та невиправданої дискримінації між країнами, де переважають однакові умови” [135]. На думку дослідника Хайнц Хэндлера, “винятки з правил СОТ, передбачені статтею XX

ГАТТ, залишають значний простір для тлумачення, що ускладнює правову оцінку сумісності СВАМ із нормами міжнародної торгівлі, зокрема, постає низка питань: чи може безоплатне надання сертифікатів на викиди вважатися неприйнятною формою субсидії, чи використовуються надходження від механізму СВАМ виключно для фінансування кліматичної політики, чи вони надходять до загального бюджету ЄС, а також чи є адміністративні вимоги до імпортерів надмірними або непропорційними у порівнянні з внутрішнім регулюванням” [136].

Окрім того, постає питання щодо синхронізації ринків ЄС і США, оскільки СВАМ в американському законодавстві не застосовується. Тим не менш, згідно Закону про зниження інфляції США (Inflation Reduction Act, скор. IRA) було передбачено схеми субсидій для екологізації промисловості, у зв’язку з чим мали місце консультації щодо надання законодавчих можливостей європейським країнам брати участь у схемах субсидуванні взамін на поступки у застосуванні СВАМ до американських компаній в період президенства Джоозефа Байдена [89]. Разом з тим, ЄС завжди позиціонував СВАМ виключно як природоохоронний захід, через що існують великі сумніви з приводу того, чи з’явиться в перспективі політична воля в Європі запропонувати поступки третім країнам.

Для вирішення подібних спірних питань СОТ має Орган з врегулювання спорів. Однак із грудня 2019 року функціонування Апеляційного органу фактично заблоковане через позицію США, які відмовляються погоджувати призначення нових суддів, аргументуючи це незгодою з окремими рішеннями Органу та його процедурою, що в свою чергу через відсутність необхідного кворуму зупинило розгляд апеляцій у рамках СОТ і поставило під загрозу ефективність врегулювання торговельних спорів [137].

Авіаційній галузі належить відносно невелика частка глобальних викидів, наприклад, у 2022 році цей показник склав близько 2% світових викидів[138]. В той же час рейси з країн ЄС та країн Європейської асоціації

вільної торгівлі (Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Швейцарії) в 2018 році становили 16% від загальних об'ємів викидів CO₂ світової авіації, а в 2019 році на всі ці рейси з Європи припадало 18,3% викидів у транспортному секторі, що зробило авіацію другим за величиною джерелом викидів у транспортному секторі [139].

На міжнародному рівні Міжнародна організація цивільної авіації ухвалила бажану довгострокову глобальну мету щодо нульового чистого викиду вуглецю від міжнародної авіації до 2050 року, також технічні стандарт і ринковий механізм для обмеження викидів в сфері міжнародної цивільної авіації [140]. Разом з тим, декарбонізація цієї галузі є серйозним викликом як через технічні, так і юридичні причини, оскільки міжнародна авіація не підпадає під юрисдикцію однієї держави, однак держави ЄС прийняли власну політику та заходи щодо регулювання викидів від внутрішньої та міжнародної авіації.

Відповідно до рішення Суду ЄС від 21 грудня 2011 року в преюдиціальному провадженні, ініційованому Асоціацією повітряного транспорту Америки, American Airlines, Inc. Continental Airlines, Inc. та United Airlines, Inc. (“АТА та інші”) проти Державного секретаря з питань енергетики та зміни клімату Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії було роз'яснено спірне питання про те, чи сумісне застосування європейської системи торгівлі викидами EU ETS до авіаційної діяльності відповідно до Директиви 2008/101/ЄС з міжнародним правом і чи порушує воно суверенітет інших держав або свободи відкритого моря. В рішенні було встановлено такі юридичні факти [141]. По-перше, “Авіаційна Директива” не порушує звичаєвих міжнародно-правових принципів державного суверенітету, оскільки її застосування обмежується повітряними суднами, які добровільно використовують повітряний простір Європейського Союзу. По-друге, навіть якщо під час розрахунку обсягу викидів враховуються дані щодо рейсів за межами повітряного простору ЄС, це не означає втручання в

суверенітет третіх держав, адже такі обрахунки є лише технічним елементом системи квотування. Крім того, Суд дійшов висновку, що “Авіаційна Директива” не суперечить Угоді про відкрите небо у частині звільнення авіаційного палива від податків і зборів. Це пояснюється тим, що вартість пального, як правило, включає податки в момент його закупівлі, а паливо, що вже знаходиться на борту при перетині кордонів, не підлягає повторному оподаткуванню. Водночас відсутній прямий або нерозривний зв’язок між витратами, пов’язаними з виконанням положень “Авіаційної Директиви”, та самим паливом. Європейська система торгівлі викидами (EU ETS), яка запроваджена цією Директивою, є інструментом екологічного регулювання, спрямованим на зниження обсягів парникових газів, а не на регулювання вартості або обсягу палива як товару. Зрештою, Суд зазначив, що Кіотський протокол не забезпечує правової підстави для оскарження дій ЄС, оскільки “Авіаційна Директива” *prima facie* відповідає критеріям легітимності з точки зору міжнародного права через свою екологічну мету та внесок у досягнення цілей протидії зміні клімату.

У 2021 році Європейська Рада схвалила рішення про участь у механізмі компенсації викидів CO₂ від міжнародної авіації (CORSIA), запровадженому Міжнародною організацією цивільної авіації у 2018 році. Держави-члени ЄС зобов’язалися долучитися до CORSIA вже на етапі пілотного впровадження. Надалі, у 2023 році, Європейський парламент і Рада досягли політичної згоди щодо регламенту ReFuelEU Aviation - ініціативи, що стала завершальним елементом законодавчих пропозицій у транспортному блоці пакета “Fit for 55” [142]. Нові правила вимагатимуть від постачальників авіаційного палива постачати стале авіаційне паливо з низьким вмістом вуглецю (SAF) в аеропорти ЄС, починаючи з 2% від загального обсягу палива, що постачається до 2025 року, і досягаючи 70% до 2050 року; від операторів повітряних суден, які вилітають з аеропортів ЄС, вимагається заправлятися лише паливом, необхідним для польоту, щоб уникнути викидів, пов’язаних із навмисним

перевезенням надлишку палива та дозаправки за допомогою SAF; від аеропортів вимагається забезпечити доступність інфраструктури палива для розповсюдження SAF.

У межах політики декарбонізації авіаційного сектору, передбаченої пакетом “Fit for 55”, Регламент ReFuelEU Aviation запроваджує обов’язковий мандат на змішування, який вимагає поступового збільшення частки сталого авіаційного пального в загальному обсязі авіаційного пального, що постачається в аеропорти ЄС. Згідно з вимогами Директиви (ЄС) 2018/2001 про відновлювані джерела енергії, цей мандат охоплює біопаливо, перероблене вуглецеве паливо, а також синтетичне авіаційне паливо. Впровадження такого обов’язкового компонента має на меті поступову заміну викопного пального в авіації, зменшення викидів парникових газів та стимулювання ринку сталих авіаційних рішень. Але відповідно до Директиви з переліку паливної сировини виключаються харчові та кормові культури, що сприяє досягненню Цілей сталого розвитку, а також потенційно має підвищити енергетичну безпеку ЄС шляхом зменшення залежності від енергетичних продуктів із третіх країн. Було погоджено, що всі види палива, які відповідають вимогам RefuelEU, за винятком отриманого з викопного палива, мають право на отримання фінансових надбавок у зв’язку із застосуванням сталого авіаційного палива. Механізм діятиме до 2030 року. Малі острови, невеликі аеропорти та найвіддаленіші регіони зможуть покрити різницю в ціні між гасом і прийнятним паливом за рахунок 100% надбавок SAF. Для всіх інших аеропортів покриття різниці в ціні буде модулюватись відповідно до типу палива, зокрема 95% для відновлюваного палива небіологічного походження, 70% для сучасного біопалива та 50% для інших прийнятних видів палива [143].

З 2022 по 2027 рік CORSIA застосовується до міжнародних рейсів між ЄС і третіми країнами-учасницями. Коли глобальні викиди перевищують 85% від рівня 2019 року, європейські авіакомпанії повинні компенсувати свою

частку викидів шляхом придбання сертифікованих вуглецевих кредитів. Одночасно з цим ЄС поступово скасовує безкоштовні квоти в рамках EU ETS: на 25% у 2024 році, 50% у 2025 і повністю з 2026 року. Для стимулювання переходу до сталого авіаційного палива передбачено виділення 20 мільйонів безоплатних дозволів.

Починаючи з 1 січня 2021 року, Європейська система торгівлі викидами не приймає міжнародні компенсаційні кредити, навіть якщо вони визнані у межах механізму CORSIA. Водночас дозволи, видані відповідно до EU ETS, не визнаються у системі CORSIA. Обидві системи, EU ETS та CORSIA, передбачають подібну архітектуру моніторингу, звітності та верифікації, згідно з якою авіакомпанія повинна розробити план моніторингу викидів, затверджений відповідним компетентним органом. Після затвердження плану авіакомпанія зобов'язана здійснювати контроль за викидами CO₂ за допомогою одного з методів: моніторингу обсягів спалювання палива або використання інструменту оцінки. Збір даних про викиди здійснюється щорічно та подається авіаперевізниками до відповідного органу за встановленим форматом.

Декарбонізація авіації в ЄС є складним і багатоаспектним процесом, що вимагає поєднання політичних, економічних та технологічних заходів. Ініціативи Європейського зеленого курсу, зокрема пакету законодавчих ініціатив "Fit for 55", закладають підвалини для значного скорочення викидів, але попереду залишаються суттєві виклики, пов'язані з технологічними обмеженнями та виробничими потужностями для нового екологічного палива. У цьому контексті важливе створення умов для розвитку нових технологій та зменшення регуляторного тиску, що може стримувати інновації. Про це наголошують зокрема і представники галузі, наприклад французька компанія Safran, яка є одним із провідних виробників авіаційних двигунів і бере участь у розробці більш ефективних та екологічних рішень для авіації.

Як зазначає дослідниця екологічної політики та кліматичного врядування у сфері транспорту Беатріс Маєр спільно з експертом з міжнародної кліматичної політики Закарі Діном, “оскільки ІСАО виявилася неспроможною здійснювати справжнє лідерство протягом останніх трьох десятиліть, саме на національний потік покладаються найбільші надії щодо реалізації ефективних дій із пом’якшення наслідків та визначення довгострокової стратегії декарбонізації для авіаційного сектору” [144], що фактично і реалізується Європейським Союзом в рамках загального Зеленого курсу з відповідним юридичним закріпленням в пакеті “Fit for 55”.

Управління промисловим викидом вуглецю (ICM) відіграватиме важливу роль у довгостроковій стратегії щодо досягненні кліматичної нейтральності, яка стала юридично обов’язковою згідно з Європейським законом про клімат. Це означає, що викиди в Європі потрібно буде різко скоротити до середини століття, а будь-які залишки CO₂ потрібно буде видалити з атмосфери. Єврокомісія у своєму Повідомленні щодо кліматичних цілей ЄС на 2040 рік підкреслює необхідність уловлювання та зберігання або утилізації 450 мільйонів тонн CO₂ на рік до 2050 року [145]. Існують думки, що ціни на викиди вуглецю в Європі занадто низькі в порівнянні з шаленою вартістю технологій пом’якшення. Зокрема професор Майк Нортон вважає, що “утримати глобальне потепління нижче 2°C буде складніше, набагато дорожче та набагато довше без реалізації стратегій уловлювання та зберігання вуглецю (CCS) - навіть з урахуванням різкого падіння витрат на відновлювану енергію” [146].

Управління промисловим вуглецем на сучасному технологічному етапі можливо здійснити шляхом уловлювання викидів CO₂ викопного, біогенного або атмосферного походження для зберігання для постійного та безпечного геологічного зберігання; уловлювання CO₂ для утилізації, тобто для подальшої заміни викопного вуглецю в будівельних продуктах, хімікатах або паливі;

видалення CO₂ з атмосфери після того як біогенний або атмосферний CO₂ уловлюється технологічними засобами та поміщається на постійне зберігання.

Директива про геологічне зберігання діоксиду вуглецю (відома як Директива CCS) разом із такими інструментами, як оцінка впливу на навколишнє середовище, розробка систем моніторингу, коригувальних заходів і планів після закриття, що стосуються всіх можливих ризиків витоку, забезпечує нормативну базу для безпечного зберігання вловленого діоксиду вуглецю під землею [147]. Згідно з Директивою про зберігання CO₂, держави-члени зобов'язані подавати до Європейської Комісії заявки на надання дозволів на зберігання діоксиду вуглецю, а також інші супровідні матеріали, що були розглянуті компетентним органом під час ухвалення рішення, а Комісія, у свою чергу, має право надати необов'язковий, рекомендаційний висновок щодо запропонованого проєкту дозволу протягом чотирьох місяців з моменту його отримання [148].

Вловлений CO₂, якщо не використовувати безпосередньо на місці, в сучасних умовах технічного прогресу необхідно транспортувати трубопроводами, кораблями, залізницею або вантажівками до потенційного місця подальшого використання у відповідних промислових процесах (наприклад, хімічна промисловість) або місця постійного зберігання. Відповідно транспортна інфраструктура для подальшого використання вловленого промислового вуглецю є ключовим фактором для потенційного створення повноцінного ринку вуглецевого газу в ЄС.

Стратегічний підхід концепції управління промисловим вуглецем закладає також фундамент розвитку підходів уловлювання та зберігання вуглецю в біоенергетичному секторі або уловлювання та зберігання вуглецю в повітрі.

Директива про відновлювані джерела енергії заохочує впровадження палива на основі технологій уловлювання та утилізація вуглецю. Умови, за

якими водень, паливо на основі водню або інші носії енергії вважаються відновлюваними видами палива небіологічного походження, викладені в Делегованому регламенті (ЄС) 2023/1185 [133]. Положення ReFuelEU в галузі авіації вимагають, щоб синтетичне паливо, вироблене з використанням відновлюваної енергії через технологій уловлювання та утилізація вуглецю, також розглядалося як відновлювані види палива небіологічного походження, починаючи з 2030 року. Через систему торгівлі викидами EU ETS планується безкоштовно виділити до 20 мільйонів квот операторам повітряних суден між 2024 і 2030 роками для покриття різниці у вартості, що залишилася для розгортання RFNBO в Європі. Аналогічно Морський Регламент ЄС 2023/1805 (FuelEU Maritime) встановлює спеціальний режим стимулювання для підтримки залучення відновлюваних палив неорганічного походження [133]. Використання такого палива на основі технологій уловлювання та утилізація вуглецю планується урегулювати під час наступного етапу перегляду європейської системи торгівлі викидами у 2026 році з метою уникнення подвійного обліку викидів парникових газів.

У 2024 році Європейський парламент підтримав попередню політичну домовленість щодо запровадження в Європейському Союзі загальної добровільної системи сертифікації для ініціатив, спрямованих на видалення вуглецю, включно з агровидаленням та зберіганням вуглецю в матеріалах [149]. Цей механізм став першим нормативним інструментом ЄС, спрямованим на забезпечення довіри, прозорості та якості у сфері видалення CO₂, що є критично важливим доповненням до скорочення викидів для досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року шляхом довготривалого зберігання вуглецю в геологічних формаціях, ґрунтах або біомасі.

Разом з тим, Тодд Стерн, провідний експерт з міжнародної кліматичної політики та автор книги *Landing the Paris Climate Agreement*, зазначає, що “технології уловлювання, використання та зберігання вуглецю, які деякі розглядають як дозвіл на подальший видобуток викопного палива, є “зайвим і

контрпродуктивним підходом”, а обґрунтування нових проєктів з видобутку викопного палива стане складнішим” [26, с.206]. В звіті Оксфордського університету, представленому на COP28 в 2023 році, наголошується, що надмірне покладання надій на технології уловлювання, використання та зберігання вуглецю для досягнення цілей “нульових викидів” до 2050 року - на відміну від помірною використання для усунення залишкових викидів - буде “вкрай економічно шкідливим” і коштуватиме щонайменше 30 трильйонів доларів до 2050 року через високу вартість цих технологій [150].

У контексті реалізації міжнародних зобов’язань щодо кліматичної політики слід окремо відзначити впровадження поправки Кігалі до Монреальського протоколу як одного з інструментів досягнення кліматичної нейтральності через зниження викидів фторованих парникових газів, зокрема гідрофторвуглеців. Європейський Союз належить до групи країн, що імплементували положення поправки Кігалі на ранньому етапі. Держави-члени ЄС уже з 2015 року впроваджують механізми обмеження використання цих речовин. Регламент (ЄС) № 517/2014 став правовим інструментом реалізації відповідних зобов’язань ЄС. Серед інституційних новацій, запроваджених Регламентом, особливої уваги заслуговує механізм передачі квот між економічними операторами відповідно до статті 18, що дозволяє гнучко адаптувати ринок до змін попиту на ГФВ [151]. Цей підхід становить інноваційний елемент правового регулювання обігу фторованих парникових газів, оскільки передбачає можливість перерозподілу дозволених обсягів у межах загального ліміту між уповноваженими виробниками та імпортерами без порушення цілей поетапного скорочення. Зміни попиту, які враховуються в цій системі, пов’язані переважно зі зростанням або зниженням обсягів споживання в секторах охолодження, кондиціонування повітря, виробництва теплоізоляційних матеріалів, аерозольних продуктів тощо, тоді як процеси утилізації або рекуперації ГФВ відіграють допоміжну роль. Така гнучкість

забезпечує адаптацію ринку до технологічних змін, появи альтернатив із низьким потенціалом глобального потепління та сезонних коливань попиту.

З метою реалізації положень статей 17 і 18 Регламенту (ЄС) 517/2014, які регламентують облік квот та порядок звітності щодо обігу гідрофторвуглеців, Європейською Комісією було запроваджено централізовану електронну систему NDC Registry [152]. Ця цифрова платформа, що почала функціонувати у 2015 році, становить собою один із перших комплексних цифрових інструментів у сфері правового регулювання фторованих парникових газів на рівні міжурядових об'єднань. Система забезпечує реєстрацію всіх економічних операторів, яким виділено квоти на виробництво чи імпорт ГФВ, ведення обліку наданих і переданих квот, а також обов'язкову щорічну звітність про фактичні обсяги обігу таких речовин на внутрішньому ринку Союзу. Використання системи є обов'язковим для всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність з ГФВ в межах ЄС.

Новація цього інструменту полягає в поєднанні кількох взаємопов'язаних ознак: обов'язкової цифрової звітності для всіх учасників ринку; централізованого електронного контролю за всіма транзакціями в межах квотної системи; а також прозорості, що забезпечується шляхом функціонування публічного реєстру квот і операцій. Такий підхід дозволяє унеможливити подвійну звітність, зменшує ризики зловживань, сприяє дотриманню узгоджених лімітів та дозволяє в режимі, близькому до реального часу, здійснювати моніторинг виконання зобов'язань як на рівні Європейської Комісії, так і держав-членів.

Контроль за дотриманням положень Регламенту здійснюється у двох паралельних вимірах: з одного боку, на наднаціональному рівні - з боку Європейської Комісії, з іншого - на рівні національних компетентних органів держав-членів, які несуть відповідальність за практичне впровадження регуляторних механізмів [153]. Згідно з даними Європейського агентства з навколишнього середовища, більшість країн-членів дотримуються вимог

щодо подання звітності, хоча в окремих випадках фіксуються технічні порушення або затримки [154]. У сукупності система правового регулювання обігу ГФВ у Європейському Союзі демонструє високий ступінь цифровізації, інтегрованості та нормативної прозорості, що вирізняє її серед національних і регіональних підходів, застосовуваних іншими сторонами Монреальського протоколу, та дозволяє розглядати її як інструмент кліматичного регулювання в межах реалізації поправки Кігалі, яка є складовою стратегії досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року.

З урахуванням вище викладеного, можна резюмувати, що кліматична політика ЄС характеризується нормативною адаптивністю тобто правова система Союзу здатна ефективно реагувати на динамічні виклики кліматичної кризи шляхом гнучкого, але юридично обґрунтованого оновлення норм. Автором пропонується визначення нормативної адаптивності кліматичної політики як сукупності характеристик права, які забезпечують його здатність швидко реагувати на наукові дані, технологічні інновації та соціальні зміни у сфері клімату, інтегрувати нові підходи без втрати нормативної визначеності та юридичної сили, а також зберігати внутрішню цілісність правового порядку при одночасному розширенні зовнішнього регуляторного впливу, що дозволяє оцінити ефективність кліматичної політики ЄС не лише за формальними показниками імплементації, але й за здатністю нормативної системи трансформуватися відповідно до нових викликів - зокрема, в умовах енергетичної кризи, війни та глобальної екологічної нестабільності

2.2. Кліматичні спори у практиці Суду ЄС, органів врегулювання спорів СОТ та міжнародних арбітражів

Кліматичні судові процеси стали важливим інструментом у боротьбі зі зміною клімату, особливо після ухвалення Паризької угоди у 2015 році. “Кліматичні судові процеси” - це юридичні справи, що стосуються ключових

питань права, процедур чи фактів, пов'язаних із пом'якшенням наслідків зміни клімату або адаптацією, розглядаються у різних адміністративних, судових та інших юрисдикційних органах. Дослідники визначають їх за допомогою таких ключових термінів, як "зміна клімату", "глобальне потепління", "глобальні зміни", "парникові гази" і "підвищення рівня моря", зокрема до цієї категорії входять також справи, які, хоча й не використовують згадані терміни, порушують суттєві питання, пов'язані зі зміною клімату [155]. В Європі кліматичне судочинство виникло як спосіб запровадити більш амбітну кліматичну політику та стимулювати більш ефективні кліматично дружні дії як з боку урядів, так і компаній, в результаті чого деякі європейські справи та рішення впливають на різних стейкхолдерів у всьому світі. Згідно підсумкового звіту Форуму суддів Європейського Союзу з питань довкілля, приблизно 75% європейських кліматичних позовів було подано проти урядів, 16% - проти приватних суб'єктів, але кількість останніх зростає. Перші випадки судових процесів щодо зміни клімату в Європі беруть початок з 1990-х років, наразі задокументовано 285 випадків позовів стосовно кліматичних змін у 20 країнах Європи, в той же час більше половини загальної кількості випадків припадає на Великобританію, Францію, Німеччину та Іспанію; понад 60 справ наразі подано до судів Європейського Союзу, і принаймні 10 справ знаходяться на розгляді в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) [156].

Одним із ключових міжнародних документів, що забезпечують доступ до правосуддя у справах довкілля, в тому числі у певних категоріях кліматичних спорів є Конвенція Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН) про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань навколишнього середовища, яку ще називають Орґуською конвенцією, сторонами якої є ЄС та всі його члени. Конвенцію було імплементовано Директивою 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації, і Директивою 2003/35/ЄС про участь громадськості у розробці певних екологічних планів та програм та внесення

змін до Директив Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС щодо участі громадськості та доступу до правосуддя. Доступ до правосуддя в свою чергу охоплює певний перелік прав людини, а саме: право на справедливий суд згідно статті 6 ЄКПЛ та 47 Хартії основоположних прав ЄС і право на ефективний засіб правового захисту згідно зі статтями 13 ЄКПЛ та 47 Хартії. Більшість кліматичних справ розглядаються в контексті зобов'язань РКЗК ООН, Паризької угоди, з врахуванням статті 2 та статті 8 ЄКПЛ, відповідно до яких гарантується захист права на життя та права на повагу до приватного та сімейного життя, а також актів законодавства ЄС, зокрема Лісабонських договорів, Хартії основоположних прав ЄС тощо. Нідерландська професорка європейського права Жозефіна ван Зебен відзначає в своїх працях, що Хартія основоположних прав ЄС дедалі частіше використовується як правова основа в кліматичних позовах, що свідчить про посилення інтеграції екологічних питань у сферу захисту фундаментальних прав [157].

У літературі зазвичай розрізняють позови на основі типу кліматичних дій, які здійснюються чи оскаржуються заявниками, зокрема заходи щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, адаптації чи обох [158]. Наприклад, у відомій справі *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands* група осіб і неурядових організацій оскаржували неадекватні дії уряду Нідерландів щодо пом'якшення клімату. Справи про адаптацію більш поширені в США, ніж в Європі: в них скарги стверджують, що законодавство про права людини накладає на державу зобов'язання вживати заходи щодо подолання впливу наслідків зміни клімату та утримуватися від діяльності, яка спричиняє глобальне потепління.

Заявниками в кліматичних справах, які обстоюють права людини, зазвичай є окремі особи, групи або об'єднання осіб і груп. Промислові групи, в свою чергу, частіше оскаржують секторальні обмеження через запровадження кліматичної політики. Відповідачами в кліматичних справах зазвичай є держави та органи державної влади. Разом з тим, існує невелика

кількість кліматичних справ, заснованих на правах людини, але спрямованих конкретно на корпорації, в яких позивачі просять національні суди та несудові органи тлумачити корпоративні зобов'язання з належної обачності з урахуванням поваги до прав людини та досягнення кліматичних цілей відповідно до Паризької угоди.

Судові процеси, пов'язані з політикою зміни клімату, створюють прецедентну практику відображення в текстах рішень тлумачень змісту зобов'язань держав за міжнародними кліматичними угодами та їх ефективного застосування в національних правопорядках, зокрема щодо формулювання більш амбітних кліматичних цілей, що є інструментом для громадськості відстояти екологічні права, а також права наступних поколінь на безпечне довкілля. Боротьба з глобальним потеплінням охоплює широкий спектр юридичних і політичних питань, зокрема у сферах охорони довкілля, енергетики, землекористування та фінансового регулювання. За даними Баз даних кліматичних судових процесів, розроблених Центром права зміни клімату імені Сабіна при Школі права Колумбійського університету, згадані сфери є ключовими для науковців при встановленні того, чи має конкретна справа кліматичну значущість, а також слугують аналітичною основою для виокремлення кліматичного судочинства як самостійного напрямку [159]. Разом з тим, на думку науковців Анналіса Саварезі та Жоана Сетцер, “у міру того, як кліматичне законодавство та судові процеси поступово досягають зрілості, з'являться можливості для більш широкого використання законодавства про права людини та засобів правового захисту” [158]. Науковці Марина Медведєва та Сергій Білоцький зазначають, що “поліцентричний характер проблематики зміни клімату має наслідком залучення абсолютно різної категорії позивачів та відповідачів, принципів національного і міжнародного прав” [160].

Фундаментально кліматичні судові процеси зазвичай зосереджені на порушенні конституційних прав та обов'язків держав (конституційне право),

оскарженні ухвалення неефективних адміністративних рішень чи визнання бездіяльності внаслідок неухвалення таких рішень (адміністративне або цивільне право), оскарженні недбалості корпорацій чи інших організацій або звинувачення компаній у спотворенні чи приховуванні інформації про вплив комерційної діяльності на клімат, що впливає безпосередньо на права споживачів та права людини (приватне право).

За юрисдикцією кліматичні справи, які стосуються ЄС, можна класифікувати так: справи в національних судах країн-членів ЄС, Європейському суді з прав людини, Загальному суді ЄС (відомий як суд першої інстанції до 2010 року), Європейському суді, а також СОТ. Судова практика держав-членів ЄС з протидії змінам клімату, зокрема рішення національних судів, і справи проти цих держав в ЄСПЛ розглядається в розділі 3.2.

Суд Європейського Союзу (Суд ЄС) наділений функціями тлумачити законодавство ЄС з метою забезпечення його однакового застосування в усіх країнах ЄС, а також вирішує правові спори між національними урядами та установами ЄС, фактично відіграє основоположну конституційну роль у правовому порядку ЄС на підставі статті 19 Договору про Європейський Союз. Суд ЄС структурно розділений на Європейський суд правосуддя, який розглядає преюдиціальні запити і справи щодо скасування та апеляції, та на Загальний суд, який приймає рішення щодо позовів про анулювання, поданих окремими особами, компаніями та урядами ЄС [161].

Дослідниками мережі експертної оцінки кліматичних судових процесів Центру Сабіна виявлено 29 випадків направлення кліматичних позовів до Загального суду ЄС, відомого як суд першої інстанції до 2010 року, та 44 справи - до Суду ЄС [162]. Кліматичне судочинство активізувалось у Суді ЄС на початку 2000-х років із запровадженням схеми торгівлі викидами в рамках ЄС. Прецедентне право ЄС щодо зміни клімату, прикладом якого є судова практика стосовно торгівлі викидами, контрастує з класичним випадком

судових процесів щодо зміни клімату. Судові процеси щодо функціонування системи торгівлі викидами ініціюються державами-членами, Європейською комісією та юридичними особами відносно питань, які стосуються кліматичного законодавства ЄС. В рамках Суду ЄС більшість кліматичних позовів було подано з боку юридичних осіб і урядів - проти інститутів ЄС [160]. Такі справи зазвичай пов'язані з розподілом компетенції та виконанням вимог актів законодавства з боку різних інститутів ЄС. Дослідниця Сані Богоевич наголошує, що “суди ЄС виносять рішення, що стосуються боротьби з глобальним потеплінням, зосереджуючись на верховенстві права, забезпечуючи прийняття та застосування законів про зміну клімату в межах повноважень Союзу” [163].

Досліджуючи справи ЄС, ініційовані державами-членами, першочергово варто звернути увагу на справи *The Republic of Estonia v. Commission* та *The Republic of Poland v. Commission*, які стосуються періоду другої фази запровадження системи торгівлі викидами, під час якої внаслідок надмірного розподілу квот ціни на вуглецевому ринку ЄС суттєво знизилися. Обидві справи фактично ідентичні, ініційовані в 2006 році. Комісія відхилила естонські та польські національні плани, стверджуючи, що їхні дані не відповідали даним Комісії. Держави-члени вказали на перевищення Комісією регулятивних повноважень, яка, на їхнє переконання, замінила оцінку національних планів власними даними та фактично визначила граничні розміри викидів.

У польській справі Комісія наголошувала на необхідності оцінки національного плану дій (NAP), враховуючи його вплив на ринок викидів [164]. За оцінкою Комісії, схвалення національного плану призвело б до надлишку квот через несумісність з критеріями, викладеними в Директиві 2003/87, що негативно вплинуло б на ціну квот та ефективність їх запровадження. Комісія вирішила, що загальний річний обсяг дозволених викидів має бути зменшена на 26,7% порівняно з рівнем, передбаченим у

національному плані. Однак Загальний Суд ЄС постановив, що повноваження Комісії обмежені і не передбачають оцінки ринкових наслідків, зокрема Комісія не може перевищувати свої повноваження, встановлені Директивою.

У справі *The Republic of Estonia v. Commission* аналогічно обговорювалась необхідність тлумачення Директиви 2003/87. Комісія стверджувала, що її дискреційні повноваження включають право відхилити національний план з метою запобігання надмірної пропозиції квот і вирішила, що загальна річна кількість дозволів на викиди має бути зменшена на 47,8% [165]. Загальний Суд наголосив на верховенстві права, підкресливши, що адміністративні заходи мають відповідати компетенції, визначеній законодавцем. Суд ЄС підтвердив позицію Загального Суду, відхиливши апеляцію Комісії, наголосивши на необхідності дотримання розподілу регулятивних повноважень, навіть якщо це сприяє підвищенню рівня викидів, відповідно до намірів законодавця.

Приватні оператори, на яких поширюється дія Директиви 2003/87/ЄС, становлять другу категорію учасників зазначених судових процесів, які подавали позови про анулювання цього ж акту. На відміну від держав-членів, які як “привілейовані заявники” мають прямий доступ до судів ЄС, приватні оператори зобов’язані дотримуватись суворих критеріїв пункту 4 статті 263 ДФЄС. У багатьох випадках їм не вдавалось виконати ці вимоги, що унеможливило оскарження регуляторних повноважень Комісії відповідно до Директиви, як наприклад, у справах *US Steel Košice v. Commission* (I та II) та *Buzzi Unicem SpA v. Commission*.

У справі *US Steel Košice v. Commission* заявник вимагав анулювання рішення Комісії 2006 року щодо національного плану Словаччини для першої фази запровадження системи торгівлі викидами EU ETS [166]. Заявник стверджував, що Комісія чинила тиск на Словацьку Республіку під час непрозорих двосторонніх переговорів, що призвели до зменшення загальної кількості квот в національному плані. Однак суд відхилив позов як

неприйнятний, встановивши, що зменшення загальної кількості квот та рішення Комісії не мали безпосереднього й індивідуального впливу на інтереси заявника.

Аналогічно компанія US Steel Košice оскаржувала рішення Комісії щодо словацького національного плану, і для другої фази запровадження системи торгівлі викидами. Суд знову визнав позов неприйнятним з аналогічних причин. Апеляція позивача також була відхилена. В своєму рішенні Суд підтвердив початкову відмову в запиті на анулювання.

Справа *Buzzi Unicem SpA v. Commission* була ініційована в 2008 році італійським виробником цементу, який намагався оскаржити щорічне рішення Комісії про часткове відхилення національного плану Італії для другої фази запровадження системи торгівлі викидів, але Суд традиційно визнав позов неприйнятним, оскільки заявник не зміг довести, що це рішення мало безпосередній та індивідуальний вплив на нього [167].

У цьому контексті важливо розглянути аргументацію, яка спонукає Загальний Суд ЄС, підтримуючи позицію Комісії, відхиляти позови приватних операторів. Такі рішення відображають особливості правової культури ЄС, зокрема принципи, що регулюють доступ до правосуддя та співвідношення повноважень між учасниками. Це питання яскраво ілюструє рішення по справі *EnBW Energie Baden-Württemberg v. Commission*, в якому було розглянуто імплементацію Директиви 2003/87/ЄС. Енергетична компанія EnBW подала позов із вимогою скасувати рішення Комісії від 7 липня 2004 року стосовно німецького національного плану, оскільки не погоджувалась з методами розподілу квот для електростанцій, що виводять з експлуатації ядерні установки, стверджуючи, що правило передачі квот є незаконною державною допомогою [168]. Позиція позивача полягала в тому, що Комісія порушила пункт 2 статті 88 Договору, не ініціювавши відповідної процедури перевірки державної допомоги згідно з законодавством ЄС. У цій справі Суд розглянув межі прийнятності позовів від операторів та підтвердив пріоритет захисту

інституційного балансу, закріпленого у правовій системі ЄС, на підставі чого рішенням від 30 квітня 2007 року Загальний Суд ЄС визнав позов неприйнятним, мотивуючи це відсутністю достатнього правового інтересу в ініціюванні провадження.

Справа *Evonik Degussa GmbH v. The Republic of Germany* була ініційована приватною компанією Evonik Degussa з метою оскарження рішення німецької влади щодо виключення її діяльності з очищення насичених газів для виділення водню з розрахунків для розподілу квот на викиди на період 2013–2020 років [169]. Спір виник через питання, чи ізоляція водню, який уже міститься в газовій суміші, підпадає під систему еталонного рівня продукту для водню, встановлену в Додатку I частині 2 до Рішення 2011/278. Позивач стверджував, що виділення водню шляхом ізоляції відповідає цьому визначенню. Справа була подана до Адміністративного суду Берліна, оскільки спір стосувався адміністративного рішення, ухваленого німецькими органами влади. Підсудність цього суду ґрунтувалася на тому, що рішення про виключення діяльності Evonik Degussa з розподілу квот є адміністративним актом національного рівня. Для з'ясування ключового питання щодо тлумачення європейського законодавства, зокрема Додатку I до Рішення 2011/278, адміністративний суд Берліна звернувся із преюдиціальним запитом до Суду ЄС відповідно до статті 267 Договору про функціонування Європейського Союзу. Згідно з цією статтею національним судам надається право звертатися до Суду ЄС для отримання офіційного тлумачення положень права ЄС, якщо це необхідно для винесення рішення в основній справі. У своєму рішенні Суд ЄС постановив, що процес виділення водню, який вже міститься в газовій суміші, не підпадає під систему еталонного рівня продукту для водню, якщо він не пов'язаний безпосередньо з “виробництвом водню” відповідно до Директиви 2003/87/ЄС та не має технічного зв'язку з цим виробництвом.

У справі *INEOS Köln GmbH v. The Republic of Germany* позивач оскаржував рішення німецьких органів, заявляючи, що при визначенні кількості безкоштовних квот не були враховані дані про прямі викиди компанії за 2006 та 2007 роки [170]. Компанія пояснювала, що ці дані не були включені вчасно через припущення, що орган уже мав цю інформацію. Вона також заявила, що національний орган мав зобов'язання запросити доповнення або виправлення даних у разі їхньої відсутності. INEOS подала позов до Адміністративного суду Берліна, який звернувся до Суду Європейського Союзу із запитом на преюдиціальне тлумачення. Центральним питанням було, чи слід тлумачити статтю 10(a) Директиви 2003/87/ЄС та положення Рішення 2011/278 так, що вони виключають національне законодавство, яке встановлює кінцевий термін для подання заявки або внесення до неї виправлень. Суд Європейського Союзу постановив, що положення цих актів не забороняють національним законам встановлювати такі кінцеві терміни. Таким чином, Німеччина мала право вимагати дотримання строків подачі та не враховувати дані, подані після цього строку.

Справа *Saint-Gobain Glass Deutschland GmbH v. Commission* була ініційована за позовом компанії Saint-Gobain, яка є світовим лідером у галузі виробництва скла і яка оперує установками, що підпадають під дію Директиви 2003/87/ЄС щодо торгівлі квотами на викиди парникових газів. Попередньо компанія звернулася до німецьких органів з проханням про безкоштовний розподіл квот на викиди та подала запит до Комісії щодо доступу до інформації про “початкову встановлену потужність” і кількість безкоштовних квот, виділених для певних установок у Німеччині. Комісія відхилила запит, посилаючись на пункт 3 статті 4 Регламенту 1049/2001, яка обмежує доступ до інформації, якщо це може зашкодити процесу прийняття рішень. 31 жовтня 2012 року компанія Saint-Gobain оскаржила це рішення у Загальному суді ЄС, який відхилив позов. Після цього в 2015 році було подано апеляцію до Суду ЄС, який згодом постановив, що виняток з пункту 3 статті 4 має тлумачитися

обмежувально, враховуючи суспільний інтерес у розкритті інформації, особливо якщо вона стосується викидів в атмосферу. Зокрема було зазначено, що незавершеність адміністративної процедури не є достатньою підставою для відмови в доступі [171]. У підсумку, рішення Комісії про відмову в доступі було скасовано.

Як зауважує відома дослідниця, професор права навколишнього середовища Саня Богоевіч судові спори щодо кліматичної політики в ЄС значною мірою обертаються навколо питання “хто саме” має компетенцію “ухвалювати рішення” стосовно управління системою торгівлі викидами, що безпосередньо пов’язано з юрисдикційною доктриною ЄС - передусім принципами субсидіарності та “верховенства права”, які визначають розподіл повноважень між національними та наднаціональними інституціями [163].

Історичною кліматичною справою геополітичного масштабу, яку розглядав Суд ЄС, є без перебільшення справа *Air Transport Association of America v. Secretary of State for Energy and Climate Change*, ініційована авіаперевізниками США з метою уникнення їх включення до Системи торгівлі викидами ЄС. Позивачі стверджували, що Директива щодо EU ETS була недійсною стосовно них і суперечила міжнародному праву [172]. Суд підтвердив, що ЄС має право дозволяти комерційну діяльність: у цьому випадку повітряний транспорт може здійснювати перевезення на території Союзу лише за умови, що оператори дотримуються європейських критеріїв. Більш детально цю справу було розглянуто в підрозділі 2.2.

Загально відомою серед правозахисників та екоактивістів та стратегічно важливою в рамках судової системи ЄС вважається справа *Armando Ferrão Carvalho and Others v. The European Parliament and the Council*, відома як *People’s Climate Case* (укр. “народна справа про клімат”) [173]. Десять сімей із Європи, Кенії та Фіджі, а також саамська молодіжна асоціація *Sáminuogra* звернулись до Загального суду ЄС з позивною вимогою щодо посилення цілей ЄС відносно скорочення викидів парникових газів. Позивачі стверджували, що

мета скорочення на 40% до 2030 року є недостатньо ефективною у боротьбі з глобальним потеплінням, аргументуючи, що реалізація такої кліматичної політики загрожує їхнім основним правам на життя, здоров'я, працю та власність. Позивачі вимагали визнати недійсними три акти ЄС (ETS, ESR, LULUCF) через недостатні цілі скорочення викидів, які, на їхню думку, порушують основні права, а також вони просили Суд примусити ЄС встановити суворіші цілі скорочення викидів, зокрема на 50–60% до 2030 року. Загальний суд та Європейський суд правосуддя відхилили позови через відсутність у позивачів прямого й індивідуального зв'язку з кліматичною політикою ЄС. Критерії допустимості в пункті 4 статті 263 ДФЕУ тлумачаться за допомогою так званої формули Плауманна, відповідно до якої діяння, що оскаржується, повинно впливати на заявників “в силу певних ознак, які їм властиві, або в силу обставин, в яких вони відрізняються від усіх інших осіб, і в силу цих факторів розрізняє їх індивідуально так само, як і у випадку з адресатом” [174]. Тобто заявники повинні зазнати індивідуального впливу від діяння за допомогою властивих їм ознак або обставин, які відрізняють їх від усіх інших. Іншими словами, фізичні особи та неурядові організації повинні довести, що акт ЄС адресований їм або що він безпосередньо та особисто їх стосується. Хоча апеляцію також було відхилено, в той же час можна стверджувати, що адвокація цієї справи і залучення громадськості все ж таки вплинули на кліматичну політику ЄС, оскільки згодом було схвалено більш амбітну ціль зі скорочення викидів парникових газів на 55% до 2030 року в рамках ЄС.

Науковиця Есмеральда Коломбо звертає увагу на те, що перевищення встановлених правом ЄС вуглецевих бюджетів може кваліфікуватися як порушення основоположних прав людини. Цей підхід посилює зв'язок між кліматичною відповідальністю та правозахисною парадигмою в рамках ЄС [175].

Оновлена версія Оргуського регламенту (Регламент (ЄС) 2021/1767) у 2021 році розширив повноваження неурядових організацій і окремих осіб просити інституції ЄС переглянути їхні власні рішення з екологічних питань, а також порушувати справу перед Судом ЄС [176]. Перегляд Регламенту був безпосередньо пов'язаний з реалізацією положень пункту 3 статті 9 Оргуської конвенції, яка зобов'язує сторони забезпечити доступ громадськості до правосуддя щодо порушень екологічного права. Таким чином, зміни, внесені Регламентом, суттєво розширили процесуальні можливості неурядових організацій і окремих осіб, дозволивши їм ініціювати внутрішній перегляд екологічних рішень інституцій ЄС, а в разі відмови - звертатися до Суду ЄС. Як підкреслюють дослідники екологічного права Марк Паллемаертс і Маргарита Естрада [177], що зокрема підтверджується офіційними поясненнями Європейської Комісії [178], ці нововведення спрямовані на зменшення процедурних бар'єрів і забезпечення відповідності правової системи ЄС міжнародним стандартам доступу до правосуддя у сфері довкілля. Цей крок був реакцією на висновки Комітету з дотримання Оргуської конвенції, який неодноразово наголошував на невідповідності практики ЄС вимогам пункту 3 статті 9 [179].

Наразі очікується розгляд низки резонансних справ, зокрема *ClientEarth and Others v. Commission*, що стосується оскарження рішення Європейської Комісії про включення викопного газу до переліку екологічно стійких інвестицій у межах таксономії ЄС [180]. У предметі позову зазначається, що відповідно до Делегованого регламенту (ЄС) 2022/1214 Комісія надала діяльності, пов'язаній з використанням викопного газу, ознак екологічної стійкості, що, на думку фондаций ClientEarth, WWF, Transport & Environment (T&E) та BUND, є незаконним, оскільки суперечить ключовим положенням права ЄС. Нормативною основою, в межах якої оскаржується відповідне рішення Комісії, виступає Регламент (ЄС) 2020/852 про встановлення рамок для сприяння сталим інвестиціям, що встановлює загальні критерії сталості,

екологічні цілі та принцип “не завдавати істотної шкоди” [181], тоді як Регламент (ЄС) 2022/1214 є делегованим актом, що деталізує технічні умови включення окремих видів діяльності, зокрема у сфері газу та ядерної енергетики, до переліку стійких інвестицій [182]. Аналогічний позов було подано Австрією у справі *Austria v. Commission* з вимогою скасування Регламенту (ЄС) 2022/1214 на підставі порушення як первинного, так і вторинного права ЄС, зокрема принципу “не завдавати істотної шкоди”, закріпленого у статті 17 Регламенту (ЄС) 2020/852, а також принципу перестороги, оскільки кваліфікація викопного газу як екологічно стійкого відбувається всупереч наявності економічно і технологічно доцільних низьковуглецевих альтернатив [183].

Особливості участі Європейського економічного співтовариства у 6-му та 7-му раундах ГАТТ сформували ситуацію “поділеної” зовнішньоторговельної компетенції між Співтовариством і державами-членами, що породило вимогу узгодженого представництва та єдиного голосу [184]. Цей досвід інституційної фрагментації був успадкований Європейським Союзом, який надалі інституціоналізував вимогу “єдиного голосу” у зовнішній торговельній політиці. Саме тому сучасний ЄС послідовно захищає автономію свого правопорядку та централізоване вирішення спорів, уникаючи паралельних міжнародних юрисдикцій у внутрішньоєвропейських питаннях. Участь Європейського Союзу у кліматичних справах у рамках Світової організації торгівлі наразі обмежується суперечками, пов’язаними із заходами щодо пальмової олії, яка використовується для виробництва біопалива, та її впливом на екосистеми.

ЄС є відповідачем по справі DS593: “*Європейський Союз: Певні заходи стосовно пальмової олії та біопалив на основі пальмових культур*” [185]. Індонезія оскаржує заходи ЄС, які стосуються визнання пальмової олії “високо ризиковою” через її вплив на знищення лісів. Свого часу ЄС запровадив критерії, які обмежують можливість використання пальмової олії для

отримання біопалива в рамках Директиви про відновлювану енергетику (RED II). Позивач стверджує, що ці заходи є дискримінаційними та не відповідають угодам СОТ, включаючи Генеральну угоду про тарифи й торгівлю (ГАТТ) та Угоду про технічні бар'єри в торгівлі (ТВТ Agreement), а відповідач (ЄС) аргументує свої дії необхідністю скорочення викидів парникових газів і виконання зобов'язань відповідно до Паризької угоди. Проте Індонезія наполягає, що такі заходи створюють необґрунтовані бар'єри для торгівлі, які не враховують сталий розвиток галузі в Індонезії.

Аналогічно очікує свого розгляду справа DS600: *“Європейський Союз та певні держави-члени: Певні заходи стосовно пальмової олії та біопалив на основі пальмових культур”*, в якій Малайзія оскаржує заходи ЄС, схожі до тих, що були предметом суперечки в DS593 [186]. Зокрема позивач акцентує увагу на RED II, а також на національних політиках деяких держав-членів ЄС, таких як Франція та Литва. Малайзія вважає, що обмеження на використання пальмової олії порушують принципи недискримінації в угодах СОТ і є протекціоністськими, оскільки позиція ЄС може мати значний вплив на малих фермерів, які залежать від виробництва пальмової олії, і обмежити доступ до ринків. Обидві справи є важливими прецедентами у визначенні меж між кліматичною політикою та міжнародними торговельними правилами.

Рішення СОТ може вплинути на глобальну політику у сфері сталого розвитку, торгівлі та зміни клімату, формуючи баланс між екологічними зобов'язаннями та економічними інтересами країн. ЄС посиляється на необхідність дотримання високих екологічних стандартів, включаючи скорочення викидів і захист біорізноманіття. Таким чином, участь ЄС у цих справах підкреслює складність інтеграції кліматичних цілей у глобальну торговельну систему, яка прагне забезпечити справедливість для всіх учасників.

Справи, пов'язані із захистом торговельних інтересів у зв'язку з розповсюдженням альтернативних джерел енергії в умовах кліматичних змін,

можуть розглядатися не лише в рамках СОТ, а також за допомогою міжнародних інвестиційних арбітражів.

Науковець Хелефіу Асмелаш зазначає, що, попри активну роль системи врегулювання спорів Світової організації торгівлі у вирішенні екологічних суперечок, її потенціал як майданчика для кліматичних позовів залишається майже невикористаним через відсутність чітких правових зобов'язань у чинному міжнародному торговельному праві щодо підтримки про-кліматичних заходів, що істотно обмежує можливості ініціювання судових процесів на захист клімату в рамках цієї системи [187].

У звіті ICC “Вирішення спорів, пов’язаних зі зміною клімату, шляхом арбітражу та ADR”, опублікованому в листопаді 2019 року, спори, пов’язані зі зміною клімату, визначаються як “будь-які спори, що виникають унаслідок або у зв’язку з наслідками зміни клімату, політики щодо зміни клімату, Рамкової конвенції ООН про зміну клімату або Паризької угоди” [188]. В документі пропонуються три основні категорії таких спорів: прямі спори, які стосуються конкретних контрактів, спрямованих на перехід, адаптацію або пом’якшення наслідків зміни клімату; непрямі спори, пов’язані з контрактами, що безпосередньо не стосуються заходів з переходу, адаптації чи пом’якшення, але мають вплив у цьому контексті; та спори, що виникають у межах угод про надання послуг або реалізацію кліматичних ініціатив.

Паризька угода відповідно до статті 24 містить положення про врегулювання спорів аналогічно статті 14 РКЗК ООН, тим самим дозволяючи Сторонам брати участь в арбітражі, але на сьогоднішній день лише одна країна ЄС - Нідерланди визнали арбітраж як механізм вирішення майбутніх кліматичних спорів. Жоден додаток про арбітраж або примирення не був прийнятий Конференцією Сторін відповідно до РКЗК ООН або Паризької угоди. Досі залишається незрозумілим, чи буде арбітраж використовуватися для забезпечення виконання зобов'язань сторін подавати національно визначені внески або оновлювати його кожні п'ять років і чи може арбітраж

бути використаний однією стороною для відшкодування збитків за порушення зобов'язань за Паризькою угодою іншою стороною [189].

Згідно зі щорічним звітом Міжнародної енергетичної хартії за 2022 рік, станом на 10 січня 2023 року Секретаріат Договору до Енергетичної Хартії повідомив, що йому було відомо про 157 інвестиційних арбітражних справ, ініційованих у рамках положень Договору [190]. Договір до Енергетичної хартії історично укладали для захисту інвестицій в енергетичний сектор, зокрема у вичерпне паливо. Через впровадження у країнах ЄС певних кліматичних політик інвестори почали подавати арбітражні позови проти держав. Значна кількість цих інвестиційних арбітражних справ стосується держав-членів Європейського Союзу. Значна кількість справ пов'язані з кліматичною політикою ЄС у сфері відновлюваної енергетики, скороченням субсидій для інвесторів у цій галузі або іншими змінами в енергетичному законодавстві, що вплинули на іноземних інвесторів. Це спричинило явище так званого “охолоджувального ефекту”, коли уряди вагалися ухвалювати більш амбітні кліматичні рішення через потенційний ризик багатомільярдних компенсацій на користь інвесторів в результаті арбітражних позовів проти держав.

Показовим є приклад справи *Rockhopper v. Italy*, де трибунал присудив інвестору €190 млн компенсації за заборону розробки нафтового родовища *Ombrina Mare* [191]. Подібні позови масово подавалися й проти Іспанії: у справах *Charanne v. Spain* [192] та *Novenergia v. Spain* [193] арбітражі оцінювали правомірність скорочення субсидій на відновлювану енергетику й присудили значні компенсації інвесторам. Наприклад, у справі *Novenergia v. Spain* було ухвалено виплату €53 млн [193]. Не менш резонансними стали позови проти Нідерландів, де компанії RWE та Uniper оскаржували плани уряду щодо поступового закриття вугільних електростанцій, стверджуючи, що ці заходи позбавляють їх очікуваних прибутків [194]. Арбітражні провадження у цих справах було згодом визнано несумісними з правом ЄС.

У цьому контексті важливого значення набули рішення Суду ЄС у справах *The Slovak Republic v. Achmea BV.*, а також *Moldova v. Komstroy* та *Republic of Poland v. PL Holdings Sàrl*, які фактично обмежили застосування арбітражних процедур за Договором до Енергетичної хартії у внутрішньо європейських спорах, оскільки арбітражні положення цього договору не можуть застосовуватися між державами-членами ЄС, що було підтверджено зазначеною судовою практикою, через порушення принципу автономії правопорядку Союзу.

У справі *The Slovak Republic v. Achmea BV.* Суд ЄС розглянув питання сумісності арбітражних положень у двосторонніх інвестиційних угодах між державами-членами ЄС із правом Союзу [195]. Суд постановив, що такі положення порушують автономію права ЄС, оскільки дозволяють арбітражним трибуналам вирішувати спори між інвесторами та державами-членами без участі судової системи ЄС. Це рішення поставило під сумнів можливість вирішення внутрішньо європейських інвестиційних спорів у рамках двохсторонніх інвестиційних угод [196].

Цю позицію було підтверджено у справах *Moldova v. Komstroy* і *The Republic of Poland v. PL Holdings Sàrl*, де Суд ЄС також висловив позицію, що положення Договору до Енергетичної Хартії, які передбачають арбітражні механізми між інвестором і державою, не сумісні з правом ЄС, якщо спір виникає між державами-членами.

У справі *Moldova v. Komstroy* Суд ЄС розглянув спір між державою, яка не є членом ЄС, та компанією з-поза ЄС. Під час розгляду справи Суд ЄС висловив принципову правову позицію: положення Договору до Енергетичної Хартії щодо арбітражного вирішення спорів не можуть застосовуватись до інвестиційних спорів між державами-членами ЄС та інвесторами з інших держав-членів, оскільки це суперечить автономії правопорядку ЄС [197]. У цьому ж рішенні Суд також вирішив, що придбання вимоги, що впливає з

договору про постачання електроенергії, не є “інвестицією” згідно зі статтями 1(6) і 26(1) Договору [197].

Суд ЄС постановив у справі *The Republic of Poland v. PL Holdings Sàrl*, що країни-члени ЄС не можуть укладати договори з інвесторами з іншої держави-члена ЄС, посилаючись на спеціальну арбітражну угоду, ідентичну арбітражному застереженню міжнародного договору, який вважається недійсним відповідно до прецедентного права Суду ЄС у справі *The Slovak Republic v. Achmea BV* [198]. Суд зазначив, що “арбітражне застереження підриває не лише принцип взаємної довіри між державами-членами, але й унікальний характер права ЄС, який гарантується механізмом попереднього вирішення, закріпленим у статті 267 ДФЄС; таким чином, це положення є несумісним із принципом щирої співпраці, викладеним у першому абзаці пункту 3 статті 4 ДЄС, і має негативний вплив на автономію права ЄС, закріпленому, зокрема, у статті 344 ДФЄС”, посилаючись на рішення від 6 березня 2018 року по справі *The Slovak Republic v. Achmea BV*.

Не зважаючи на те, що правові позиції Суду ЄС у справах *The Slovak Republic v. Achmea BV.*, а також *Moldova v. Komstroy* та *The Republic of Poland v. PL Holdings Sàrl* формально мали процесуальний характер, беззаперечно їх наслідки істотно впливають на кліматичну політику. Заборона застосування арбітражу між державами-членами за Договором до Енергетичної Хартії зменшила регуляторні обмеження для урядів запроваджувати більш рішучі кліматичні реформи через загрозу багатомільйонних інвестиційних позовів від енергетичних компаній. Фактично завдяки згаданим рішенням було послаблено вплив інвесторів на кліматичні політики та відкрило більше простору для впровадження Європейського зеленого курсу, зокрема пакета “Fit for 55” та зобов’язань Європейського кліматичного закону (Регламент (ЄС) 2021/1119). Разом з тим, ці рішення вплинули на позицію ЄС щодо Договору, а деякі держави-члени, включаючи Німеччину, Францію, Іспанію та Нідерланди, вже оголосили про свій вихід з Енергетичної Хартії через

побоювання, що він суперечить кліматичним цілям ЄС і правовій автономії Союзу. Разом з тим, цей конфлікт поставив під сумнів дію Договору Енергетичної Хартії у межах ЄС і створює значні виклики для його застосування до внутрішньо європейських спорів, оскільки держави-члени повинні узгоджувати свої зобов'язання за міжнародними договорами з вимогами права ЄС, що в котрій раз демонструє складність комплексної інтеграції кліматичних цілей у глобальну кліматичну політику і синхронізації з торгівельними інтересами ЄС та країн-членів.

Майбутні тенденції в Європі передбачають збільшення “кліматичних” судових процесів як в національних судах, так і в Суді ЄС. Основні проблеми кліматичного судочинства для позивачів будуть пов'язані з правомочністю (законне право ініціювати позов) оскільки в Європейському кліматичному законі відсутнє чітке положення, яке дозволяє громадянам та іншим відповідним зацікавленим сторонам, таким як неурядові організації, поставити під сумнів, наприклад, результати оцінки Комісії щодо прогресу в напрямку кліматичної нейтральності чи оскаржувати законність національних енергетичних і кліматичних планів та довгострокових стратегій щодо боротьби з глобальним потеплінням на рівні держав-членів. Неминуче зростатиме акцент відповідальності не лише держав, але й юридичних осіб. Разом з тим, незважаючи на складність інтеграції кліматичних цілей у глобальну торговельну систему, кількість позовів до СОТ також збільшуватиметься, зокрема через прагнення забезпечити справедливість для всіх учасників системи торгівлі викидами в ЄС, а також вирішення суперечок щодо запровадження СВМ.

Беззаперечно, участь громадськості в адвокації кліматичних позовів, а також розширення її процесуальних прав завдяки оновленню Оргуського регламенту, що передбачає ширший доступ до Суду ЄС, посилюють вплив громадськості на формування та перегляд кліматичної політики Європейського Союзу. Наприклад, адвокація у справі *Carvalho and Others v.*

The European Parliament and the Council посилила тиск на ЄС щодо недостатньо амбітної кліматичної політики, а також сприяла перегляду цілей скорочення викидів та інтеграції громадської думки у формування екологічних рішень. Правознавці Оуен Келлехер і Клер Дейлі, які досліджують взаємодію кліматичного права та нормативних зобов'язань держав-членів ЄС, у своєму аналізі обґрунтовують, що механізми судового оскарження національних енергетичних і кліматичних планів у рамках пакета “Fit for 55” можуть слугувати не лише засобами забезпечення виконання правових норм, але й інструментами підвищення кліматичних амбіцій завдяки посиленню процесуальної активності громадськості [199].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.

Визначення інструментів досягнення кліматичної нейтральності формується на основі положень Європейського кліматичного закону (Регламент (ЄС) 2021/1119) та пакета “Fit for 55”, які описують сукупність правових механізмів, що забезпечують скорочення викидів і підвищення поглинання парникових газів. Відповідно до Регламенту (ЄС) 2021/1119 ЄС закріпив намір підвищити скорочення викидів парникових газів на 55% до 2030 року та досягти кліматичної нейтральності до 2050 року. З цією метою було ухвалено пакет законодавчих ініціатив “Fit for 55”, що містить наступні правові інструменти досягнення кліматичної нейтральності: регламенти, директиви, пропозиції щодо їх зміни, в яких зокрема пропонується посилити галузеві цілі, адаптувати обсяги скорочення викидів, посилити заходи енергоефективності та енергозбереження, поетапно закінчити безкоштовний розподіл квот у системі торгівлі викидами та запровадити механізм вуглецевого регулювання, створити окрему систему торгівлі викидами для секторів будівництва та автомобільного транспорту, разом із запровадженням вуглецевого ціноутворення в цих галузях, оновити регламенти про розподіл зусиль і землекористування та лісове господарство, а також регламенти щодо

інфраструктури альтернативних палив, регулювання відновлюваного авіаційного палива та скорочення викидів у морському секторі. Окрім того, до інструментів досягнення кліматичної нейтральності відносять геологічне зберігання вуглецю, що прямо інтегроване у правову систему ЄС через Директиву 2009/31/ЄС. Сукупність цих актів формує узгоджений набір правових інструментів досягнення кліматичної нейтральності. Таким чином встановлено, що кліматична політика ЄС характеризується нормативною адаптивністю, яка розглядається як здатність правової системи Союзу ефективно реагувати на динамічні виклики кліматичної кризи шляхом гнучкого, але юридично обґрунтованого оновлення норм.

Разом з тим, контроверсійними інструментами є система торгівлі викидами та механізм вуглецевого коригування імпорту. Перші міжюрисдикційні спори за участю ЄС стосувались застосування системи торгівлі викидами до міжнародних морських та авіаційних перевізників, в результаті яких Союзу вдалось відстояти свої позиції та запровадити справедливі партнерські відносини з учасниками європейського ринку з врахуванням вимог своєї кліматичної політики. Аналогічно Суд ЄС урегулював питання спорів в рамках арбітражних угод, які стосувались поетапного запровадження системи торгівлі викидами державами-членами. Суд ЄС визнав, що арбітражні положення у двосторонніх інвестиційних угодах між державами-членами порушують автономію права ЄС та позбавляють Суд ЄС вирішальної ролі за статтею 267 ДФЄС, що фактично унеможлиблює вирішення таких внутрішньо європейських інвестиційних спорів (*The Republic of Poland v. PL Holdings Sàrl*, *The Slovak Republik v. Achmea BV. ma Moldova v. Komstroy*). Застосування механізму прикордонного вуглецевого коригування до імпортерів товарів на ринки ЄС може стати предметом суперечок у межах СОТ. Разом з тим, система врегулювання спорів СОТ перебуває у стані глибокої кризи через фактичну недієздатність

апеляційного органу, спричинену блокуванням США процесу призначення його членів.

Подолання фрагментації кліматичної політики ЄС розглядається як окремий політичний інструмент досягнення кліматичної нейтральності саме через необхідність узгодженості правових режимів та нормативно-правового регулювання секторальних політик, передбачених Європейським кліматичним законом і пакетом “Fit for 55”. Очевидною є необхідність узгодження односторонніх екстериторіальних заходів ЄС в сфері регулювання викидів парникових газів у морському та авіаційному транспорті, з одного боку, та міжнародних зобов’язань цієї організації згідно з правом СОТ, з іншого, а також можливості обґрунтування правомірності “кліматичного унілатералізму” ЄС існуванням обов’язку *erga omnes* захищати “спільний інтерес” у боротьбі з глобальним потеплінням.

Інструменти досягнення кліматичної нейтральності ЄС формують не лише політичну, але й юридично зобов’язувальну основу, яка прямо визначає обсяг обов’язків держав-членів у сфері кліматичної політики. Саме ці інструменти стають предметом оцінки в кліматичному судочинстві ЄС, де Суд ЄС та національні суди в межах механізму статті 267 ДФЄС перевіряють, чи держави забезпечують належне та своєчасне виконання встановлених нормативних цілей, зокрема проміжної цілі 55% до 2030 року та траєкторії до кліматичної нейтральності.

У ЄС спостерігається зростання кількості судових процесів, пов’язаних із кліматичною політикою, як на національному рівні, так і в Суді ЄС. На нашу думку, можна визначити такі особливості кліматичних справ у рамках Суду ЄС: а) предмет судових справ стосується, як правило, загальних цілей скорочення викидів парникових газів у ЄС, функціонування системи торгівлі викидами, розподілу зусиль між державами-членами у скороченні таких викидів, їхніх національних планів дій, розподілом компетенції між державами-членами та інститутами ЄС в цій сфері; б) в більшості випадків

справи ініціюються державами-членами, Європейською Комісією та юридичними особами проти інститутів ЄС; в) обмеженість доступу до Суду ЄС з боку фізичних осіб через існування жорстких критеріїв допустимості, обумовленими вимогами прямого та індивідуального впливу актів на інтереси скажників.

Залучення громадськості до адвокації кліматичних справ і розширення їхніх правових повноважень активізується завдяки змінам до Організаційного регламенту. Зокрема, неурядові організації ініціювали в судовому порядку оскарження включення природного газу та ядерної енергії до сталих джерел енергії згідно Регламенту з таксономії. Такі ініціативи сприятимуть формуванню прецедентної практики та виконуватимуть функцію громадського контролю, що запобігатиме ухваленню рішень, які суперечать кліматичним цілям ЄС.

Прогресивність запропонованих інструментів є очевидною, проте їх ефективність залежить від якості імплементації законодавчих ініціатив державами-членами ЄС, розробки відповідних механізмів виконання на регіональних рівнях та формування раціональних стратегій співпраці з міжнародними партнерами.

РОЗДІЛ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПРОТИДІЇ ЗМІНАМ КЛІМАТУ В НАЦІОНАЛЬНІ ПРАВОПОРЯДКИ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ТА ТРЕТІХ КРАЇН

3.1. Впровадження норм кліматичного права ЄС: досвід деяких держав-членів

Ефективне національне кліматичне законодавство є ключовим інструментом для досягнення кліматичної нейтральності в Європейському Союзі. Прийняття національного кліматичного закону, як правило, закладає інституційну основу для забезпечення політичної рівноваги у сфері кліматичної політики, оскільки саме в законі фіксується цільова дата досягнення кліматичної нейтральності, середньострокові орієнтири, зокрема, скорочення викидів парникових газів на 55%, а також визначаються уповноважені органи контролю, обов'язки щодо звітування, наглядові та науково-дорадчі структури, участь громадськості.

Станом на 2025 рік більшість держав-членів ЄС ухвалили національні кліматичні закони. Разом з тим, такі держави як Чехія, Естонія, Італія, Латвія, Польща, Румунія та Словаччина, залишаються без окремого національного кліматичного рамкового закону, покладаючись натомість на інтегровані енергетично-кліматичні плани, довгострокові стратегії відповідно до Регламенту (ЄС) 2018/1999 про врядування в Енергетичному союзі та кліматичними діями, який забезпечує єдині вимоги до інтегрованого планування (NECP), довгострокових стратегій (LTS) та щорічної звітності перед ЄК.

Національні кліматичні закони здебільшого є формою створення внутрішнього механізму забезпечення виконання Регламенту (ЄС) 2021/1119 (Європейський кліматичний закон), який визначає спільну ціль досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Цей акт створює нормативну основу, яку держави-члени адаптують до власних правових систем, враховуючи

конституційні особливості, структуру виконавчої влади та участь парламентів. Більшість держав-членів прийняли національний кліматичний закон з метою закріплення внутрішнього механізму координації, контролю та інституційної спроможності, необхідної для належного виконання вимог NECP, LTS та секторальних актів ЄС.

Як обґрунтовано в попередньому дослідженні здобувача, підготовленому у межах колективної монографії *Modification of Economic Dependence and Achievement of Climate Neutrality at the Crossroad* (у співавторстві з Наталією Резніковою, Ганною Гридасовою та Мариною Медведєвою), у підрозділі “Становлення і розвиток кліматичної політики ЄС у контексті міжнародно-правового співробітництва держав з протидії змінам клімату” зазначалося: “Ефективне кліматичне врядування є складним завданням як для держав-членів ЄС, так і для країн із кандидатським статусом, з огляду на неоднорідність імплементації Європейського кліматичного закону, зумовлену особливостями національних правових систем та політичних процесів” [200, с.100]. У цьому ж підрозділі здобувачкою було запропоновано модель ефективного національного кліматичного врядування.

Мал.1. Модель ефективного національного кліматичного врядування

Запропонована модель ґрунтується на поєднанні вимог європейського кліматичного законодавства та належно оформлених національних правових рамок, які забезпечують інституційну спроможність держави. Національні кліматичні закони забезпечують юридичну базу для формування урядових політик та стратегій місцевого значення, а також публічний контроль за якістю рішень і моніторингу досягнутого прогресу у боротьбі зі змінами клімату. Обов'язковим є залучення громадськості до процесу ухвалення та реалізації кліматичної політики, функціонування науково-дорадчих органів, парламентський нагляд і якісний контроль з боку виконавчих структур. Важливою складовою механізму стримувань і противаг у кліматичному врядуванні також виступає кліматичне судочинство, яке забезпечує правовий контроль за дотриманням кліматичних зобов'язань та створює підстави для притягнення компетентних органів та інших суб'єктів до юридичної відповідальності у разі бездіяльності або неналежного виконання покладених на них кліматичних зобов'язань. Сукупність цих елементів формує передбачувану, підзвітну й юридично захищену модель кліматичного врядування, необхідну для виконання довгострокових цілей ЄС та забезпечення результативної кліматичної політики на національному рівні. Такий підхід може слугувати аналітичною рамкою для порівняльного правового аналізу кліматичних політик держав-членів ЄС.

До групи держав-членів ЄС, які після ухвалення Регламенту (ЄС) 2021/1119 прийняли або оновили національні кліматичні закони, що закріплюють ключові елементи європейського кліматичного врядування, такі як довгострокове та середньострокове планування та цілі, інструменти контролю та звітування, зокрема парламентський нагляд, наукові консультації та громадське обговорення, належать: Болгарія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Словенія, Фінляндія, Франція та Швеція.

У 2014 році в Болгарії був ухвалений Закон про пом'якшення наслідків зміни клімату [201]. Незважаючи на численні поправки, внесені після 2022 року, він все ще залишається недосконалим. Довгострокові та середньострокові зобов'язання щодо скорочення чистих викидів парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року та досягнення кліматичної нейтральності у 2050 році досі не імплементовані в болгарське законодавство.

Відповідно статті 8 болгарського Закону про пом'якшення наслідків зміни клімату міністр навколишнього середовища та водних ресурсів та відповідно до пункту 1 статті 4 міністри допомагають міністру енергетики у підготовці інтегрованого національного плану у сфері енергетики та клімату (NECP), який є єдиним заходом плануванням короткострокових дій відповідно до Закону про пом'якшення наслідків зміни клімату. Рада Міністрів може вжити подальших заходів за пропозицією міністра енергетики. Разом з тим, у 2024 році ЄК, оцінивши оновлені Національні кліматичні та енергетичні плани, рекомендувала Болгарії посилити амбіції для відповідності цілям ЄС на 2030 рік, оскільки у 2023 році проти країни було ініційовано провадження за неподання відповідних планів [202].

Щорічний моніторинг рівнів викидів парникових газів у Болгарії здійснюється відповідно до вимог Регламенту (ЄС) 2018/842 та Рішення № 406/2009/ЄС (ESD). Міністр навколишнього середовища та водних ресурсів проводить інспекцію відповідності викидів видам діяльності, визначеним у цих актах, та готує звіт для подання до Європейської комісії. У разі виявлення перевищення встановлених рівнів Рада Міністрів, за пропозицією міністра навколишнього середовища, ухвалює рішення про розробку додаткової секторальної політики та впровадження додаткових заходів для забезпечення виконання зобов'язань Болгарії. Разом з тим, на практиці системі управління бракує підзвітності та конкретики, оскільки немає чіткого процесу встановлення цілей, а також механізму запуску коригувальних дій на

національному рівні у разі виявлення недостатнього прогресу, що суттєво ускладнює ефективне управління кліматичною політикою.

Болгарське кліматичне законодавство не передбачає наглядової ролі парламенту, тобто міністр навколишнього середовища та водних ресурсів не зобов'язаний звітувати перед парламентом про розробку та реалізацію кліматичної політики.

Болгарська національна експертна рада з питань зміни клімату при Міністерстві довкілля та водних ресурсів не є незалежним і прозорим органом. Її склад переважно формується з представників міністерств і відомств, тоді як лише незначна частина членів представляє Болгарську академію наук, Національну асоціацію муніципалітетів та некомерційні організації, діяльність яких безпосередньо пов'язана з кліматичною політикою. Фактично відсутні вимоги щодо експертної акредитації чи критеріїв відбору, а також відсутній актуальний сайт для публічного доступу зацікавлених осіб до публікацій щодо діяльності експертної ради та іншої фахової інформації [200, с.107].

Згідно статті 62 Закону міністр навколишнього середовища та водних ресурсів повинен надавати громадськості повну інформацію про рішення, пов'язані з розподілом квот, інформацію про проектну діяльність, в якій бере участь Болгарія, а також звіти про викиди відповідно до Закону про доступ до публічної інформації або глави 2 Закону про охорону навколишнього середовища, в залежності від характеру запитуваної інформації [200, с.106]. Разом з тим, фактичне залучення громадськості зводиться часто лише до пасивного інформування про теми, які є досить технічними, наприклад, звіти про національну інвентаризацію викидів парникових газів тощо.

Не зважаючи на те, що болгарський кліматичний закон формувався протягом довгого часу під впливом права ЄС, подальше удосконалення нормативно-правової бази, посилення механізмів реалізації та інклюзивне залучення зацікавлених сторін залежить не лише від адміністративної

спроможності, але й від сталості політичного діалогу в державі. Болгарські дослідниці Тодорка Станкова та Даніела Тонева наголошують, що постійні зміни в національному законодавстві про відновлювану енергетику свідчать про реактивний характер кліматичної політики Болгарії, що, на їхню думку, послаблює спроможність держави ефективно реалізовувати зобов'язання у сфері декарбонізації відповідно до цілей ЄС [203].

Грецький кліматичний закон (4936/2022) формально встановив одну з найбільш комплексних правових рамок у Південній Європі щодо досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року [204]. Пунктом 2 статті 1 передбачено проміжні цілі скорочення викидів: щонайменше на 55% до 2030 року та на 80% до 2040 року порівняно з рівнем 1990 року. Відповідно до пункту 1 статті 33, проміжні кліматичні цілі можуть бути посилені або доповнені новими урядовими рішеннями, ухваленими спільно міністрами навколишнього середовища та енергетики і фінансів, за попереднім схваленням Урядового комітету з кліматичної нейтральності. Таке рішення має ґрунтуватися на щорічних звітах про прогрес, детальній оцінці впливу по секторах та процедурах, визначених Національним енергетичним і кліматичним планом і Регламентом (ЄС) 2018/1999, а також супроводжується висновком Наукового комітету з питань зміни клімату.

Згідно статті 15 Закону 4936/2022 для досягнення кліматичної нейтральності Національний енергетичний і кліматичний план може передбачати додаткові заходи, зокрема: максимізацію енергоефективності, розширення ВДЕ, поступове припинення використання всіх викопних палив, заміщення природного газу “зеленими” газами, розвиток електромобільності та сталої міської мобільності, скорочення викидів у будівлях, відходах та інших секторах, збільшення поглинань вуглецю та узгодження кліматичної політики з політикою якості повітря.

Стаття 16 зобов'язує всі органи місцевого самоврядування першого рівня затверджувати муніципальні плани скорочення викидів, які включають

інвентаризацію викидів, цілі їх зменшення та перелік заходів відповідно до НЕСР, і підлягають перегляду щонайменше раз на п'ять років.

У межах грецького кліматичного закону обов'язки державних органів щодо моніторингу та перегляду кліматичної політики закріплені у статтях 27 та 8. Відповідно до статті 27, Директорат змін клімату та якості атмосфери Міністерства довкілля і енергетики спільно з уповноваженими структурами готує щорічний звіт про прогрес у сферах пом'якшення зміни клімату та адаптації. Стаття 8 передбачає, що міністр довкілля і енергетики, на основі цього звіту та актуальних наукових даних, кожні п'ять років здійснює оцінку траєкторії досягнення кліматичної нейтральності та подає пропозиції щодо коригування або встановлення нових проміжних кліматичних цілей до Урядового комітету з кліматичної нейтральності. Закон також встановлює обов'язок великих компаній розкривати інформацію щодо викидів і заходів зі скорочення парникових газів у рамках корпоративної звітності відповідно до статті 24.

Статтею 25 передбачено створення Національної обсерваторії адаптації до зміни клімату як відкритої мережі обміну даними між державними, академічними й дослідницькими установами, а пунктом 1 статті 281 - Національну раду з адаптації як центрального консультативного органу для координації та оцінки державної політики у сфері адаптації.

Пунктом 1 статті 29 передбачено створення Наукового комітету з питань зміни клімату як окремого спеціалізованого експертного органу при Міністерстві довкілля та енергетики, який складається з голови та восьми членів, які мають "визнаний авторитет та високу наукову кваліфікацію" у сферах кліматичної політики, охорони довкілля чи суміжних дисциплін; усі вони призначаються на три роки рішенням міністра довкілля та енергетики. Комітет наділений широким консультативним мандатом надавати висновки щодо всіх питань кліматичної політики, які надходять від міністра довкілля та енергетики, міністра з питань кліматичної кризи та цивільного захисту,

Генерального секретаря з питань природного довкілля та води, Урядового комітету з кліматичної нейтральності або Національної ради з адаптації до зміни клімату, проводити щорічні консультації із зацікавленими сторонами та інтегрує їх результати в річний звіт про прогрес, а також надавати висновки щодо п'ятирічних “вуглецевих бюджетів”. Разом з тим, Закон не закріплює незалежності Комітету, оскільки всі члени призначаються міністром, частина запрошених експертів може брати участь без права голосу, а взаємодія з урядом є інституційно інтегрованою. Це відрізняє грецьку модель від більш автономних кліматичних рад у Данії, Ірландії чи Нідерландах.

Участь громадськості закріплено статтями 9–11 та 18 грецького Кліматичного Закону, однак вона інституційно обмежена, оскільки не створено спеціалізованого незалежного органу для залучення громадськості, на відміну від Португалії чи Франції. Право на участь в Греції реалізується через загальні адміністративні консультації та цифровий портал, що робить механізм формально доступним, але залежним від ініціативності самих громадян.

Попри те, що грецький Кліматичний Закон формально створює одну з найбільш комплексних правових рамок у Південній Європі, практична реалізація виявляється значно слабшою через інституційні та адміністративні обмеження. На практиці Греція стикається з повільним формуванням нових структур, нерівномірністю секторального планування, затримками у розробленні та затвердженні підзаконних актів, а також обмеженою спроможністю місцевого самоврядування виконувати нові обов'язки. Як наслідок, хоча закон має сучасну архітектуру і формально повністю узгоджується з Регламентом (ЄС) 2021/1119 та Регламентом 2018/1999, реальний рівень імплементації суттєво відстає від нормативних вимог, що перетворює грецьку модель на приклад асиметрії між законодавчим дизайном і практичним виконанням. На думку Клеонікі Пуйклі, Аріті Цоукали та Іфігенії Цакалогіанні, хронічні проблеми із виконанням екологічного

законодавства ЄС у Греції зумовлені історично “слабким адміністративним апаратом, нестачею людських і технічних ресурсів, обмеженою інституційною спроможністю, низькою політичною волею та недостатньою екологічною обізнаністю населення та органів влади” [205].

Данія є одним із найбільш показових прикладів держави-члена ЄС, яка побудувала цілісну національну рамку кліматичного врядування відповідно до логіки Регламенту (ЄС) 2018/1999. Датський Кліматичний Закон (англ. Climate Act) у редакції грудня 2021 року закріплює довгострокову мету кліматичної нейтральності до 2050 року та проміжну ціль скорочення викидів на 70% до 2030 року порівняно з 1990 роком [206]. Закон встановлює механізм регулярного перегляду проміжних цілей кожні п’ять років і містить принцип заборони будь-якого послаблення вже прийнятих зобов’язань.

Система планування в Данії складається з двох циклічних процедур. Кожні п’ять років уряд готує середньостроковий кліматичний план із десятирічним горизонтом, який узгоджується з оновленням кліматичних цілей. Щороку Міністерство клімату, енергетики та постачання публікує кліматичну програму, що містить оцінку прогресу, перелік запланованих заходів та рекомендації Кліматичної ради. Таким чином створюється постійний цикл планування й моніторингу, що забезпечує підзвітність органів виконавчої влади парламенту. Відповідно до статті 7 зазначеного Закону, міністр клімату, енергетики і постачання у щорічній програмі повинен надати оцінку того, чи досягаються національні кліматичні цілі. Якщо прогрес є недостатнім, міністр зобов’язаний запропонувати нові ініціативи з ефектом як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі, що забезпечує прогрес у досягненні кліматичних цілей.

Центральне місце в датській інституційній системі займає Кліматична рада - незалежний дорадчий орган, складений із дев’яти експертів з енергетики, транспорту, будівництва, агросектору, навколишнього середовища, економіки, кліматичних наук та поведінкових досліджень. Після

реформування у 2020 році саме Рада, а не Міністерство, обирає кандидатів на нові посади, а міністр здійснює формальне призначення, що суттєво обмежує можливий політичний вплив і гарантує інституційну незалежність відповідно до статті 10 Кліматичного Закону. Рада зобов'язана щорічно коментувати щорічний урядовий прогрес, а також готує окремий щорічний звіт про політику держави. Крім того, Закон передбачає секретаріат Ради, а Датський метеорологічний інститут визначено науковим радником уряду з питань кліматичних даних.

Хоча закон не містить окремих норм про широку участь громадськості, науковці висловлюють думку, що Данія інституціоналізувала участь громадськості через Форум кліматичного діалогу [207], який за своєю природою є механізмом залучення зацікавлених сторін через Кліматичну раду. Форум проводить щорічні консультації та готує власну заяву щодо кліматичної політики держави.

У сукупності ці інструменти роблять датський кліматичний закон повноцінною рамкою кліматичного врядування, що поєднує довгострокові та проміжні цілі, багаторівневі механізми планування, чіткі процедури моніторингу, обов'язок політичної корекції та незалежний інституційний нагляд. Така модель повною мірою відповідає вимогам Регламенту (ЄС) 2018/1999 і вважається однією з найбільш інституційно розвинених у Європейському Союзі.

Кліматична політика Данії логічно поєднує внутрішній енергетичний перехід із поетапною відмовою від викопного палива. Рішення 2020 року “Угода про майбутнє видобутку нафти і газу в Північному морі” припинило видачу нових ліцензій та визначило завершення видобутку до 2050 року [208]. Дослідники Сьюзен Грін та Анжела Картер вважають, що відмова від викопного палива є органічним елементом не лише довгострокової стратегії декарбонізації Данії, але й інструментом міжнародного лідерства у сфері кліматичної політики [209]. Разом з тим, в праві ЄС немає прямої заборони на

викопне паливо, згідно статті 194 ДФЄС держави-члени самі визначають свій енергетичний баланс. Європейські регуляторні інструменти стимулюють заміщення викопного палива відновлюваними джерелами енергії через високу ціну викидів та посилені вимоги кліматичної політики.

Інший підхід спостерігається в Ірландії, де кліматичне врядування сформоване на основі еволюції рамкового закону 2015 року [210] та масштабної реформи 2021 року [211]. На відміну від Данії, ірландська система характеризується сильнішою роллю парламенту та ще потужнішим мандатом незалежної Кліматичної консультативної ради, тоді як механізми бюджетування викидів стали головним інструментом середньострокового контролю. Разом з тим, якщо в Данії запроваджено пряму заборону на нові ліцензії з видобутку викопного палива, ірландська траєкторія має іншу природу: повернення до вугілля є практично неможливим через високі кліматичні цілі та регуляторні стимули ЄС, зокрема високу ціну викидів і вимоги НЕСР, тоді як законодавчі обмеження спрямовані не на вугілля, а на інші ресурси - прямо забороняються лише нові розвідки й видобуток нафти та газу у морських водах Ірландії [212].

У 2021 році ірландські законодавці оновили свій перший національний кліматичний закон 2015 року - Закон про низьковуглецеві кліматичні дії та розвиток, внаслідок чого було суттєво посилено кліматичні амбіції країни, зокрема встановлено довгострокову мету досягнення вуглецевої нейтральності до 2050 року та проміжну ціль - скорочення викидів парникових газів на 51% до 2030 року порівняно з рівнем 2018 року, що має реалізовуватись шляхом виконання п'ятирічних вуглецевих бюджетів, об'єднаних у 15-річні програми із секторальними лімітами на викиди.

Зміни до основного тексту Закону стали можливими завдяки активності громадського сектору Ірландії. Зокрема правозахисною групою Friends of the Irish Environment було подано позов до Високого суду з метою оскарження схвалення урядом Ірландії Національного плану пом'якшення наслідків зміни

клімату 2017 року через відсутність значного скорочення викидів у короткостроковій перспективі [213]. Суд у 2019 році відхилив позов, зазначивши, що план є лише першим кроком до досягнення цілей на 2050 рік. Позивач успішно оскаржив рішення Високого суду в апеляційному порядку в липні 2020 року у Верховному суді, який скасував план через недостатню конкретність. Це стало поштовхом для вдосконалення кліматичної політики, що призвело до ухвалення Закону про зміну клімату 2021 року з чіткими обов'язковими цілями скорочення викидів.

Остання редакція закону зберігає рамковий характер і не містить секторальних заходів, проте зобов'язує уряд щорічно готувати кліматичні плани дій із коротко-, середньо- та довгостроковим горизонтом. Відповідно до статті 6, національна довгострокова стратегія оновлюється щонайменше раз на п'ять років і визначає заходи та прогнозовані зміни рівнів викидів і поглинань у кожному секторі на період не менше 30 років [200, с.102]. Стратегія повинна відповідати вуглецевому бюджетному плану та враховувати Регламент (ЄС) 2018/1999. У процесі її підготовки міністр проводить консультації з відповідними урядовими установами та громадськістю. Після затвердження урядом документ подається до парламенту.

Ірландська Національна рамкова програма адаптації відповідно до частини б пункту 1 статті 5 переглядається не рідше ніж один раз у кожному п'ятирічному періоді. Згідно статті 6 зазначеного Закону уряд зобов'язує відповідні міністерства розробляти секторальні плани адаптації, які містять конкретні заходи для забезпечення кліматичної стійкості у відповідних сферах та сприяють досягненню національної кліматичної мети. Кожне профільне міністерство розробляє галузевий план пом'якшення наслідків зміни клімату після відповідних консультацій з експертно-консультативним органом, після чого Міністерство навколишнього середовища, громади та місцеве самоврядування, яке координує формування кліматичної політики, об'єднує ці

плани в єдиний План дій щодо клімату, який підлягає затвердженню урядом. Аналогічний підхід застосовується і до річної звітності, де кожне міністерство відповідає за підготовку власних секторальних даних [200, с.102].

Ірландський закон про клімат передбачає щорічний огляд досягнутого прогресу у скороченні викидів парникових газів, виконанні вуглецевих бюджетів та досягненні національної кліматичної мети, який здійснюється Консультативною радою та подається до уряду у вигляді щорічного звіту згідно статті 12. Крім того, Рада може проводити періодичні огляди, враховуючи наукові, правові чи стратегічні зміни у сфері клімату у відповідності до статті 13. Щороку міністри уряду зобов'язані подавати щорічну кліматичну доповідь до парламенту, яка включає огляд заходів з пом'якшення та адаптації, дані щодо викидів та прогноз їх змін згідно статті 14. Інші профільні міністри також зобов'язані звітувати перед парламентським комітетом про прогрес у виконанні кліматичних планів, відповідність вуглецевим бюджетам та заходи з адаптації згідно статті 15.

Склад Ірландської Кліматичної консультативної ради визначений безпосередньо в національному Кліматичному Законі. Рада включає фахівців у галузях кліматичної науки, енергетики, економіки, сільського господарства, транспорту і державної політики, а також представників ключових державних інституцій. Така чітка законодавча фіксація багатодисциплінарного складу і вимога професійної незалежності вважається однією з найкращих інституційних практик ЄС, оскільки забезпечується поєднання науково обґрунтованих підходів з системним моніторингом політик та мінімізується політичний вплив на експертну діяльність ради. Основною функцією Ради є нагляд за виконанням кліматичної політики держави. Щорічний звіт ради надсилається міністру навколишнього середовища з подальшим оприлюдненням, міністр повинен висловити свою думку в парламенті щодо прогресу в досягненні національних кліматичних цілей, які оцінюються кожні два роки згідно статті 13. Для забезпечення роботи Ради Агентство з охорони

навколишнього природного середовища Ірландії надає їй доступ до своїх секретаріатних послуг, а також щорічно готує звіти про інвентаризацію та прогнозування парникових газів, які разом із щорічними звітами Ради допомагають контролювати виконання національних планів вуглецевого бюджету та лімітів викидів відповідно до статті 9 та 10. Щорічний звіт Ради є підставою для того, щоб відповідні міністри звітували перед Комітетом з питань клімату про виконання Плану дій щодо клімату згідно статті 15. Якщо цілі не досягаються, міністри повинні визначити коригувальні заходи, а також надати відповіді на рекомендації Комітету протягом трьох місяців. Щорічний перегляд Плану дій є додатковим механізмом коригування для досягнення кліматичних цілей відповідно до статті 13.

Національна стратегія адаптації також визначає важливу роль місцевих органів влади у зміцненні стійкості до змін клімату. На чотири регіональні Офіси кліматичних дій, які фінансуються урядом, покладено обов'язок підтримувати підготовку місцевих стратегій адаптації згідно статті 14.

В Ірландії публічні консультації та обговорення проводяться перед поданням Національного плану пом'якшення наслідків, Національної рамкової програми адаптації та секторального плану адаптації [200, с.103]. Міністр повинен консультиватися з громадськістю та іншими відповідними особами при підготовці Кліматичного плану дій і Національної стратегії на довгострокову перспективу, а після затвердження міністр зобов'язаний представити їх у парламенті згідно статті 6. Цей механізм є частиною ширшого процесу громадських консультацій, що підсилюють підзвітність і прозорість у вирішенні питань зміни клімату.

У рамках Національного діалогу про зміну клімату (NDCA) в Ірландії існують різні платформи, такі як Національний форум зацікавлених осіб щодо клімату (NCSF) [214], Кліматичні розмови [215] та щорічні Збори молоді. Громадянська асамблея Ірландії з питань клімату була створена у 2016 році для обговорення нагальних політичних питань, включаючи зміну клімату.

Асамблея складається з голови та 99 громадян, обраних випадковим чином для забезпечення широкого представництва ірландського суспільства, які після експертних презентацій та обговорення голосують за запропоновані рекомендації [216]. Цей процес став важливим елементом у розробці Законопроекту про зміну клімату 2021 року, результатом якого стали конкретні законодавчі ініціативи щодо кліматичної політики в країні. Дослідники Джозеф Фіцджеральд, Бернадетт О'Рурк, Ноель Гілі, Пітер Вагнер та Туомас Іля-Анттіла позитивно відзначають зростаюче значення участі ірландської громадськості у формуванні кліматичної політики [217, 218]. Зокрема, науковці погоджуються з твердженням, що створення Громадянської асамблеї Ірландії з питань клімату у 2017 році стало прикладом інклюзивного врядування, що дозволило громадянам долучитися до розробки стратегій дій у сфері клімату [217, 218]. Разом з тим, дослідник Лукіан Вартоломей, наголошує, що попри позитивний вплив кліматичної політики ЄС на ірландське законодавство, включаючи зобов'язання щодо скорочення викидів і механізми участі громадськості, ключовими залишаються труднощі реалізації на місцевому рівні та обмеженість ресурсів [219].

Закон про зміну клімату та енергетичний перехід Іспанії, прийнятий у 2021 році, встановлює ціль кліматичної нейтральності до 2050 року та проміжні цілі до 2030 року [220]. Статтею 5 передбачається затвердження довгострокової стратегії декарбонізації до 2050 року, статтею 7 - короткострокові плани дій та секторальні стратегії.

Парламент відіграє здебільшого наглядову роль, отримуючи звіти Комітету експертів з питань клімату та енергетичного переходу та позицію уряду щодо цих звітів, а також довгострокову стратегію відповідно статті 5 та статті 37 [221]. Моніторинг здійснюється через річний звіт згаданому Комітету у відповідності до статті 37, але склад і мандат цього органу залишаються нечіткими. Проект Королівського указу, виданий у вересні 2022 році не містив чітких положень про склад Комітету експертів, уповноважує міністра

екологічного переходу призначати членів з досвідом не менше 10 років, але не передбачено фінансування діяльності, що ставить під сумнів спроможність цього органу ефективно виконувати функції [222]. Разом з тим, Закон гарантує його незалежність від уряду згідно пункту 2 статті 37.

Участь громадськості передбачена завдяки статті 39 через національну Громадянську асамблею з питань клімату, склад якої має бути збалансованим за гендерною ознакою та включати молодь. Національна рада з питань клімату є спеціалізованим органом залучення зацікавлених сторін, створеним окремим регулюванням. У 2021–2022 роках уряд збирав Громадянську асамблею з питань клімату [223].

На відміну від двох попередніх країн, де рамкові закони виконують функцію стабільних основних правил кліматичної політики, іспанська система формувалася за умов значно складнішої інституційної архітектури й великої кількості секторальних приписів, що зумовлює інший характер кліматичного врядування. Іспанський Закон 7/2021 про зміну клімату та енергетичний перехід сформував комплексну [224], але інституційно складну модель кліматичного врядування, оскільки його реалізація відбувається у багаторівневій системі управління, де центральний уряд, автономні спільноти та муніципалітети мають паралельні й часто перехресні повноваження у сферах енергетики, транспорту, просторового планування та довкілля. Значна кількість секторальних приписів, обов'язкових стратегій і підзаконних актів, які потрібно ухвалювати на різних рівнях, призводить до фрагментації та підвищених координаційних вимог, що ускладнює узгоджене впровадження рамкового закону. У наукових колах триває обговорення важливості зміцнення регіональної кліматичної політики в Іспанії, де автономні громади відіграють ключову роль, а потреба в ефективній координації між національним і регіональним рівнями визнається пріоритетним напрямом подальших реформ [225, 226].

Закон Литви про управління зміною клімату, ухвалений у листопаді 2021 року [227], встановлює кліматичну нейтральність до 2050 року. Закон передбачає національне управління кредитами в рамках системи розподілу зусиль (ESR) та системи торгівлі викидами (ETS), а також ведення національних інвентаризацій викидів парникових газів.

Довгострокові цілі національної кліматичної політики визначаються через затвердження Національної програми з управління зміною клімату, а стратегічні завдання на десятирічну перспективу уряд Литовської Республіки встановлює у Національному плані прогресу. Завдання національної політики управління зміною клімату, визначені в Національному плані прогресу та Національній програмі управління зміною клімату, плануються урядом у рамках національних програм розвитку та Національного енергетичного і кліматичного плану дій відповідно до статті 3 Закону [228].

Національний комітет з питань зміни клімату заснований з метою надання незалежних наукових консультацій щодо формулювання, оцінки та впровадження національної політики зміни клімату. Склад і правила роботи Комітету затверджуються міністром навколишнього середовища. Це дорадчий орган Міністерства навколишнього середовища, що складається з представників наукових установ відповідно до статті 12. Закон зазначає про незалежність комітету, хоча ця вимога визначена досить загально, адже склад та операційна діяльність потребує затвердження міністерством.

У відповідності до статті 3 Закону Сейм Литви затверджує довгострокову стратегію та плани дій, що забезпечують виконання цілей національної політики з клімату. Підготовка національної стратегії та планів, а також організація їх виконання покладаються на уряд, який забезпечує моніторинг прогресу і розробку конкретних заходів у рамках довгострокових стратегій і короткострокових планів.

Механізми моніторингу слабкі, оскільки немає формальних механізмів відстеження прогресу. Національний комітет з питань зміни клімату, що складається з наукових експертів, що має нечіткий мандат у формуванні політики. Незалежність Комітету викликає питання через необхідність погодження його діяльності та складу Міністерством. Також відсутні положення щодо участі громадськості чи зацікавлених сторін.

Люксембург формує кліматичну політику відповідно до свого структурного профілю викидів, де основне навантаження припадає не на промисловість, а на транспорт і будівлі. Саме ці сектори охоплює Регламент (ЄС) 2018/842 (ESR), що встановлює базовий рік 2005, який визначає національну ціль скорочення викидів до 2030 року оскільки порівняння з 1990 роком було б нерепрезентативним через історично низькі обсяги викидів цієї держави. Закон про клімат 2020 року передбачає щорічні урядові звіти про прогрес, планування у відповідності до НЕСР та стратегій ЄС [229], а також спирається на відносно низький внутрішній політичний опір кліматичним заходам. У Люксембурзі інституційна архітектура кліматичного врядування доповнюється діяльністю Обсерваторії кліматичної політики - спеціалізованого органу, що здійснює незалежний моніторинг реалізації національної кліматичної політики. Його аналітичні огляди забезпечують додаткову експертну оцінку та підзвітність, забезпечуючи зв'язок між громадською участю та ухваленням політичних рішень. На думку Емільєна Пауліса, Лізи Лаури Марії Верхассельт та Рафаеля Кіеса, громадянські кліматичні асамблеї Люксембургу є ключовою демократичною інновацією, оскільки їхня легітимність визначається здатністю поєднувати репрезентативну участь громадян із зрозумілим викладом складних екологічних та процедурних питань для широкого загалу [230].

На відміну від малих держав із порівняно простою структурою викидів, Нідерланди становлять приклад великої промислової економіки, у якій кліматичне врядування формувалося в умовах складніших секторальних

викликів. Разом з тим, у порівнянні з Данією, де ключову роль у кліматичній політиці відіграє інституційна модель незалежних експертних рад, та Ірландією, де формування кліматичних рамок супроводжувалося низкою судових прецедентів щодо достатності державних заходів, Нідерланди репрезентують третій підхід - поєднання промислової структури економіки з одним із найвпливовіших судових рішень у Європі (Urgenda, розглянуто в розділі 3.2), що суттєво посилило нормативний дизайн і механізми підзвітності.

В 2023 році Нідерланди оновили свій базовий нормативний акт у сфері клімату - так званий Кліматичний акт (англ. Climate Act, нід. Klimaatwet), який уперше було прийнято в 2019 році [231]. Закон встановлює досягнення нульових викидів до 2050 року, проміжну мету скорочення парникових газів на 55% до 2030 року. Кожні 5 років ухвалюється короткостроковий план дій із 10-річним горизонтом. Фактично у 2023 році закон було приведено у відповідність до нових регламентів ЄС, зокрема Регламенту (ЄС) 2018/1999 та Регламенту (ЄС) 2021/1119.

У Нідерландах кліматична політика регулюється через низку чітких процедур і звітів, що передбачені текстом кліматичного закону. Законодавчий орган затверджує плани, подані урядом або відповідним міністерством, а щорічні звіти та кліматичні плани надходять до законодавчих палат. Згідно з пунктом 2 статті 4 Закону, кожні два роки після прийняття кліматичного плану уряд подає звіт про прогрес його реалізації, і в разі необхідності, враховуючи цілі закону, вживаються додаткові заходи. Моніторинг прогресу здійснюється щорічно та кожні два роки, з додатковою річною оцінкою експертного консультативного органу, для подальшого направлення до парламенту.

Щороку Нідерландське агентство з екологічної оцінки подає до міністерства кліматичний та енергетичний огляд, який містить наукову інформацію про наслідки кліматичної політики, реалізованої в попередньому календарному році згідно статті 6. Огляд має включати дані про парникові

гази, їх викиди за секторами, а також щодо заходів, які мали вплив на ці викиди. Одночасно з поданням кліматичного та енергетичного огляду, міністр у відповідності до пункту 2 статті 7 надсилає до парламенту кліматичну записку, яка включає загальну картину реалізації кліматичної політики, основні аспекти реалізації політики по міністерствах, фінансові наслідки для бюджету від кліматичних змін, а також фінансові наслідки для домогосподарств, компаній та урядів. Записка також містить звіт про прогрес виконання кліматичного плану, згідно пункту 2 статті 4. Додатково, пункт 1 статті 8 вимагає, щоб міністр консультувався з адміністративними органами провінцій, водними радами, муніципалітетами та іншими відповідними сторонами для реалізації цілей закону. Усі громадяни можуть висловлювати свою думку щодо підготовки кліматичного плану відповідно до статті в рамках загальної адміністративної процедури згідно статті 5. Відповідно до пункту 4 статті 7, кліматичну записку також має перевірити Консультативний відділ Державної ради.

Від 2023 року в Нідерландах було створено Наукову кліматичну раду, яка функціонує поза межами закону та координує громадський діалог з питань кліматичної політики, поступово замінюючи попередню Раду з моніторингу виконання Кліматичної угоди [232]. Для діалогу на тему фізичного середовища існує Консультативний орган для фізичного середовища, що займається питаннями, зокрема, національних громадських зборів з клімату [233].

Громадські консультації базуються на національних процедурах, а парламент щорічно отримує кліматичний план та звіт про прогрес. В Кліматичному акті є розділ, присвячений “участі”, однак він не визначає конкретні сторони та не згадує широку громадськість. Разом з тим, в країні існує усталена практика залучення зацікавлених сторін до процесу формування політики, зокрема кліматичної, а так звана “польдерна модель”, що виникла ще в 1950-х роках, передбачає організацію структурованих

громадянських діалогів, званих “польдерами”, для обговорення широкого кола політичних питань, і хоча ця модель не має правового статусу, її тривала історія надає громадській участі в країні високий рівень легітимності [200, с.106].

Кліматичне законодавство Нідерландів репрезентує багатовимірну й еволюційну модель нормативного реагування на зміну клімату, яка поєднує судову практику, інституційні трансформації та нормативно закріплені обов’язки для приватного сектора, що свідчить про системний і послідовний характер національної кліматичної політики. Дослідники Матті Райявуорі, Алесандра Саварезі, Харро ван Ассельт і Елеонора Коломбо наголошують, що одним із ключових напрямів майбутньої трансформації національних політик є зростаюча відповідальність бізнесу за інтеграцію оцінки кліматичних ризиків у корпоративне управління та впровадження стратегій їх мінімізації [234, 235].

У Нідерландах інституційна архітектура формувалась під впливом ранніх кліматичних правових спорів: перший кліматичний позов *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands* був поданий у 2013 році, а вже у 2015 році суд зобов’язав уряд до встановлення обов’язкових цілей зі скорочення викидів. Це сприяло ранньому нормативному закріпленню кліматичних зобов’язань в першому національному кліматичному законі у 2019 році, тобто до появи Європейського кліматичного закону. В той час як Португалія формувала свою рамку вже після прийняття Регламенту (ЄС) 2018/1999 та Регламенту 2021/1119, що зумовило іншу логіку - не судовий контроль, а розбудову детальної процедурної архітектури, багаторівневого планування та інституційної підзвітності.

Не зважаючи на те, що Німеччина є федеративною державою з багаторівневим розподілом повноважень, у якій реалізація кліматичної політики залежить не лише від федерального законодавства, але й від нормативних актів і програм земель, німцям вдалось запровадити жорстку

секторальну архітектуру, де відповідальність за скорочення викидів чітко розподілена між міністерствами і закріплена в законодавстві.

Федеральний закон про захист клімату в Німеччині було ухвалено в 2019 році. Остання редакція Закону датується 2024 роком. Поправка 2024 року замінила щорічний секторальний моніторинг на щорічний моніторинг загальних викидів парникових газів в економіці. Поправка 2021 року, ініційована Федеральним конституційним судом Німеччини, перемістила кліматичну нейтральність до 2045 року (з 2050 року), підвищила ціль до 2030 року до 65% (з 55%), додала ціль до 2040 року 88% і встановила негативну ціль щодо викидів LULUCF [236]. Цільові показники прив'язані до амбітних вимог ЄС та ООН, із запровадженням щорічних загальних і секторальних бюджетів до 2030 року. Важливим принципом є відсутність відступу від встановлених зобов'язань.

На початку кожного законодавчого циклу (тривалістю приблизно п'ять років), або після оновлення довгострокової кліматичної стратегії, ухвалюється короткостроковий план дій, який деталізує пріоритетні заходи на найближчі роки. Хоча закон лише посиляється на необхідність довгострокової стратегії, її деталізація залишається обмеженою.

Стаття 9 визначає порядок ухвалення Програми дій у сфері клімату. Федеральний уряд зобов'язаний ухвалити її не пізніше ніж через 12 місяців після початку нового законодавчого періоду, а також переглядати необхідність оновлення програми після кожного оновлення Кліматичного плану. Програма містить конкретні заходи для всіх секторів економіки, необхідні для досягнення національних кліматичних цілей відповідно до статті 3. Заходи мають відповідати щорічним лімітам викидів, встановленим у статті 4, та враховувати наукові прогнози. Якщо для дотримання щорічних лімітів викидів потрібні додаткові заходи, усі відповідальні федеральні міністерства мають протягом шести місяців після початку законодавчого періоду запропонувати відповідні заходи, надаючи наукові оцінки не тільки щодо

зменшення викидів, але й економічних, соціальних та екологічних наслідків, зокрема для розвитку зайнятості, економічної структури та використання природних ресурсів. Федеральне міністерство, відповідальне за кліматичний захист, у співпраці з іншими міністерствами визначає ймовірний загальний ефект пропонованих заходів. Для кожної Програми дій у сфері клімату федеральний уряд має залучати землі, муніципалітети, бізнес-асоціації, громадські організації та наукові консультативні органи до процедури публічного консультування.

Згідно зі статтею 15 Федерального закону про захист клімату, Німеччина поставила за мету досягти кліматичної нейтральності у федеральній адміністрації до 2030 року. Для реалізації цієї мети федеральний уряд повинен щонайменше кожні п'ять років ухвалювати відповідні заходи, які підлягають виконанню як федеральними органами влади, так і іншими установами, що підпорядковуються уряду та не мають статусу окремої юридичної особи. Якщо для досягнення цієї мети потрібні законодавчі ініціативи, федеральний уряд має подати проект закону до Німецького Бундестагу протягом шести місяців після ухвалення відповідних заходів.

Моніторинг передбачає щорічний звіт уряду про прогрес у досягненні кліматичних цілей, а також раз на два роки експертна рада подає незалежний аналіз до парламенту. Якщо протягом двох років поспіль прогнози показують недосягнення встановлених цілей, передбачено автоматичне впровадження додаткових заходів для корекції курсу.

Згідно з статтею 5, Федеральне агентство з охорони навколишнього середовища щорічно звітує про загальні та секторні дані щодо викидів парникових газів, включаючи інформацію про те, чи відповідає кожен сектор установленим лімітам викидів за попередній рік. До 15 березня кожного року агентство публікує ці дані разом з прогнозами та передає їх до Ради експертів з кліматичних змін. Починаючи з 2023 року, звіт включає інформацію про те, чи перевищують чи не досягають викиди в кожному секторі річні ліміти,

оновлені загальні показники викидів, а також детальні дані щодо земельного використання та змін в ландшафті, включаючи джерела та поглиначі парникових газів.

Стаття 5а визначає, що Федеральне агентство з охорони навколишнього середовища готує прогнози викидів до 2045 року, на основі наявних даних і відповідно до вимог Європейського регламенту з управління. Ці прогнози, що охоплюють загальні викиди та внесок секторів, щорічно надсилаються до Ради експертів з кліматичних змін та Бундестагу. У 2024 році Закон було змінено, а саме було послаблено секторні обов'язки шляхом скасування негайних планів дій. Однак секторні ліміти залишаються в силі, і міністерства повинні робити відповідний внесок для досягнення національних кліматичних цілей, пропонувати нові заходи, якщо необхідно вжити коригувальних дій, і виконувати положення Європейського регламенту з розподілу зусиль.

Рада експертів з питань зміни клімату відіграє ключову роль у моніторингу прогресу досягнення кліматичних цілей. Вона перевіряє дані щодо викидів парникових газів та прогнози викидів, надані Федеральним агентством з охорони навколишнього середовища, і протягом двох місяців надає оцінку уряду та Бундестагу відповідно до пункту 1 статті 12 Закону. Рада також має повноваження ініціювати додаткові заходи у разі відставання від цілей. Вона перевіряє припущення щодо скорочення викидів, на яких базуються урядові заходи, і надає рекомендації до ухвалення рішень, зокрема щодо змін у загальних річних викидах, оновлення кліматичного плану та програм кліматичних дій відповідно пунктів 2, 3 статті 2. Рада може готувати експертні висновки щодо подальшого розвитку кліматичних заходів, які уряд має враховувати при прийнятті рішень відповідно до пункту 5 статті 12.

На національному рівні значну роль відіграють Громадянські збори [237], які активно залучають громадян до розробки політики щодо кліматичних змін. У складі парламенту Німеччини діє Консультативний комітет з охорони клімату, який регулярно взаємодіє з зацікавленими

сторонами, хоча цей орган не зазначений безпосередньо в німецькому кліматичному законі.

В 2015 році було створено німецький Альянс дій з питань кліматичного захисту, який є платформою для співпраці між урядом, бізнесом, громадянським суспільством та науковцями для підтримки реалізації кліматичної політики Німеччини, зокрема сприяння досягненню цілей зниження викидів парникових газів та енергетичного переходу країни [238]. Альянс консультує уряд щодо кліматичної політики на федеральному рівні, однак наразі його роль залишається неясною.

У межах федеративної моделі Німеччини кілька земель ухвалили власні кліматичні закони, зокрема Баден-Вюртемберг, Берлін, Гамбург та Баварія. Ці акти не суперечать федеральному законодавству, навпаки, вони доповнюють загальнонаціональну рамку, запроваджуючи часто більш амбітні регіональні цілі, інструменти та механізми, зокрема регіональні кліматичні ради чи локальні кліматичні бюджети.

Федеральний закон про захист клімату у Німеччині є також предметом наукового дискурсу, зокрема науковці Крістіан Флахсланд і Сара Леві, дослідники у сфері екологічної політики та кліматичного врядування, позитивно оцінюють встановлення законом жорсткої системи щорічних викидів для кожного сектору, підкріплену обов'язковістю прийняття негайних коригувальних заходів у разі перевищення [239]. Як справедливо зазначає дослідник Йонас Мекклінг, жорсткі вимоги до періодичної оцінки ефективності кліматичної політики та її оновлення можуть не лише підвищити прозорість і підзвітність, а й слугувати потужним сигналом для промислових груп щодо серйозності державних намірів, що, у свою чергу, стимулює інвестиції в низьковуглецеві технології [240].

Португальський кліматичний закон (Закон № 98/2021) встановлює комплексну правову рамку для досягнення кліматичних цілей. Відповідно до

статті 18, держава зобов'язується досягти кліматичної нейтральності до 2050 року, при цьому до 2025 року проводиться дослідження щодо можливості перенесення цього терміну на 2045 рік [241]. Стаття 19 визначає цілі щодо зменшення викидів парникових газів: зменшити на 55% до 2030 року, на 65-75% до 2040 року і щонайменше на 90% до 2050 року. Ці цілі можуть бути переглянуті на основі нових наукових та технологічних досягнень. Стаття 20 Закону вводить бюджет викидів, який обмежує викиди кожні п'ять років для забезпечення відповідності кліматичним цілям. Стаття 22 вимагає від уряду розробляти секторальні плани з пом'якшення наслідків зміни клімату кожні п'ять років у співпраці з представниками кожної галузі. Муніципальні та регіональні плани також відіграють важливу роль у Португалії. Стаття 14 зобов'язує муніципалітети затверджувати плани дій щодо клімату протягом 24 місяців, а стаття 23 вимагає розробки Національної стратегії адаптації до зміни клімату з 10-річним горизонтом, з періодичним переглядом. Стаття 24 зобов'язує розробляти секторальні плани адаптації до зміни клімату кожні п'ять років. Разом з тим, Португалія структурно залежить від лісового сектору як головного поглинача вуглецю, однак його стан погіршується: площа лісів скорочується, країна регулярно зазнає масштабних пожеж, а зміна видового складу та деградація екосистем знижують стабільність поглинального потенціалу. Саме тому, як наголошують Йонас Стіг Тромхольт Педерсен, Луїш Феліпе Діаш і Каспер Кок, виконання короткострокових цілей Португалії є реалістичним, тоді як досягнення нейтральності до 2050 року залишається невизначеним і потребує суттєвого посилення політики [242].

В Португалії відповідно до Закону № 98/2021 для забезпечення експертного супроводу, підзвітності та оцінки урядової кліматичної політики засновано незалежний національний дорадчий орган, Кліматичну раду дій. Відповідно до статті 13 зазначеного Закону всі стратегічні документи проходять обов'язкові консультації з Кліматичною радою дій, а також відкриті публічні консультації із залученням автономних регіонів, органів місцевого

самоврядування та дорадчих інституцій. Кліматична рада дій складається з представників наукової спільноти, громадських організацій та молоді. Національна система моніторингу передбачає щорічні звіти уряду до парламенту про стан виконання кліматичних інструментів, прогрес у скороченні викидів і заходи адаптації, а також окремий звіт щодо використання доходів від аукціонів квот EU ETS. Експертна рада надає висновки щодо цих звітів. Разом з тим, консультативна роль експертів є обмеженою: Кліматична рада має нечіткий мандат і невизначену роль саме у формуванні політики. Уряд зобов'язаний проводити консультації з Радою, однак немає чітких вимог щодо реагування на її рекомендації або забезпечення незалежності цього органу.

Португальський кліматичний закон закріпив один із найбільш формалізованих у ЄС механізмів залучення громадськості до формування кліматичної політики. Відповідно до статті 9, громадяни мають право брати участь у підготовці та перегляді кліматичних політичних інструментів, причому закон прямо вимагає організації “сесій роз’яснень і дебатів” між громадськістю та органами, відповідальними за відповідні рішення. Такі сесії можуть проводитися як за ініціативою адміністрації, так і на вимогу щонайменше 30 громадян. Закон також установлює вимогу цифрової інфраструктури участі. Згідно статті 10, уряд створює відкритий онлайн-портал, який забезпечує громадянам і громадянському суспільству доступ до інформації, можливість подання пропозицій, участі в консультаціях та моніторингу кліматичної діяльності. Це доповнюється положеннями пункту 5 статті 11, згідно з якими держава зобов'язана гарантувати доступ до інформації та заохочувати активну участь громадян і бізнесу у плануванні, ухваленні та оцінюванні кліматичної політики. Разом з тим, у пункті 5 статті 18 наголошено, що кліматична політика має формуватися “разом із громадянами” і передбачати системну участь громадськості та бізнесу в її розробленні.

Дослідники Катерина Сидорук та Андрій Смалійчук підкреслюють, що ефективна кліматична політика потребує інклюзивного підходу, заснованого на участі локальних акторів у прийнятті рішень [243]. У цьому контексті португальська модель вирізняється активним залученням місцевих громад до формування кліматичної політики, що посилює її адаптивність до регіональних особливостей і сприяє більш результативному впровадженню на місцях.

Аналогічно Португалії Словенія формувала національну кліматичну рамку вже після прийняття Регламенту (ЄС) 2018/1999 та Регламенту 2021/1119. Словенський Закон про кліматичну політику та зміну клімату було ухвалено у 2025 році [244]. Законом визначено обов'язкову мету досягнення кліматичної нейтральності до 2045 року, яка поширюється на всі рівні управління - національний, регіональний і місцевий. Для реалізації цієї довгострокової мети статтею 4 передбачається впровадження п'ятирічних кліматичних стратегій, які містять як коротко-, так і середньострокові цілі, що оновлюються на основі наукових оцінок і щорічного моніторингу. Парламентський контроль забезпечується через обов'язкове щорічне звітування уряду до Національних зборів про досягнення цілей та ефективність реалізації політик у відповідності до статті 12.

Дослідник Андрій Гуліч наголошує, що Словенія, як держава-член ЄС, зобов'язана дотримуватись кліматичних цілей ЄС, зокрема досягнення вуглецевої нейтральності до 2050 року [245]. Саме тому словенські законодавці передбачили створення незалежної Наукової кліматичної ради статтею 10. Рада надає експертні висновки щодо адекватності вжитих заходів, пропонує орієнтири для оновлення стратегій та здійснює незалежну оцінку кліматичної політики. Громадськість активно залучається до процесів розробки, перегляду й оцінки кліматичних документів через відкриті консультації, громадські дебати та можливість участі в ухваленні місцевих

планів дій відповідно до статті 8, що відповідає принципам належного врядування.

У загальноєвропейському контексті особливе місце посідає Фінляндія, яка сформувала одну з найбільш амбітних моделей кліматичного врядування в ЄС. На відміну від більшості держав-членів, що орієнтуються на ціль нейтральності до 2050 року, Фінляндія закріпила юридично зобов'язуючу мету досягнення кліматичної нейтральності вже до 2035 року.

Оновлений Кліматичний Закон (423/2022) інституціоналізує цю амбіцію через систему проміжних цілей проміжні цілі скорочення викидів зокрема на 60% до 2030 року, 80% до 2040 року, 90% до 2050 року з перспективою досягнення 95%, та чітко структуровані механізми моніторингу, об'єднуючи науково обґрунтовані траєкторії скорочень із високим рівнем політичної відповідальності [246]. У сфері планування та моніторингу передбачено розробку довгострокової стратегії кожні 10 років із горизонтом у 30 років, а також короткострокових планів дій кожного виборчого циклу, що включають оновлені цілі та заходи для секторів ESR. Згідно зі статтею 18 Закону про клімат, Державна рада щороку подає річний кліматичний звіт до парламенту. Міністерство охорони довкілля зобов'язане інформувати громадськість про звіт та його ключовий зміст, а стаття 16 передбачає, що Державна рада здійснює моніторинг виконання кліматичних планів у відповідності до статей 9-12 для оцінки досягнення цілей щодо пом'якшення змін клімату та адаптації. Якщо результати моніторингу вказують на недостатній прогрес, уряд ухвалює додаткові заходи для досягнення цілей. Виконання законодавчих норм контролюється через щорічний звіт уряду до парламенту та додатковий моніторинг у межах короткострокових планів.

Разом з тим, питання щодо LULUCF залишається проблемним, оскільки в 2021 році було уточнено, що цей сектор став джерелом викидів, а не поглиначем, що спричинило перший кліматичний судовий розгляд у Фінляндії.

У 2024 році група екологічних організацій, включаючи Фінську асоціацію охорони природи, Greenpeace, Amnesty, Finnish Sámi Youth та Climate Parents Finland, подали позов до Вищого адміністративного суду Фінляндії проти уряду через невиконання кліматичних зобов'язань, зокрема щодо захисту вуглецевих поглиначів, наголошуючи, що через інтенсивну вирубку лісів країна втратила свою роль поглинача викидів. Проте суд відхилив позов з процедурних підстав, посилаючись на те, що бездіяльність уряду не підлягає адміністративному оскарженню [247].

Законодавець передбачив механізми участі громадськості в Фінляндії: усі плани та їх зміни проходять громадське обговорення та подаються до парламенту. Рада з кліматичних питань Саамів забезпечує залучення корінних народів. Разом з тим, повноваження Кліматичної панелі залишаються недостатньо чітко визначеними. Згідно статті 20, фінська Кліматична панель є незалежним науковим консультативним органом, який призначається Державною радою терміном на чотири роки. Незалежність панелі гарантована Законом, проте її членів призначає уряд. Деталі щодо завдань, складу, діяльності, порядку відбору, терміну повноважень та винагороди визначаються урядовим декретом. Хоча панель не має офіційної функції нагляду, на практиці парламент запитує її думку щодо урядового кліматичного звіту, а також вона самостійно здійснює оцінку прогресу у сфері кліматичної політики.

Джоді Сетцер, Лаури Ванхали, Роуз Франчески Стюарт-Сміт та інші дослідники дотримуються думки, що Фінляндія, як член ЄС і Арктичної ради, активно просуває амбітну кліматичну політику, акцентуючи увагу на міжнародному співробітництві, сталому розвитку й екологічній стійкості Арктичного регіону [248, 249]. Разом з тим, науковець Хенок Біргану Асмелаш вважає, що попри досягнутий прогрес у кліматичній політиці, забезпечити баланс між економічними інтересами та вимогами декарбонізації залишається складним завданням, тоді як ефективність відповідного законодавства

значною мірою залежить від гнучкості правової системи та її здатності адаптуватися до нових наукових висновків і глобальних кліматичних тенденцій [250].

У порівнянні з іншими, Франція сформувала одну з найбільш інституційно розгалужених систем кліматичного врядування в ЄС, де важливу роль відіграє Вища рада з питань клімату як незалежний науково-експертний органу. Політична еволюція цієї моделі була водночас позначена суспільними напруженнями, що виникли після протестів “жовтих жилетів” та подальших дискусій щодо довіри до кліматичної політики, що робить французький досвід особливо показовим у контексті співвідношення кліматичних амбіцій та соціальної легітимізації їх реалізації.

Французьке кліматичне законодавство - це складний набір правок до існуючих законодавчих актів, перш за все, до Енергетичного Кодексу та Екологічного Кодексу. Перший французький Кліматичний Закон, ухвалений у 2019 році, встановив систему управління кліматичною політикою, зокрема передбачив створення Вищої ради зі зміни клімату та визначив довгострокову мету досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року [251]. У 2021 році було прийнято оновлену редакцію під назвою “Закон про клімат та сталий розвиток”, яка спрямована на впровадження рекомендацій Громадянської кліматичної асамблеї щодо скорочення викидів у всіх секторах економіки [252]. Зазначений Закон не можна розуміти як самостійний документ. Редакція закону 2021 року зокрема включає положення, що передбачає обов’язковий перегляд і затвердження кліматичних та енергетичних цілей кожні п’ять років шляхом голосування.

Для досягнення кліматичної нейтральності було ухвалено багаторічну стратегію, розроблену Секретаріатом з екологічного планування, яка поєднує довгострокову програму як центральний документ із проміжними бюджетами та секторальними внесками, включаючи рухомі п’ятирічні вуглецеві бюджети на 10–12 років уперед, враховуючи перспективу до 2050 року, а також містить

конкретні інструменти, такі як французький податок на викиди вуглецю та стандарт CO₂ для теплових електростанцій, хоча й не забезпечує чіткого узгодження кліматичної політики з державними бюджетами [200, с.101].

Згідно зі статтею L222-1В Екологічного Кодексу, Національна стратегія низьковуглецевого розвитку встановлює порядок реалізації політики зі скорочення викидів парникових газів у середньо- та довгостроковій перспективі, визначаючи економічно стійкі умови для досягнення цілей, передбачених статтею L.100-1А Енергетичного Кодексу. Стратегія також містить рекомендації щодо врахування викидів під час імпорту, експорту та їх балансу [253]. Регіональні багаторічні енергетичні програми та низьковуглецеві стратегії регламентуються статтею L141-5 Енергетичного Кодексу Франції [253].

Французький законодавець поклав на уряд відповідальність за розробку кліматичної політики, зокрема уряд зобов'язаний подавати щорічний огляд наявних державних і приватних кліматичних фінансів разом із проектом бюджету, в той же час парламент наділений функціями здійснення моніторингу, зокрема правом вимагати від Вищої кліматичної ради проведення аналізу та оцінювання, а кліматичні звіти мають бути наявними в публічному доступі [200, с.101].

У Франції Комітет експертів був створений відповідно до Закону про енергетичний перехід 2015 року [254], який було замінено на Вищу кліматичну раду у 2018 році. Відповідно до статті L132-4 (I) Екологічного Кодексу, Вища кліматична рада є незалежним органом, підпорядкованим прем'єр-міністру, що складається з голови та не більше дванадцяти членів, обраних за експертизою у сферах кліматології, скорочення викидів та адаптації до зміни клімату, її члени призначаються на п'ятирічний термін із можливістю одноразового поновлення і мають діяти незалежно від будь-якого зовнішнього впливу, вони також подають декларацію інтересів відповідно до вимог Закону № 2013-907 про прозорість у суспільному житті [253].

Згідно зі статтею L132-4 (II) Екологічного Кодексу, Вища кліматична рада щорічно подає звіт, який оцінює такі аспекти: дотримання траєкторії скорочення викидів відповідно до вуглецевих бюджетів, визначених статтею L.222-1A та низьковуглецевої стратегії, зазначеної в статті L.222-1B цього Кодексу; впровадження та ефективність політики, визначеної державою та місцевими органами влади для скорочення викидів, розвитку поглиначів вуглецю, зменшення вуглецевого сліду та розвитку адаптації до зміни клімату, включаючи бюджетні та податкові положення; соціально-економічний вплив, зокрема на освіту, зайнятість та навколишнє середовище, зокрема біорізноманіття. Звіт також включає порівняння зобов'язань Франції з іншими країнами, рекомендації для покращення дій щодо скорочення викидів парникових газів, а також внеску різних секторів економіки у виконання вуглецевих бюджетів, включаючи міжнародний авіаційний та морський транспорт. Цей звіт подається прем'єр-міністру, направляється до парламенту та до Економічної, соціальної та екологічної ради. Протягом шести місяців після подання звіту уряд повинен представити парламенту та Економічній, соціальній та екологічній раді вже впроваджені заходи та заплановані у відповідь на рекомендації та пропозиції звіту, а також пояснення щодо недосягнутих цілей та засобів їх досягнення. Додатково, відповідно до статті L132-5 Екологічного кодексу, Вища кліматична рада може ініціювати винесення висновку щодо законопроектів або законодавчих пропозицій, що стосуються її компетенції, включаючи сумісність пропозицій з вуглецевими бюджетами національної низьковуглецевої стратегії. Згідно статті L222-1D проект вуглецевого бюджету та низьковуглецевої стратегії, а також звіт, згаданий у статті L132-4 (II), мають бути розглянуті Національною радою з питань екологічного переходу та Вищою кліматичною радою відповідно до статті ст. L.133-1 . Окрім того Вища кліматична рада має власний секретаріат та бюджет, який дозволяє фінансувати зовнішні експертні дослідження.

Французьке законодавство вимагає проведення консультацій перед поданням основних стратегічних та політичних планів до парламенту. Разом з тим, процеси залучення громадськості до боротьби зі зміною клімату у Франції мають складну інституційну структуру. Зокрема, Національна комісія з екологічного переходу, до складу якої входять 50 членів, що представляють шість основних груп зацікавлених сторін, відповідає за аналіз і перегляд усіх політик Франції у сфері сталого розвитку. Попри це, Комісія лише епізодично згадується в законодавчих актах, що свідчить про обмежений формальний вплив [200, с.101].

Публічні консультації щодо стратегій та законопроектів регулюються окремими положеннями Екологічного Кодексу відповідно до статей L120-1 та L127-10 та статті L141-1 Енергетичного Кодексу, що визначають роль Національної комісії з питань громадського обговорення та забезпечення доступу до багаторічної енергетичної програми. Висновки Національної ради з питань екологічного переходу, відповідно до статті L133-3, публікуються в електронному вигляді для громадськості та передаються до Парламенту, Економічної, соціальної та екологічної ради [253]. Згідно з статтею L222-1D, Вища кліматична рада видає висновок про виконання вуглецевих бюджетів і реалізацію низьковуглецевої стратегії, що передається парламентським комітетам, а уряд має реагувати на цей висновок. Багаторічна енергетична програма, після затвердження, передається парламенту відповідно до пункту 3 статті L141-4 Енергетичного Кодексу.

Франція також випробовує інші способи залучення громадськості, які не згадуються в самому законі. У відповідь на масові громадські протести “жовтих жилетів” у 2018–2019 рр., спричинених зростанням податків на паливо та соціально-економічним невдоволенням, президент Франції Еммануель Макрон ініціював національні Великі дебати та Громадянську конвенцію з питань клімату [256]. Французька асамблея була створена за зразком ірландської Громадянської асамблеї, об’єднавши 150 випадково

обраних громадян із підтримкою експертів та державних посадовців з метою розробки заходів для скорочення викидів парникових газів на 40% до 2030 року з урахуванням соціальної справедливості. Пропозиції Конвенції охоплювали різні аспекти, зокрема енергетичну політику, сталий транспорт і підтримку енергоефективності. Конвенція завершила свою роботу у 2020 році, надавши уряду 149 рекомендацій, але не всі пропозиції були повністю прийняті урядом, лише частина з них була реалізована, а деякі зазнали суттєвих змін або не були втілені через економічні чи соціальні причини.

Такі вчені, як Клара Демарія, Софі Ріго, Джеймс Вуд, Нікола Рейнджер та Боб Ворд, наголошують, що незважаючи на розвинену нормативну базу, Франція стикається з проблемами реалізації кліматичного законодавства, зокрема в частині узгодження національних та місцевих ініціатив і підвищення ефективності корпоративної звітності [257,258]. Разом з тим, дослідниця Лаура-Аурелія Дювік-Паолі зазначає, що зростаючі очікування суспільства щодо підзвітності стимулюють уряд до розширення участі громадян через інструменти прямої демократії, такі як кліматичні громадянські збори [259].

Законом Швеції про клімат встановлено амбітні національні цілі для досягнення нульових викидів до 2045 року з проміжними цілями на 2040 та 2030 роки [260]. Країна має короткострокові плани дій, які оновлюються кожні чотири роки, але відсутні довгострокової стратегії.

Цільові показники національної кліматичної політики є частиною Кліматичної політичної рамки, ухваленої парламентом разом із Законом Швеції про клімат. Рамка обмежує міжнародні викиди парникових газів до 8% до 2030 року та 2% до 2040 року, при цьому до 15% цільового показника до 2045 року може бути досягнуто за допомогою додаткових заходів, таких як захоплення, вловлювання та зберігання вуглецю (CCS) і зниження викидів за межами Швеції відповідно статті 1 та статті 2. Кожні чотири роки уряд готує “кліматичний план дій”, в якому викладено нові заходи, тенденції викидів, прогнози та оцінки впливу існуючих і запропонованих дій, а також моніторинг

прогресу досягнення цільових показників згідно статті 4. Хоча цей план дій слугує як довгостроковою стратегією, так і короткостроковим планом дій, він орієнтований на національні цілі, включаючи мету кліматичної нейтральності до 2045 року. Разом з тим, Закон не визначає спеціальної довгострокової стратегії.

Важливою частиною Кліматичної рамки є інтеграція моніторингу прогресу кліматичної політики в річний бюджетний закон Швеції, що дозволяє інтегрувати кліматичне управління в єдину національну політику. Щорічний звіт уряду подається до парламенту, що може призвести до прийняття нових заходів; кожен новий план дій з кліматичної політики включає додатковий моніторинг існуючих та запланованих заходів.

Рада кліматичних політик має завдання надавати щорічний звіт та оцінювати чотирирічний план дій уряду, проте не має юридичних гарантій незалежності, а уряд не зобов'язаний відповідати на її рекомендації. Відповідно до статті 12 та статті 13 Рада складається з семи членів, включаючи голову та заступника голови, а секретаріат розташований у національному науковому агентстві (FORMAS). Члени ради обираються колегіально іншими членами, і призначаються урядом на трирічний термін, при цьому всі вони повинні бути науковими експертами. Рада зобов'язана подавати уряду три звіти: (1) щорічний звіт, що оцінює ефективність кліматичної політики та сумісність політик з цілями; (2) оцінка кожного плану кліматичних дій (кожні чотири роки); (3) щорічний звіт про свою діяльність та використання коштів. Закон не передбачає положень для участі громадськості чи зацікавлених сторін.

Роль регіональних екологічних судів у Швеції є важливою для кліматичної політики країни, оскільки ці суди забезпечують правосуддя в питаннях екології та землекористування, зокрема в контексті дотримання екологічних стандартів і планів, що стосуються клімату. Спеціалізовані суди також допомагають у вирішенні конфліктів, що виникають через діяльність,

яка може мати негативний вплив на довкілля, зокрема в питаннях викидів парникових газів та забруднення. Важливим аспектом є їхня здатність контролювати рішення уряду, зокрема у питаннях, які можуть порушувати кліматичні зобов'язання країни.

У науковому середовищі триває активна дискусія щодо ефективності кліматичного законодавства Швеції. Попри визнання країни як одного з лідерів у цій сфері, так дослідники, як Кім Воулз, Мікаель Хультман, Йохан Колдінг, Стів Бартель, Карл Самуельссон, наголошують, що чинна нормативна база може бути недостатньо амбітною для досягнення цілей Паризької угоди, а реальні зусилля - не завжди відповідають задекларованим намірам [261, 262]. Вчені наголошують на потребі подальшого вдосконалення законодавчих механізмів для забезпечення повної відповідності міжнародним кліматичним зобов'язанням. Окрему увагу в дослідженнях Софі Матті, Крістіна Петерссон та Шарлотта Седерберг приділили значенню залучення громадськості до процесу ухвалення рішень. На їх думку, передбачені законом механізми участі громадян розглядаються як чинник, що сприяє ефективнішому впровадженню кліматичної політики на місцевому рівні [263].

У низці держав-членів ЄС національні кліматичні рамки залишаються несинхронізованими з вимогами Регламенту (ЄС) 2021/1119 станом на 2025 рік. Угорщина має формальний кліматичний закон 2020 року, однак він не був оновлений після ухвалення зазначеного Регламенту [264]. Мальта й Кіпр досі не ухвалили окремих кліматичних законів, обмежуючись NECP та секторальним енергетичним законодавством. Аналогічно, Хорватія, Чехія та Словаччина не мають кліматичних законів, спираючись на стратегічні та секторальні документи. Румунія та Польща залишаються без рамкового закону, попри наявність проєктів або галузевих актів. Італія застосовує фрагментовану модель, де кліматична політика інтегрована у бюджетне та секторальне законодавство, але відсутній єдиний кліматичний закон [265]. У Бельгії через складний розподіл компетенцій між федерацією та регіонами

відсутній федеральний Кліматичний закон. Латвія, хоч і має нормативну базу у сфері клімату, не здійснила комплексного оновлення після ухвалення Регламенту 2021/1119 і досі не має повноцінного рамкового кліматичного закону [266]. Естонія також не здійснила гармонізації через окремий рамковий закон. Нарешті, в Австрії кліматичний закон утратив чинність у 2020 році, а новий досі не прийнято [267].

Фактично ЄС стикається з нерівномірною імплементацією вимог закріплених у Регламенті (ЄС) 2021/1119 у національні законодавства держав-членів. Разом з тим, ЄС відіграє роль системного координатора, який спрямовує національні законодавчі моделі в бік узгодженості, але не уніфікації, зберігаючи простір для інституційної та політичної специфіки держав-членів, з метою досягнення загальноєвропейської мети кліматичної нейтральності до 2050 року.

3.2. Національні практики кліматичного судочинства в державах ЄС

Національна судова практика з питань зміни клімату представлена справами в рамках конституційних, цивільних, адміністративних проваджень, які мають свої особливості.

Прикладом кліматичного конституційного провадження є справа *Neubauer, et al. v. Germany*, в якій у 2020 році група німецької молоді оскаржила федеральний закон Німеччини про захист клімату у Федеральному конституційному суді [268]. Позивачі стверджували, що встановлена законодавча мета скоротити викиди парникових газів на 55% до 2030 року порівняно з рівнями 1990 року є недостатньою, оскільки вона повною мірою не враховує зобов'язання Німеччини та ЄС відповідно до Паризької угоди обмежити підвищення глобальної температури до “значно нижче 2 градусів за Цельсієм”, що порушувало права позивачів, які захищені конституцією Німеччини. В тексті рішення суд наказав законодавчому органу встановити

чіткі положення щодо цілей скорочення з 2021 року до кінця 2022 року, в результаті чого федеральні законотворці були вимушені прийняти адаптований законопроект з фіксованим скороченням викидів парникових газів як мінімум на 65% від рівня 1990 року до 2030 року.

Справа *Belgische Federatie der Brandstoffenhandelaars vzw and Others and Lamine v. Flemish Government* розглядалась в Конституційному суді Бельгії в 2022 році [269]. Предметом оскарження стала постанова уряду Фландрії від 22 жовтня 2021 року про внесення змін до Декрету про енергетику від 8 травня 2009 року. Цією постановою з 1 січня 2022 року запроваджено заборону на встановлення або заміну котлів, що працюють на мазуті, у новобудовах, через що некомерційна асоціація “Бельгійська федерація торговців паливом”, а також чотири постачальники мазуту та приватна особа, яка опалює свій будинок мазутним котлом, спільно домогалися скасування цього акту в Конституційному суді Бельгії. Проте Конституційний Суд відхилив усі підстави для скасування та встановив, що вжитий захід щодо заборони переслідував законну мету суспільного інтересу, а саме захист навколишнього середовища та клімату. Зокрема Суд посилався на попереднє наукове дослідження, проведене фламандським законотворцем, яке показало, що в 2019 році мазут у фламандському регіоні відповідав частці 35% від загального об’єму викидів парникових газів від будівель і частці 10% об’єму викидів парникових газів, які не враховуються Європейською системою торгівлі викидами.

Рішення по цивільній справі *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands* стало першим рішенням суду в світі, яке наказує державі обмежити викиди парникових газів з причин, відмінних від законодавчих повноважень [270].

Гаазький окружний суд зобов’язав Нідерланди скоротити викиди парникових газів на 25% нижче рівня 1990 року до 2020 року, визнавши існуюче урядове зобов’язання скорочення викидів на 17% недостатнім для

досягнення справедливого внеску держави в боротьбу з глобальним потеплінням згідно РКЗК ООН та виконання обов'язку піклуватися належним чином про захист своїх громадян від неминучої небезпеки кліматичних змін.

Серед позивачів були громадська платформа, діяльність якої спрямована на запобігання зміні клімату, Urgenda та 900 голландських громадян. Цивільний Кодекс Нідерландів, який застосовувався у цій справі, дозволяє колективні позови, відповідно до чого було визнане право громадського об'єднання представляти інтереси групи осіб від імені як теперішнього, так і майбутнього покоління. Тим не менш, Верховний суд звузив право позивача представляти інтереси лише нинішніх мешканців Нідерландів, посилаючись на пункт 5 статті 2 та пункт 3 статті 9 Організаційної конвенції та статтю 13 ЄКПЛ [271].

Ключовим питанням по справі було те, чи зобов'язана держава вводити подальші скорочення викидів парникових газів понад ліміти, які були вже встановлені голландською кліматичною політикою. Судом було взято до уваги РКЗК ООН, а також принципи міжнародного права та науки про клімат, зокрема звіти Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (ІРСС) з метою визначення обсягу обов'язку держави піклуватися щодо запобігання кліматичним змінам. У рішенні Суд пояснив, що міжнародні зобов'язання та принципи впливають на національне законодавство навіть якщо прямо не закріплені в законах, вони все одно мають значення для тлумачення та застосування норм. Він посилався на цілі ЄС щодо скорочення викидів, принципи Європейської конвенції з прав людини, принцип міжнародного права попередження шкоди, доктрину належної обачності, принципи справедливості, обережності та сталості, які втілені в РКЗК ООН та європейській кліматичній політиці. Разом з тим, Суд не вказав, як уряд має виконати мандат на скорочення, хоча і запропонував кілька пропозицій, зокрема торгівлю викидами або податкові заходи.

Уряд Нідерландів подавав 29 апеляцій, але Апеляційний суд Гааги залишив у силі рішення окружного суду, дійшовши висновку, що, не скорочуючи викиди парникових газів щонайменше на 25% до кінця 2020 року, уряд діє протиправно всупереч своєму обов'язку обережності відповідно до статті 2 і 8 ЄКПЛ [272]. Суд відхилив аргумент уряду про те, що рішення суду нижчої інстанції становить неправомірне втручання у сферу законодавчої влади або порушує принцип розподілу повноважень, закріплений у Конституції Нідерландів, шляхом накладення на державу зобов'язання ухвалити певне законодавство. Апеляційний суд підтвердив позицію щодо обов'язковості застосування положення договорів, учасником яких є Нідерланди, включаючи статті 2 і 8 ЄКПЛ, які мають пряму дію. Крім того, Суд не підтримав аргументацію щодо того, що стаття 193 Договору про функціонування Європейського Союзу забороняє державам-членам вживати більш амбітних кліматичних заходів, ніж ЄС в цілому, що адаптаційні заходи можуть компенсувати обов'язок уряду піклуватися щодо скорочення викидів парникових газів чи щодо того, що глобальний характер проблеми звільняє голландський уряд від дій.

Верховний суд Нідерландів залишив без змін рішення за статтями 2 і 8 ЄКПЛ, оскільки ці положення накладають позитивне зобов'язання на державу захищати своїх громадян від “усіх дій - публічних і непублічних, які можуть поставити під загрозу права, захищені цими статтями” [271]. Суд вбачає доцільним говорити про реальну загрозу небезпечної зміни клімату, що призводить до серйозного ризику того, що нинішнє покоління громадян зіткнеться з втратою життя/або порушенням сімейного життя, а зі статей 2 і 8 ЄКПЛ випливає, що держава зобов'язана захищати від цієї реальної загрози. Зазначена справа стала приводом для багатьох подібних позовів по всьому світу.

Подібно до справи *Urgenda* в Нідерландах, *VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium and Others* була порушена організацією зацікавлених громадян і 58

000 громадянами-співпозивачами, які стверджували, що бельгійське законодавство вимагає від уряду більш ефективного підходу до скорочення викидів парникових газів [273]. Відповідачами у позові були держава, Валлонія, Фламандський регіон і Брюссельський столичний регіон. Позивачі просили суд накласти на владу Бельгії обов'язкові цілі щодо скорочення викидів парникових газів на 40% нижче рівня 1990 року до 2020 року та на 87,5% нижче рівня 1990 року до 2050 року. Позивачі стверджували, що бельгійська влада порушила їхні права людини та обов'язок уряду належної турботи, оскільки не змогла достатньою мірою зменшити викиди парникових газів відповідно статті 1382 і 1383 Цивільного кодексу Бельгії, які встановлюють обов'язок відшкодувати шкоду, завдану протиправними діями, статті 2 та 8 ЄКПЛ, які відповідно гарантують право на життя та право на повагу до приватного та сімейного життя, та статті 6 і 24 Конвенції про права дитини, які встановлюють право дітей на життя та право на найвищий досяжний рівень здоров'я. Позов було визнано прийнятним, оскільки суд встановив, що як 58 000 співпозивачів, так і організація Klimaatzaak мають особистий інтерес у позові. Адже згідно з бельгійським законодавством, щоб мати правоздатність позивачі мають довести, аби вони мають пряму особисту зацікавленість у своїй претензії. Суд першої інстанції визнав, що федеральна земля та три регіони спільно та окремо порушили свій обов'язок піклування оскільки не запровадили належне управління кліматом [273]. Однак суд відмовив видати судовий наказ, щоб зобов'язати уряд встановити конкретні цілі скорочення викидів, аргументуючи це доктриною поділу влади, яка обмежує можливості суду встановлювати такі цілі, але вони повинні були визначатися органами законодавчої та виконавчої влади. Апеляційний суд Брюсселя, на відміну від суду першої інстанції, прийшов до висновку, що використання повноважень щодо зобов'язань державним органам не обов'язково порушує принцип поділу влади. В результаті цього компетентні державні органи Бельгії (держава, Фламандський регіон і Брюссельський столичний регіон) отримали наказ скоротити свої викиди парникових газів на

55% порівняно з рівнем 1990 року до 2030 року на підставі порушення прав людини (статті 2 і 8 ЄКПЛ) і норм цивільної відповідальності (статті 1382 і 1383 Цивільного кодексу). Апеляційний суд також переглянув оцінку дій регіону Валлонія, зазначивши, що на відміну від висновків суду першої інстанції, цей регіон вже вживає достатніх заходів у сфері боротьби зі зміною клімату.

Ораціо Квіріко, дослідник у галузі європейського екологічного та правозахисного права, зазначає, що якщо ЄСПЛ дотримуватиметься підходу, сформованого у справах *Urgenda* та *Klimaatzaak*, то розширене тлумачення вже наявних прав людини, зокрема права на життя й права на приватне та сімейне життя, може зробити непотрібним окреме визнання фундаментального права на сталий клімат [274].

Значна кількість адміністративних проваджень сфокусовані на захисті прав людини через зміну клімату в рамках повноважень національних урядів, місцевого самоврядування чи адміністративних установ, до яких зокрема відносяться дозвільні установи, в юрисдикції держав-членів ЄС. Декілька прикладів розглядається нижче.

Справа *Greenpeace v. España* була порушена в результаті подання клопотання 15 вересня 2020 року від фундації Greenpeace Spain, Oxfam Intermón та Ecologistas en Acción до Верховного суду Іспанії [275].

Скаржники подали до суду на уряд Іспанії через незастосування належних заходів у боротьбі зі зміною клімату, зокрема порушення Іспанією Регламенту (ЄС) 2018/1999 Європейського парламенту та Ради від 11 грудня 2018 року про управління Енергетичним Союзом і кліматичними заходами. Позивачі стверджували, що до грудня 2019 року Іспанія повинна була затвердити національний енергетичний і кліматичний план з визначеними проміжними кліматичними цілями до 2030 року та довгострокову стратегію з затвердженими цілями до 2050 року відповідно до Паризької угоди та

рекомендацій IPCC, через що просили суд видати наказ про посилення кліматичних заходів. Верховний суд визнав позов прийнятним та зобов'язав відповідача надати адміністративні матеріали протягом 20 днів. Після того, як уряд представив своє досьє, позивачі подали заяву до суду з вимогою зобов'язати уряд розширити досьє, але суд відхилив цю заяву, і позивачі подали апеляцію. Тим часом, 3 листопада 2020 року Рада міністрів Іспанії схвалила довгострокову стратегію декарбонізації до 2050 року, а 26 листопада 2020 року державний прокурор подав клопотання про відхилення вимог позивачів, що стосувалися довгострокової кліматичної стратегії. Позивачі погодилися на відмову від цієї частини позову, однак наполягали на продовженні провадження щодо відсутності національного плану до 2030 року.

У березні 2021 року уряд ухвалив Національний енергетичний і кліматичний план, після чого відповідачі подали заяву про припинення провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмету спору. У відповідь позивачі ініціювали нову справу, оскаржуючи Національний енергетичний і кліматичний план.

Верховний Суд відхилив клопотання відповідачів про відмову через відсутність предметної юрисдикції. Суд встановив, що схвалення Національного енергетичного та кліматичного плану не вичерпувало вимоги позивачів, оскільки їхні вимоги були ширшими, ніж просто домагатися прийняття плану. Позивачі вимагали ухвалення рішення про те, що план має бути більш амбітним, та щоб він узгоджувався з цілями Паризької угоди. Суд встановив, що бездіяльність іспанського уряду все ще спостерігається, оскільки він не повністю дотримувався змісту Паризької угоди.

20 червня 2023 року Верховний суд ухвалив остаточне рішення на користь уряду Іспанії та проти екологічних і правозахисних організацій. Суд зазначає, що хоча Паризька угода та подальші зобов'язання ЄС і ухвалені нормативні акти становлять мінімальну межу для прийняття державами-

членами своїх власних нормативних актів, не можна зробити висновок, що уряд Іспанії не ухвалив нормативний акт. На думку Суду, оскаржуваний акт відповідає зобов'язанням, взятих Іспанією в межах Європейського Союзу, зокрема положенням Паризької угоди. Встановлені в Національному енергетичному та кліматичному плані цілі не є довільними, оскільки вони узгоджуються з нормативною базою ЄС і відповідають передбаченим критеріям. Суд також зауважив, що визнання цього плану недійсним могло б вийти за межі його юрисдикції, оскільки документ був ухвалений у межах правової системи ЄС і в узгодженні з її інституційними процедурами.

1 липня 2021 року Вищий адміністративний суд Франції виніс рішення у суперечці між французьким муніципалітетом Гранде-Синте та урядом Франції щодо кліматичної бездіяльності (справа *Commune de Grande-Synthe v. France*) [276].

Позивач зазначив, що муніципалітет Гранд-Синте та його мер направили три листи (звернення) від 19 листопада 2018 року до президента, прем'єр-міністра, державного міністра, а також міністра екологічного переходу та солідарності з проханням “вжити будь-яких корисних заходів щодо зменшення викидів парникових газів, що виробляються на національній території, щоб виконувати зобов'язання, погоджені Францією”; вжити всіх законодавчих або регулятивних ініціатив, щоб “зробити кліматичний пріоритет обов'язковим”, заборонити будь-які заходи, які можуть збільшити викиди, і вжити негайних заходів для адаптації до зміни клімату у Франції” [277]. Жодної відповіді від органів державної влади вони не отримали, що стало підставою звернення до суду. Позивачі підкреслювали особливу вразливість Гранд-Синте до наслідків зміни клімату як низинного прибережного муніципалітету, що було взято до уваги судом. Рішенням Суду уряд було зобов'язано “вжити додаткових заходів до 31 березня 2022 року для досягнення мети скорочення викидів на 40% до 2030 року” [276].

Справа *Milieudefensie c.s.et al. v. Royal Dutch Shell* була ініційована в 2019 році екологічною групою Friends of the Earth Netherlands (голландською мовою Milieudefensie) та співпозивачами, серед яких були інші неурядові організації такі як ActionAid NL, Both ENDS, Fossielvrij NL, Greenpeace NL, Young Friends of the Earth NL, Waddenvereniging та понад 17 000 громадян, які звернулися до суду з вимогою до транснаціональної компанії Royal Dutch Shell скоротити викиди парникових газів на 45% до 2030 року порівняно з рівнями 2010 року відповідно до Паризької угоди [278]. Юрисдикція розгляду справи в районному суді Гааги обумовлена тим фактом, що центральний офіс Royal Dutch Shell знаходиться в Нідерландах. Позивачі стверджували, що бездіяльність Royal Dutch Shell у боротьбі зі зміною клімату порушує її обов'язок піклуватися про власних громадян згідно з голландським законодавством і зобов'язаннями щодо прав людини.

Ця справа базується на попередньому рішенні *Urgenda*. Аргумент щодо обов'язку належної турботи позивачі поширюють на приватні компанії у цій справі. Зокрема вони наголошують, що належні знання відповідача про зміну клімату, а також оманливі заяви про зміну клімату та неадекватні дії щодо зменшення зміни клімату підтверджують висновок про те, що зазначена компанія незаконно наражала на небезпеку громадян Нідерландів та вчиняла дії, що становлять небезпечну недбалість. В свою чергу серед аргументів захисту було заявлено, що не існує правового стандарту, законодавчого чи іншого, який би встановлював, що компанія діє всупереч неписаному правовому стандарту, не дотримуючись обмежень на викиди, і наголошувалось, що вимоги позивачів є надто загальними, щоб підпадати під дію статей 2 і 8 ЄКПЛ. 26 травня 2021 року окружний суд Гааги зобов'язав компанію Royal Dutch Shell скоротити викиди на 45% до 2030 року порівняно з 2019 роком у всіх видах діяльності, включаючи як власні викиди, так і від використання видобутої нафти [278].

Суд дійшов висновку, що стандарт обережності включає необхідність для компаній брати на себе відповідальність за обсяг викидів, особливо “якщо ці викиди складають більшість викидів CO₂ компанії, як у випадку діяльності компаній, які виробляють і продають викопне паливо” [278]. Суд відхилив аргументи Royal Dutch Shell стосовно того, що європейська система торгівлі викидами запобігає подальшим скороченням викидів, оскільки вона застосовується лише до таких викидів, за які зокрема несе відповідальність зазначена компанія. Система не охоплює викиди за межами ЄС, а стандарт належної турботи вимагає від Royal Dutch Shell скоротити всі глобальні викиди, які завдають шкоди громадянам Нідерландів. 20 липня 2022 року Royal Dutch Shell оскаржила це рішення, в результаті чого апеляційний суд загалом підтримав твердження суду першої інстанції, що “суспільний стандарт належної турботи” можна тлумачити в світлі низки відповідних міжнародних і регіональних стандартів прав людини, а також загальновизнаного “наукового консенсусу” щодо зміни клімату. Однак рішення першої інстанції в частині встановлення конкретної цілі скорочення викидів для Royal Dutch Shell було скасовано, оскільки суд резюмував недостатність консенсусу щодо конкретного відсотка скорочення або шляху, якого повинна дотримуватися окрема компанія, через що неможливо накласти на неї конкретні юридичні зобов’язання щодо скорочення викидів на 45% до 2030 року порівняно з 2019 роком. Апеляційний суд зауважив, що у випадку скорочення торгівлі викопним паливом з боку Royal Dutch Shell, її обсяги можуть бути оперативно заміщені продукцією інших компаній, що саме по собі не матиме позитивного впливу на клімат. Разом з тим, Суд визнав, що так званий “ефект заміщення” є більш вираженим для палива, яке Shell продає, ніж для того, яке вона безпосередньо видобуває [279]. Важливо звернути увагу на те, що апеляційним судом було встановлено, що оголошені інвестиції компанії Royal Dutch Shell в нове виробництво викопного палива, включно з заводами зрідженого природного газу, можуть призвести до затримки переходу на відновлювальну енергетику, в той час коли суспільний обов’язок належної

турботи про своїх громадян вимагає від виробників викопного палива враховувати, як їхні інвестиції перешкоджають досягненню мети утримувати глобальне потепління в межах 1,5°C згідно Паризької угоди.

Справа *Milieudefensie v. ING Bank* дотримується тієї ж юридичної стратегії, що й *Milieudefensie c.s.et al. v. Royal Dutch Shell*, але з адаптацією до банківського сектору. 19 січня 2024 року екологічна неурядова організація Friends of the Earth Netherlands надіслала повідомлення про відповідальність нідерландському банку ING, посилаючись на вчинення ним “незаконних дій” через порушення правового соціального обов’язку обережності згідно Цивільного Кодексу Нідерландів внаслідок недостатніх кліматичних заходів. ING є глобальним системно важливим банком, який був поінформований позивачем протягом понад 15 років про недоліки своєї кліматичної політики.

У повідомленні стверджується, що кліматичну політику ING слід привести у відповідність до мети утримувати глобальне потепління нижче 1,5°C шляхом зменшення абсолютної кількості викидів парникових газів на 48% до 2030 року та досягти нульового рівня до 2050 року. Вимоги скоротити викиди в цій справі є жорсткішими порівняно зі справою проти компанії Royal Dutch Shell, оскільки в аргументах наводяться посилання на більш сучасну науку. Одна з головних скарг у повідомленні полягає в тому, що ING наразі не встановлює жодних цільових показників скорочення викидів парникових газів для значної частини своїх викидів, і банк не звітує про них, незважаючи на нові бухгалтерські зобов’язання в рамках Partnership for Carbon Accounting Financials. Стосовно викидів в результаті “фінансової політики та послуг”, таких як позики, прямі інвестиції, управління активами третіх сторін і фінансові інструменти, позивач вимагає від ING Bank вжити певних конкретних заходів для протидії негативним впливам на клімат від своїх великих корпоративних клієнтів, зокрема: вимагати гарного кліматичного плану від усіх своїх великих корпоративних клієнтів; протягом року припинити фінансування та підтримку великих корпоративних клієнтів, які не

мають гарного кліматичного плану; використати свій вплив, щоб вимагати від клієнтів, які працюють з викопним паливом, припинити розширення використання викопного палива та скласти хороший план поступової відмови; припинити нове фінансування та підтримку для клієнтів, які працюють з викопним паливом, які продовжують розширення викопного палива або не мають належного плану поступового виведення з виробництва; припинити будь-яке фінансування та підтримку для клієнтів, які використовують викопне паливо, які продовжують розширення використання викопного палива через рік або не мають належного плану поетапної відмови від нього. Справа чекає свого розгляду.

Станом на 2025 рік оприлюднена позиція ING, згідно якою висловлюється, що “сталій розвиток є ключовим елементом стратегії ING і компанія вже зобов’язалася досягти цілей Паризької угоди, базуючи свій підхід на наукових даних”, а також що ING “погоджується, що термінові дії для обмеження глобального потепління до 1,5 градусів за Паризькою угодою є необхідними, і що всі повинні зробити свій внесок у перехід до низьковуглецевої економіки” [280].

Це свідчить про актуалізацію і незаперечність визнання нагальності досягнення кліматичних цілей корпоративним сектором, питання лише в технічній досконалості концепцій стратегій, що застосовуються приватними корпораціями.

Поряд із механізмами судового захисту в межах правопорядку ЄС заявники з держав-членів можуть також звертатися до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) за умови вичерпання ефективних національних засобів юридичного захисту відповідно до статті 35 ЄКПЛ. ЄСПЛ вирішує більшість екологічних справ за статтею 2 та статтею 8 ЄКПЛ, відповідно до яких держави мають позитивні зобов’язання щодо захисту права на життя та права на повагу до приватного та сімейного життя. Доктрина про позитивні зобов’язання у зв’язку з навколишнім середовищем і зміною клімату

передбачають, що держави можуть бути відповідальні за екологічні катастрофи, які не є результатом дій держави.

Правознавці Жак Гартманн та Марк Вілерс зазначають, що звернення до європейських судів стало дієвим механізмом захисту прав людини в умовах зміни клімату [281]. Дослідниця Коріна Гері наголошує, що практика ЄСПЛ дедалі активніше охоплює питання захисту вразливих груп від наслідків кліматичних ризиків в контексті заборони нелюдського поводження [282].

Стратегічно важливою для захисників клімату стала справа *KlimaSeniorinnen v Switzerland*. У 2016 році група літніх жінок подала позов проти Федеральної ради, Федерального департаменту навколишнього середовища, транспорту, енергетики та зв'язку, Федерального відомства з навколишнього середовища та Федерального відомства з енергетики, стверджуючи, що перелічені органи і зокрема уряд Швейцарії не дотримувався зобов'язань згідно з Конституцією Швейцарії та Європейською конвенцією з прав людини, не спрямувавши Швейцарію на траєкторію скорочення викидів відповідно до мети боротьби з глобальним потеплінням. Позивачі стверджували, що уряд порушив статті 10 (право на життя), 73 (принцип стійкості) і 74 (захист навколишнього середовища) Конституції Швейцарії, а також статті 2 і 8 ЄКПЛ [283]. Вони також наголошували, що їхня демографічна група особливо вразлива до теплових хвиль, які очікуються внаслідок зміни клімату. В 2018 році Федеральний адміністративний суд Швейцарії відхилив апеляцію, встановивши, що швейцарські жінки старше 75 років страждають не лише від впливу зміни клімату. У січні 2019 року позивачі подали апеляцію на рішення до Верховного суду Швейцарії. Апеляцію було відхилено, суд постановив, що заявлені права позивачів не були порушені достатньо інтенсивно, і що засіб правового захисту, якого вони прагнуть, має бути досягнуто політичними, а не правовими засобами.

Вичерпавши всі доступні засоби правового захисту в Швейцарії, позивачі подали заяву до ЄСПЛ. Палата Європейського суду з прав людини

відмовилася від юрисдикції на користь Великої палати Суду із 17 суддів у зв'язку з тим, що справа порушує серйозне питання, яке впливає на тлумачення Конвенції (стаття 30 ЄКПЛ). 9 квітня 2024 року ЄСПЛ виніс історичне рішення, згідно якого було визнано порушення права на повагу до приватного та сімейного життя згідно ст. 8 та право на доступ до суду згідно частина 1 статті 6 ЄКПЛ. Окрім того судом було розтлумачено, що стаття 8 Конвенції включає право на ефективний захист державними органами влади від серйозних негативних наслідків зміни клімату для життя, здоров'я, добробуту та якості життя. Суд встановив, що Швейцарія не виконала своїх позитивних зобов'язань за Конвенцією щодо зміни клімату, маючи критичні прогалини у створенні національної нормативної бази, зокрема через вуглецевий бюджет та національні обмеження на викиди парникових газів. Таким чином, вперше ЄСПЛ безпосередньо підтримав засноване на правах людини право на захист клімату. Науковець Абель Патрік зазначає, що “це рішення вплине на тлумачення прав людини в багатьох національних юрисдикціях, зокрема в Австрії, де ЄКПЛ має конституційний статус” [284].

У справі *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States* ЄСПЛ відхилив скаргу позивачів, оскільки вона не відповідала вимогам ЄКПЛ щодо вичерпання національних засобів правового захисту щодо Португалії, а також стосувалася держав, з якими позивачі не мали достатнього юридичного зв'язку [285].

Інструментальним для розвитку кліматичного судочинства є Директива (ЄС) 2024/1760 від 13 червня 2024 року щодо корпоративної звітності зі сталого розвитку. Документ, прийнятий у межах Європейського зеленого курсу, суттєво розширює обов'язки бізнесу щодо екологічної та соціальної відповідальності. Директива зобов'язує компанії проводити належну перевірку для виявлення та усунення негативного впливу на довкілля та права людини у власній діяльності, у діяльності дочірніх компаній і по всьому ланцюгу постачання [286]. Невиконання цих вимог створює підстави для

судових позовів проти компаній, які ігнорують кліматичні ризики або не вживають достатніх заходів для декарбонізації. Директива поширюється на великі компанії, що базуються в ЄС і котируються на регульованих ринках з 2024 року, а також на компанії з-поза меж ЄС, які отримують дохід понад 150 млн євро на рік у межах ЄС і мають філії з оборотом не менше 40 млн євро, починаючи з 2028 року. Таким чином, законодавець ухвалив додатковий правовий механізм, який дозволить громадським організаціям, інвесторам та зацікавленим сторонам ініціювати кліматичні позови проти корпорацій, підвищуючи роль судової практики у досягненні кліматичної нейтральності.

Практика кліматичних позовів щодо кримінальних злочинів в юрисдикції ЄС наразі не напрацьована [287]. Разом з тим, законодавча база вдосконалюється, зокрема в 2024 році було ухвалено нову редакцію Директиви Європейського Парламенту щодо охорони довкілля засобами кримінального права (Директива 2024/1203/ЄС) [288]. Цією Директивою було встановлено мінімальні норми для криміналізації екологічних злочинів, включно з “кваліфікованими” правопорушеннями, в Європейському Союзі. Пункт 2 статті 3 цієї Директиви зобов’язує держав-членів ЄС криміналізувати у своєму законодавстві діяння, якщо воно є протиправним та вчиненим умисно та полягає у виробництві, випуску на ринок, імпорті, експорті, використанні або викиді фторованих парникових газів, як окремо, так і у вигляді сумішей, або виробництві, випуску на ринок, імпорті, експорті чи використанні продукції та обладнання, а також їх частин, що містять фторовані парникові гази або функціонування яких залежить від таких газів, або введенні в експлуатацію такої продукції та обладнання [288].

3.3. Кліматична політика України: нормативно-правовий аналіз адаптації українського законодавства до права ЄС

Україна, як сторона РКЗК ООН та Паризької угоди, поступово формалізувала стратегічні основи кліматичної політики шляхом ухвалення

комплексу нормативно-правових актів, що визначають напрямок декарбонізації та адаптації до зміни клімату. Як країна з перехідною економікою, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів відповідно до принципу спільної, але диференційованої відповідальності, передбаченого РКЗК ООН, Кіотським протоколом і Паризькою угодою.

На думку експертів таких неурядових аналітичних організацій, зокрема Ресурсно-аналітичного центру “Суспільство і довкілля”, Інституту економічних досліджень та політичних консультацій і DiXi Group, стратегічний пріоритет Європейського Союзу щодо боротьби зі зміною клімату означає для України потребу визначити амбітні цілі відповідно до Паризької угоди, інтегрувати кліматичні вимоги в енергетичну та інші секторальні політики, підвищувати енергоефективність та скорочувати високу вуглецевомісткість економіки, адже в межах Європейського зеленого курсу посилюватимуться нетарифні кліматичні бар'єри, тоді як у галузях, орієнтованих на екологічну модернізацію, вони зменшуватимуться [289].

У межах виконання Угоди про асоціацію Україна взяла на себе зобов'язання поступово гармонізувати вітчизняне законодавство з правом ЄС у сфері клімату (стаття 363, Додаток XXX). Зокрема, йдеться про імплементацію ключових регламентів *acquis*: Регламенту (ЄС) № 1005/2009 про озоноруйнівні речовини; Регламенту (ЄС) № 842/2006 про деякі фторовані парникові гази, який пізніше був замінений на Регламент (ЄС) № 517/2014 про фторовані парникові гази та про скасування Регламенту (ЄС) № 842/2006; а також Регламенту (ЄС) № 525/2013 про механізм моніторингу і звітності викидів парникових газів та для звітування на рівні Союзу [290]. Згодом, із набуттям Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС у 2022 році, коло зобов'язань було розширено: відповідно до Розділу 27 *acquis communautaire* “Довкілля та зміна клімату” Україна має забезпечити імплементацію Європейського кліматичного закону (Регламент (ЄС) 2021/1119), системи

торгівлі викидами ЄС (EU ETS), Регламенту (ЄС) 2018/842 про розподіл зусиль (Effort Sharing Regulation), а також Регламенту (ЄС) 2018/841 про використання земель, зміну землекористування та лісове господарство (LULUCF) [291]. Не менш важливим є Розділ 15 “Енергетика”, адже саме енергетичний сектор формує основну частку національного вуглецевого сліду. Україна має імплементувати ключові елементи Третього енергетичного пакета ЄС (Директива 2009/72/ЄС про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії, Директива 2009/73/ЄС про внутрішній ринок природного газу, Регламент (ЄС) № 715/2009 про доступ до мереж транспортування газу), а також положення Директиви (ЄС) 2018/2001 (RED II) щодо відновлюваних джерел енергії та критеріїв сталості біопалива [292].

Ступінь виконання Україною зобов’язань за *acquis* ЄС демонструє різний рівень у ключових секторах: за Розділом 27 “Довкілля та зміна клімату” Європейська Комісія у 2024 році оцінила прогрес як дуже слабкий, тоді як за Розділом 15 “Енергетика” підготовка визнана достатньою [293]. Комісія не виокремлює прогрес у сфері кліматичних політик окремо, оцінюючи його разом з екологічним блоком у межах Розділу 27. Слід зауважити, що саме екологічна частина цього розділу залишається найбільш проблемною для України, насамперед через відсутність належної імплементації Оселищної та Пташиної директив та затримку у створенні Смарагдової мережі, що суттєво знижує загальну оцінку. Разом з тим, кліматичний сегмент *acquis* демонструє відносно вищий рівень наближення: ухвалено базовий закон “Про засади державної кліматичної політики”, розбудовується система моніторингу, звітності та верифікації викидів (MRV), а також оновлено Національно визначений внесок до Паризької угоди.

Протягом тривалого часу держава не мала спеціалізованого кліматичного закону, а політика у цій сфері формувалась переважно через стратегії, підзаконні акти та міжнародні зобов’язання. Відсутність цілісної нормативної бази стримувала ефективну реалізацію кліматичних заходів і

інтеграцію кліматичних цілей у галузеві політики. Ключовим етапом розвитку стало прийняття ЗУ “Про основні засади державної кліматичної політики” № 1237-IX від 8 жовтня 2024 року [294], яким уперше на законодавчому рівні встановлено ціль досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Як складова євроінтеграційних зобов’язань України, цей акт спрямований на імплементацію *acquis communautaire* у сфері кліматичної політики, зокрема Регламенту 2018/1999 та Регламенту 2021/1119, відомого як Європейський кліматичний закон, що визначає рамки досягнення кліматичної нейтральності. Закон формує правові та організаційні засади кліматичної політики України, орієнтовані на євроінтеграційний вектор і погоджені з вимогами пакету законодавчих ініціатив ЄС “Fit for 55”. Разом з тим, відповідно до частини 5 статті 4 законодавцем визначено, що Україна може робити тимчасові відступи від визначених кліматичних цілей, якщо їх повна реалізація буде ускладнена внаслідок російської збройної агресії та її наслідків.

Відповідно до частини 3 статті 5 зазначеного Закону, Кабінет Міністрів України (КМУ) через систему органів виконавчої влади здійснює загальне керівництво у сфері кліматичної політики, зокрема, до його повноважень належать: забезпечення пріоритетності та міжсекторальної координації державної кліматичної політики (пункт 1); створення інфраструктури та умов для її реалізації (пункт 2); прийняття нормативно-правових актів, а також схвалення та затвердження стратегічних документів, таких як Національний план з енергетики та клімату, національно визначений внесок, Довгострокова стратегія низьковуглецевого розвитку, Стратегія адаптації до зміни клімату тощо (пункт 3); щорічне звітування до Верховної Ради України щодо виконання відповідних документів і досягнення цілей кліматичної політики (пункт 7). Відповідно до частини четвертої статті 5 Закону, центральний орган виконавчої влади, відповідальний за формування та реалізацію політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, уповноважений здійснювати формування кліматичної політики, нормативно-правове

регулювання, міжвідомчу взаємодію, інформаційне забезпечення, а також подавати пропозиції до проєктів стратегічних і бюджетних рішень (пункти 1-7 частини 4 статті 5). У свою чергу, згідно з частиною п'ятою тієї ж статті, центральний орган виконавчої влади, що формує економічну політику, відповідає за підготовку Національного плану з енергетики та клімату, секторальних планів зменшення викидів та документів адаптації (пункти 1-2 частина 5 статті 5).

Відповідно до статті 8 зазначеного Закону Кабінет Міністрів затверджує Довгострокову стратегію низьковуглецевого розвитку з горизонтом до 2050 року, яка оновлюється кожні п'ять років з урахуванням результатів моніторингу її реалізації. Згідно зі статтею 9 Закону, національно визначений внесок України до Паризької угоди затверджується урядом на 10 років і оновлюється щонайменше раз на п'ять років відповідно до міжнародних кліматичних зобов'язань. Згідно зі статтею 14, регіональні та місцеві органи влади розробляють і оновлюють кліматичні стратегії та плани дій кожні п'ять років, інтегруючи заходи з пом'якшення наслідків зміни клімату й адаптації до неї в документи розвитку територій. В той же час, Уряд ще не забезпечив прийняття методичних та рекомендаційних актів, необхідних для розроблення регіональних і місцевих кліматичних планів і стратегій, а також для включення кліматичних питань у програми відновлення територій, оскільки законотворець визначив, що стаття 14, яка стосується планування державної кліматичної політики на регіональному та місцевому рівнях, набирає чинності через один рік з дня набрання чинності цим Законом.

З метою забезпечення належного врядування у сфері зміни клімату відповідно до статті 6 передбачено створення консультативних, дорадчих та допоміжних органів як на рівні центральних органів виконавчої влади, так і при Кабінеті Міністрів України. Їх завдання полягає у координації дій, виконанні міжнародних зобов'язань, розгляді проєктів стратегічних документів і моніторингу їх реалізації. Наукове забезпечення кліматичної

політики згідно статті 7 здійснюється через системні дослідження, оцінку політик, прогнозування та експертний супровід, зокрема шляхом утворення незалежного дорадчого органу - Науково-експертної ради з питань зміни клімату та збереження озонового шару. До її повноважень належить надання висновків щодо політик, оцінка їх відповідності міжнародним зобов'язанням України, участь у формуванні наукових позицій, а також сприяння поширенню знань і співпраці між науковими установами.

Разом з тим, у річному моніторинговому звіті “Україна та Європейський зелений курс” наголошується, що станом на кінець 2024 року залишалось невиконаним ключове завдання - розроблення та прийняття основних підзаконних нормативно-правових актів, без яких повноцінна імплементація положень ЗУ “Про основні засади державної кліматичної політики” є неможливою [295]. Йдеться, зокрема, про Положення про консультативний, дорадчий чи інший допоміжний орган з питань зміни клімату, Положення про Науково-експертну раду з питань зміни клімату та збереження озонового шару, Порядок підготовки Національного плану з енергетики та клімату, Порядок створення та функціонування ринкових механізмів та інструментів, Порядок надання фінансової підтримки суб'єктам господарювання, що реалізують заходи з пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, Порядок моніторингу й оцінки реалізації кліматичної політики, а також Порядок підготовки Національного звіту про прогрес у сфері енергетики та клімату. Затримку можна пояснити як відтермінуванням дії ключових статей 14 і 21, так і обмеженою адміністративною спроможністю під час військового стану оперативно напрацювати таку кількість підзаконних актів, без яких реалізація закону фактично заблокована. Стаття 21 Закону, яка визначає фінансування кліматичної політики за рахунок бюджетів, міжнародної допомоги, державно-приватного партнерства, кредитів, гарантій, страхування воєнних ризиків та сприяння трансферу технологій, набирає чинності через рік після скасування чи припинення воєнного стану. Разом з тим, очевидним є

факт, що під час війни державні ресурси зосереджені на обороні, а міжнародна допомога має переважно військовий і гуманітарний характер. Щодо проєкту Положення про Науково-експертну раду з питань зміни клімату та збереження озонового шару, станом на 2025 рік його було подано на розгляд до Кабінету Міністрів України [296].

Згідно зі статтею 22 ЗУ “Про основні засади державної кліматичної політики”, громадськість має гарантовані права на доступ до інформації про зміну клімату (пункт 1), участь у розробленні відповідних політик і заходів (пункт 2), подання зауважень і пропозицій без обмежень (пункт 3), а також на отримання зворотного зв’язку з поясненням врахування або відхилення поданих пропозицій (пункт 4).

На підтвердження обраного стратегічного напрямку було схвалено низку документів, зокрема Концепцію впровадження державної кліматичної політики на період до 2030 року (розпорядження КМУ № 932-р від 7 грудня 2016 року) [297] та План заходів її виконання (розпорядження КМУ № 878-р від 6 грудня 2017 року) [298], Стратегію низьковуглецевого розвитку України до 2050 року [299], ЗУ № 377-IX “Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів” [300] та № 376-IX “Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами” [301], Енергетичну стратегію України до 2035 року [302], Національну економічну стратегію до 2030 року [303], Національну транспортну стратегію України до 2030 року [304] та Національну стратегію управління відходами до 2030 року [305].

Додатково, оновлений в 2021 році національно визначений внесок України по Паризькій угоді передбачав скорочення викидів парникових газів на 65% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року [306]. Україна також зобов'язалася періодично оновлювати NDC, розробляти Національну кліматичну стратегію, зміцнювати міжвідомчу координацію та забезпечувати участь громадськості у процесах ухвалення рішень у сфері клімату. Таким

чином, кліматична політика України еволюціонує від окремих програмних документів до комплексної законодавчої рамки, що забезпечує інтеграцію кліматичних зобов'язань у національну політику сталого розвитку, з акцентом на виконання міжнародних зобов'язань у межах Паризької угоди.

Європейська комісія у своєму звіті за 2024 рік в межах “пакету розширення”, у розділі 27 “Довкілля та зміна клімату”, відзначила, що кліматичне законодавство України ще не повністю узгоджене з *acquis communautaire* [307]. Разом з тим, на думку Комісії, ухвалення рамкового закону про державну кліматичну політику становить важливу основу для подальшої імплементації. ЄС очікує від України оновлення довгострокової стратегії низьковуглецевого розвитку [307].

Безпосередній кліматичний вимір в *acquis* мають також сфери енергозбереження та енергоефективності, які тісно пов'язані з цілями Розділу 27 “Довкілля та зміна клімату”, але формально належать до Розділу 15 “Енергетика” [308]. Розвиток відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності є ключовими інструментами скорочення викидів парникових газів і є необхідною передумовою досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року.

У сфері відновлюваної енергетики уряд України у 2024 році затвердив Національний план дій до 2030 року, яким визначено ціль досягти 27,1% частки відновлюваної енергії у валовому кінцевому споживанні. Разом з тим, Комісія наголошує, що невирішеним залишається завдання імплементації ринкових механізмів підтримки ВДЕ, а також усунення бар'єрів для використання біометану через гармонізацію із вимогами *acquis* щодо критеріїв сталості та скорочення викидів для біопалива, біорідин і біомаси (Директива 2009/28/ЄС; Директива (ЄС) 2018/2001 - RED II) [307].

У сфері енергоефективності законодавство України значною мірою узгоджене з правовим доробком ЄС, зокрема з Директивою 2012/27/ЄС про

енергоефективність. Разом з тим, на думку Комісії, у контексті сталої післявоєнної відбудови доцільною є повна гармонізація з Директивою 2010/31/ЄС про енергетичні характеристики будівель (у редакції 2018 року) [307]. Додатково у 2024 році створено Фонд декарбонізації України, який за своєю правовою природою є спеціальним бюджетним фондом для акумулювання екологічного податку на викиди CO₂ для подальшого фінансування програм з енергоефективності й відновлюваної енергетики. Фонд не є юридичною особою, а виконує функцію цільового державного інструменту [309]. Для реалізації зазначеної політики було створено акціонерне товариство “Фонд декарбонізації України”, що виступає фінансовим агентом держави та надає кредити, лізинг і факторинг для декарбонізаційних проєктів [310]. Таким чином, Фонд у бюджеті акумулює ресурси, тоді як державне підприємство забезпечує їх практичне використання у відповідності до кліматичних і євроінтеграційних зобов’язань України.

У контексті післявоєнного відновлення критично важливим є перегляд нормативно-правових актів, що стосуються включення викидів парникових газів та їх вилучення у секторі землекористування, зміни землекористування та лісового господарства (LULUCF). Зокрема, Україна має гармонізувати свої підходи відповідно до критеріїв пакета ЄС “Fit for 55” [311]. На сьогоднішній день в Україні відсутня відкрита статистична інформація щодо розподілу земельних ділянок за категоріями та цільовим призначенням використання, оскільки її оприлюднення обмежене у зв’язку з дією правового режиму воєнного стану [312]. Точна площа лісових масивів, що зазнали пошкодження внаслідок воєнних дій, наразі невідома через обмеження доступу до даних щодо масштабів руйнувань оскільки неможливо забезпечити безпечний доступ невійськових фахівців на певні території [313]. Разом з тим, у чинному законодавстві поки що не визначені спеціальні механізми розподілу, управління та реабілітації пошкоджених лісових територій. З метою забезпечення кліматичної стійкості актуалізується необхідність розробки

окремої стратегії для лісів, що постраждали внаслідок російської збройної агресії. Пошкодженим територіям має бути надано спеціальний правовий статус через ухвалення відповідних нормативно-правових актів, що забезпечать правову базу для подальшого безпечного використання та проведення заходів відновлення. Зокрема, така стратегія повинна включати положення про зменшення ризиків для здоров'я населення, очищення територій, збереження біорізноманіття та адаптацію до змін клімату шляхом впровадження заходів кліматично розумного та стійкого управління лісовими екосистемами [314].

Україна, у межах виконання своїх міжнародних зобов'язань, взятих за Угодою про асоціацію з ЄС [315], впроваджує національну систему торгівлі викидами парникових газів. Відповідно до статті 365(с) та додатка XXX Угоди, передбачено наближення українського законодавства до вимог Директиви 2003/87/ЄС щодо створення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів, включаючи розроблення реєстрів установок та запуск функціонування національної системи торгівлі [316].

У 2018 році Україна затвердила “Стратегію низьковуглецевого розвитку до 2050 року”, яка передбачає впровадження ринкових механізмів декарбонізації. Одним із ключових компонентів стало впровадження системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, яка була пізніше створена на основі положень Закону України № 377-ІХ [317]. З 2021 року оператори об'єктів зобов'язані подавати щорічні звіти про викиди. Стратегія створення системи торгівлі викидами передбачає три етапи: (1) підготовчий (2024–2025 рр.), (2) пілотний запуск (2026–2028 рр.) та (3) повноцінне функціонування системи з 2029 року [318]. Згідно із ЗУ “Про основні засади державної політики у сфері зміни клімату” передбачено обов'язкове формування системи торгівлі викидами та її гармонізацію з принципами Європейської системи торгівлі викидами (EU ETS) [319].

Розвиток системи торгівлі викидами в Україні відбувається в контексті глобальних трендів [320].

Запровадження в Європейському Союзі механізму прикордонного вуглецевого коригування (СВАМ) формує додаткові стимули для України до якнайшвидшої імплементації національної системи торгівлі викидами з метою мінімізації ризиків зовнішнього вуглецевого навантаження на український експорт. Разом з тим, в українському контексті наразі актуалізуються певні питання щодо потенційних недоліків запровадження СВАМ, що поширюється зокрема на імпорт цементу, сталі, алюмінію, добрив та водню, які будуть критичними для відновлення України з урахуванням наступного: цемент здебільшого виробляється всередині країни, однак через руйнування потужностей можливі дефіцити; внутрішнього виробництва алюмінію немає, він імпортується; сталеробство після втрати маріупольських комбінатів не покриває внутрішніх потреб, тож необхідне поєднання власного виробництва та імпорту; водень виробляється у невеликих обсягах, однак він є необхідним для модернізації металургії, транспорту й енергетики у відповідності до Європейського зеленого курсу; для відновлення та нарощування зазначених виробничих потужностей нашої державі на перехідний період потрібні справедливо визначені квоти на викиди. Це має бути враховано в переговорному процесі з ЄС на етапі синхронізації законодавства, а сам СВАМ на зазначений імпорт має бути включений в обрахунок збитків, навіть якщо він історично не застосовувався до матеріалів зруйнованих об'єктів.

У світлі російської збройної агресії, що призвела до масштабних руйнувань української промислової та енергетичної інфраструктури, пункт 69 преамбули Регламенту (ЄС) 2023/956 може слугувати підґрунтям для тимчасового коригування дії СВАМ щодо України. Відповідно до пункту 69 зазначеного Регламенту передбачається, що в разі непередбачуваних і виняткових обставин, які завдають руйнівних наслідків економічній чи промисловій інфраструктурі третіх країн, Європейська Комісія повинна

подати Європейському парламенту та Раді законодавчу пропозицію щодо тимчасових і пропорційних змін до Регламенту [321]. Це положення може слугувати підґрунтям як для коригування дії СВАМ щодо українського експорту, так і імпорту відповідних критичних матеріалів, які є об'єктом зазначеного регулювання. Комітет промислової екології та сталого розвитку Європейської Бізнес Асоціації позитивно оцінює включення до українського плану дій з євроінтеграції завдання щодо тимчасового винятку з дії СВАМ, оскільки це рішення, на їх думку, є критично важливим для збереження конкурентоспроможності вітчизняних експортерів [322].

Європейська Комісія відзначає прогрес України у розробленні кліматичної політики, але наголошує на необхідності прискорення створення дієвої системи ціноутворення на викиди [323]. Світовий банк та Програма ООН з довкілля надають технічну підтримку Україні у створенні регуляторних механізмів [324, 325]. Разом з тим, повномасштабна війна в Україні створила серйозні виклики для реалізації екологічної та кліматичної політики, зокрема в період 2022-2023 рр. через введення воєнного стану впровадження повної функціональності системи моніторингу, звітності та верифікації парникових газів було призупинено на тимчасовій основі [326]. Лише у 2025 році вдалося відновити обов'язковість подання звітів щодо викидів для установок, що підпадають під дію відповідного законодавства [327].

Беручи до уваги поточні виклики, повноцінне впровадження національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів в Україні очікується не раніше 2027-2028 років, що обумовлено необхідністю розбудови відповідної нормативної, інституційної та технічної бази [328]. Впровадження системи торгівлі викидами залишається одним із ключових напрямів “зеленої” післявоєнної відбудови України та інтеграції в європейський простір шляхом наближення до механізмів ЄС у сфері кліматичної політики.

Такий елемент кліматичної справедливості, як забезпечення компенсації “кліматичної” шкоди, тобто реалізація механізму щодо втрат та збитків через

додаткові об'єми викидів парникових газів, спричинених російською збройною агресією, набуває особливого значення. Немає сумнівів у тому, що війна в Україні підриває зусилля світової спільноти у боротьбі зі зміною клімату та сповільнює темпи досягнення мети Паризької угоди, зокрема в контексті досягнення кліматичної нейтральності [329]. У цьому зв'язку післявоєнна реконструкція України має бути узгоджена з Європейським зеленим та цифровим курсом, на основі прозорої системи управління, що гарантуватиме відповідність кліматичним політикам ЄС. Особливо важливо не втратити фокус на питаннях справедливості - компенсації екологічної шкоди, в тому числі за значні об'єми викидів парникових газів, спричинених агресією, та відповідальності за екологічні злочини. Суттєвим недоліком сучасних методологій скорочення викидів є ігнорування емісій, пов'язаних із збройними конфліктами, справедливого переходу та вуглецевого сліду реконструкції зруйнованих територій [330]. Набуває актуальності запровадження спеціальних індикаторів для обліку “військових” та “реконструкційних” викидів з метою об'єктивної оцінки обсягів викидів парникових газів, у тому числі пов'язаних із війною, а також врахуванням впливу на зміни клімату внаслідок відновлення критичних промислових та інфраструктурних об'єктів в контексті подальшого коректного визначення квот на викиди під час відновлення з метою уникнення непрямих економічних збитків для підприємств, оскільки післявоєнна відбудова економіки неможлива без додаткових вуглецевих витрат на відновлення виробничих потужностей та їх адаптацію до європейських вимог. Разом з тим, це питання залишається неврегульованим як на рівні українського законодавства, так і на рівні права ЄС, що зумовлює необхідність упорядкування правової бази для проведення економічних та екологічних експертиз з метою справедливого визначення втрат і належного застосування вуглецевих мит при обчисленні збитків українській економіці в результаті російської збройної агресії.

Під час проведення 28-ої Конференції Сторін РКЗК ООН в грудні 2023 року Україна ініціювала включення механізму відшкодування агресором шкоди довкіллю та клімату внаслідок збройного конфлікту (Aggressor Refunds) до Паризької угоди [331, с.66]. Реалізація цієї ініціативи можлива завдяки існуванню статті 8 Угоди щодо запобігання, мінімізації та вирішення питань втрат і збитків, пов'язаних з несприятливими наслідками зміни клімату [331, с.66]. У зв'язку з цим з'явилася можливість запустити процес подолання зазначеної прогалини на прикладі України.

Окрім наведених труднощів, існує ще одна проблема - включення Російською Федерацією до своєї звітності даних з тимчасово окупованих територій України. Це призводить до ризику подвійного обліку викидів та ставить під сумнів достовірність глобальної системи моніторингу, закріпленої РКЗК ООН та Паризькою угодою [332].

Приклад арбітражної справи *Naftac Limited проти Державного агентства екологічних інвестицій України* 2012 року продемонстрував, що Україна вже на ранньому етапі була здатна послідовно обґрунтовувати правомірність своєї кліматичної політики та виконання міжнародних зобов'язань за РКЗК ООН і Кіотським протоколом [333]. Арбітражний трибунал відхилив вимоги інвестора, визнавши, що держава діяла добросовісно.

Разом з тим, національне кліматичне судочинство поки що здебільшого відповідає моделі “першої хвилі” кліматичних позовів, тобто обмежуються адміністративними оскарженнями або секторальними екологічними спорами, що не мають стратегічного характеру.

У постанові Вищого адміністративного суду України від 16 жовтня 2013р. у справі №К/9991/25709/12 розглядався позов громадської організації “Екологія-Право-Людина” проти Кабінету Міністрів України та інших органів щодо визнання бездіяльності у сфері кліматичної політики та зобов'язання

розробити відповідну нормативно-правову базу [334]. Суди першої та апеляційної інстанцій частково задовольнили позов, зобов'язавши уряд оприлюднити інформацію про виконання Національного плану заходів з реалізації Кіотського протоколу. Однак Вищий адміністративний суд скасував ці рішення, вказавши, що вимоги позивача фактично стосувалися права на інформацію, реалізація якого передбачена законом, тоді як інших обов'язків у Кабінету Міністрів щодо формування кліматичної нормативної бази не існує.

Ухвалою Вищого адміністративного суду України від 03.07.2014 у справі № 826/6201/13-а за позовом громадської організації “Екологія-Право-Людина” до Міністерства охорони навколишнього природного середовища суд частково задовольнив вимоги, визнавши порушення у сфері виконання зобов'язань України за PRPR ООН та Кіотським протоколом [335]. Зокрема, Міністерство було зобов'язане удосконалити методологічне забезпечення визначення обсягів викидів парникових газів відповідно до міжнародних керівних принципів та переглянути порядок обліку об'єктів, які впливають на стан атмосферного повітря. Суд відхилив вимоги позивача щодо розроблення національних і галузевих кліматичних планів та прогнозів, наголосивши, що такі обов'язки не закріплені прямо в законодавстві. Після ухвали ВАСУ від 03.07.2014 у справі № 826/6201/13-а Міністерство екології та природних ресурсів намагалося відстрочити виконання судового рішення, подаючи відповідні заяви до суду першої інстанції та згодом до апеляції. Однак ухвалою Київського апеляційного адміністративного суду від 19.02.2015 у тій самій справі Міністерству було відмовлено у позовних вимогах. Зазначена поведінка Міністерства екології та природних ресурсів демонструвала спроби відтермінувати виконання судових рішень та уникнути належної реалізації кліматичних зобов'язань [336]. Це відображало характерний для того часу формальний підхід державних органів до кліматичної політики. Разом з тим, подібні труднощі з імплементацією кліматичного *acquis* виникали і в інших країнах ЄС: через затримки з транспозицією оновленої Директиви про систему

торгівлі викидами Єврокомісія ініціювала процедури порушення проти 26 держав-членів, включно з Польщею та Болгарією [337]. Таким чином, практика України демонструє не унікальність проблеми, а загальну тенденцію подолання труднощів на шляху до ефективного виконання кліматичних рішень.

Справу № 500/4576/22 доцільно розглядати не стільки як усталений, скільки як проміжний приклад залучення судами міжнародного права у сфері кліматичної та енергетичної політики. В ухвалі від 30 листопада 2023 року Верховний Суд, поряд із національним законодавством, послався на РКЗК ООН, Кіотський протокол, Паризьку угоду, *acquis* та Статут Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії. Разом з тим, колегія суддів передала справу на розгляд Об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду для вироблення єдиного тлумачення норм національного права, що стосуються застосування коефіцієнтів “зеленого тарифу” [338]. Остаточне рішення наразі відсутнє в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Хоча рішення по суті ще не відоме, сам факт передачі справи до Об'єднаної палати свідчить про намагання напрацювати узгоджену позицію та виробити єдину практику тлумачення. Цей кейс висвітлює не лише технічну проблему методики тарифоутворення, а й інституційні ризики для енергетичного ринку, який тісно пов'язаний з кліматичними політиками. У своєму звіті в межах “Пакету розширення - 2024” Європейська Комісія підкреслила, що незалежність Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), залишається обмеженою, зокрема через неврегульованість її статусу та затримку у прозорому призначенні комісарів [339]. Це свідчить, що для ефективного впровадження *acquis* у сфері енергетики та досягнення кліматичної нейтральності Україні необхідно одночасно подолати правові колізії у тарифній політиці й посилити інституційну спроможність Регулятора.

У практиці щодо доступу до екологічної інформації можна виокремити такі кейси. У справі № К/9991/78828/12 за позовом громадської організації “Екологія-Право-Людина” до Міністерства охорони навколишнього природного середовища та природних ресурсів України було оскаржено бездіяльність Міністерства, що полягала у невиконанні обов’язку щодо оприлюднення висновків державної екологічної експертизи на офіційних ресурсах. Суди першої та апеляційної інстанцій частково задовольнили позов, зобов’язавши Міністерство оприлюднити 1293 висновки екологічних експертиз, проведених у 2009-2011 роках [340]. Відповідач оскаржив це рішення в касаційному порядку, проте Вищий адміністративний суд України відмовив у задоволенні касаційної скарги, підтвердивши обов’язок державного органу щодо належного забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації відповідно до національного законодавства та Організаційної конвенції [340]. Разом з тим, у справі № К-23464/10 організація “Екологія-Право-Людина” доводила, що Міністерство не виконало зобов’язання щодо інформування громадськості, передбачені статтею 6 РКЗК ООН та Кіотським протоколом, але Суд визнав протиправною бездіяльність лише у частині ненадання відповіді на один із запитів, але відмовив у ширшому зобов’язанні забезпечити системне інформування громадськості про кліматичну політику.

Наведені приклади засвідчують, що хоча суди й посилалися на Організаційну конвенцію та міжнародні кліматичні угоди, їхній підхід залишався формалістичним: порушення визнавалися лише тоді, коли вони прямо передбачалися національним законодавством, без розвитку практики ширшого застосування міжнародних екологічних стандартів, у тому числі з кліматичним виміром. Можна резюмувати, що суди беруть до уваги міжнародні норми, але їх змістовне застосування наразі обмежується вузькою процедурною площиною.

У практиці адміністративних судів України простежується відмінність у підходах до позовів громадських організацій проти центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. У спорах із міністерствами та державними агентствами, попри початковий формалізм, поступово утвердилася лінія, що ґрунтується на Оргуській конвенції та практиці ЄСПЛ: громадські організації можуть виступати належними позивачами для захисту суспільного інтересу у сфері довкілля та кліматичної політики. Новітня практика Верховного Суду підтвердила цей підхід, визнаючи важливість доступу до правосуддя з екологічних питань. Прикладом є згадана новітня практика Верховного Суду, де громадська організація була визнана належним позивачем у справі щодо “зеленого тарифу”. Натомість у відносинах із органами місцевого самоврядування загальна ситуація залишається проблемною: більшість судів відмовляють громадським організаціям у праві на будь-який позов, виходячи з того, що рішення чи бездіяльність місцевих рад та виконкомів не зачіпають їхніх “власних прав” у розумінні статті 1 КАС України.

Закон № 1237-IX “Про основні засади державної кліматичної політики” вперше встановив імперативні обов’язки для центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розроблення і виконання регіональних та місцевих планів зі скорочення викидів і стратегій адаптації згідно статті 14, але зазначене положення набирає чинності лише через рік після введення закону. Це відкриває перспективу розвитку кліматичного судочинства, однак за відсутності змін у судовій практиці щодо правосуб’єктності громадських організацій на регіональному рівні перспективи захисту суспільного інтересу у сфері кліматичної політики будуть обмежені. Разом з тим, натомість потенційними позивачами можуть виступати інші суб’єкти. Так, депутати місцевих рад мають право оскаржувати рішення чи бездіяльність ради, виходячи зі статті 49 ЗУ “Про місцеве самоврядування в Україні” [341] та статті 15 ЗУ “Про статус депутатів

місцевих рад” [342]. Прокурори, відповідно до статті 23 ЗУ “Про прокуратуру”, уповноважені подавати позови в інтересах держави чи громади, зокрема у випадках бездіяльності органів місцевого самоврядування [343]. Нарешті, мешканці територіальних громад на підставі статті 71 ЗУ “Про місцеве самоврядування в Україні” можуть безпосередньо оскаржувати до суду рішення, дії чи бездіяльність ради чи її посадових осіб, якщо вони порушують їхні права або законні інтереси [341]. Оскільки реформа децентралізації не завершена, системи нагляду за роботою органів місцевого самоврядування наразі не запроваджено. За відсутності належних механізмів контролю й координації ризикує зберегтися фрагментарність регіональних кліматичних політик, що знижує її результативність у досягненні довгострокових кліматичних цілей. Обмеження процесуальної легітимації громадських організацій у спорах проти органів місцевого самоврядування фактично звужує можливості громадськості здійснювати належний контроль за діями чи бездіяльністю місцевої влади. Це створює ризик формування бар’єрів для розвитку кліматичного судочинства на регіональному рівні. Додатково проблему поглиблює недостатня інституалізація громадянського суспільства, що знижує його спроможність виступати ефективним суб’єктом кліматичної політики.

За даними органів прокуратури (офіційний лист-відповідь на запит здобувачки міститься у Додатку Б) у період 1 з січня 2024 по 1 серпня 2025 року національними судами відкривались провадження за чисельними позовами прокурорів у сфері довкілля в інтересах держави, зокрема щодо земельних ресурсів, природно-заповідного фонду, лісів, води, атмосферного повітря, біорізноманіття та відходів. Значна частина з цих позовів задовольнялася. Наприклад, у 2024 році 670 таких справ було позитивно вирішено. Це свідчить про активну претензійну роботу органів прокуратури щодо захисту навколишнього середовища, однак це носить поки що лише

секторальний характер, що є дотичним до кліматичних політик, але в той же час не формує самостійного поля кліматичного судочинства.

Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 326 визначає механізми оцінки шкоди довкіллю від російської агресії (забруднення повітря, води, землі, шкода лісам, природно-заповідному фонду тощо), проте категорія “кліматична шкода” як окремий елемент нормативно не закріплена [344]. Це є причиною відсутності такої категорії позовів з боку органів прокуратури, що безпосередньо зазначено в листі, наведеному в Додатку Б. Аналогічна проблема прослідковується і на рівні ЄС, де, попри розвиток інструментів Європейського зеленого курсу, також відсутнє спеціальне правове визначення “кліматичної шкоди”, що ускладнює можливості судового захисту у цій сфері. Разом з тим, статтею 8 Паризької угоди закріплено визнання важливості запобігання, мінімізації та подолання втрат і збитків, пов’язаних із негативними наслідками зміни клімату, та визначено роль Варшавського міжнародного механізму, який мав виконувати функцію інституційного підґрунтя для формування нової фінансової архітектури кліматичного врядування, однак його ефективність і надалі оцінюється критично через повільність у виробленні дієвих механізмів компенсації.

На думку Леннарда де Клерка, Анатолія Шмурака, Ольги Гассан-Заде, Миколи Шлапака, Кирила Томляка та Адріана Кортхейса, кліматична шкода від російської агресії включає не лише прямі воєнні викиди, а й відбудову інфраструктури, деградацію екосистем, пожежі, витоки газу, спалювання палива та переміщення населення, причому фактичний масштаб може бути значно вищим через невраховані викиди від зруйнованих енергетичних об’єктів і тривале факельне спалювання природного газу [345]. Це твердження посилює ширшу наукову дискусію про необхідність врахування “прихованих” та відкладених воєнних кліматичних наслідків.

Окремо варто зауважити, що важливою євроінтеграційною вимогою *acquis communautaire* для України є впорядкування законодавства щодо

озоноруйнівних речовин та фторованих газів, що прямо впливає з положень Розділу 27 “Довкілля та зміна клімату” з метою посиленню національної політики протидії глобальному потеплінню. Україна приєдналася до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар, ще у 1988 році, коли перебувала у складі СРСР, а після проголошення незалежності підтвердила свою участь як самостійна держава. На національному рівні для виконання вимог протоколу ухвалено ЗУ № 376-IX від 12 грудня 2019 року “Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами” [346]. Відповідно до нього щороку Кабінет Міністрів України затверджує перелік речовин, обіг яких підлягає ліцензуванню, зокрема постановою № 1466 від 27 грудня 2022 року [347] та постановою № 1402 від 27 грудня 2023 року [348], що свідчить про адаптацією українського законодавства до положень Регламенту (ЄС) № 1005/2009 про озоноруйнівні речовини [349] та Регламенту (ЄС) № 517/2014 про фторовані гази [350]. За даними офіційного реєстру ратифікацій UNEP, Україна станом на 2024 рік ще не ратифікувала Поправку Кігалі [351]. Європейська Комісія наголошує на необхідності ратифікації Поправки відповідно до *acquis* [352]. Разом з тим, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України у своєму повідомленні від 19 березня 2025 року наголосило, що Україна перебуває на етапі підготовки до ратифікації Кігалійської поправки до Монреальського протоколу [353].

У контексті виконання згаданих вище зобов’язань показовими є кілька справ, розглянутих українськими судами. У справі № 760/25322/24 митниця намагалася довести недекларування холодоагенту R410A, який згідно Додатку 2 до ЗУ “Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами” відносяться до переліку фторованих парникових газів із 100-річним потенціалом глобального потепління. Суд закрит провадження через відсутність умислу та неможливість визнати залишкову кількість холодоагенту підтвердженням

правопорушення [354]. У справі № 760/9160/23 щодо імпорту водоохолоджувачів, на яких маркування вказувало на наявність речовини R410A, суд також відмовив у притягненні до відповідальності, оскільки митний орган не провів експертних досліджень, а сам факт маркування не є достатнім доказом [355]. У справі № 760/19660/24 йшлося про ввезення кондиціонерів, де за результатами газоаналізатора було виявлено R410A, проте суд залишив у силі рішення про закриття провадження, наголосивши, що декларант діяв відповідно до товаросупровідних документів, а доказів умисного чи недбалого порушення надано не було [356]. Нарешті, в справі №760/19659/24, що стосувалася верстата для лазерного різання з охолоджувальним блоком, де було виявлено холодоагент R134a, провадження також було закрито, оскільки ця речовина на той момент не була внесена до контрольних переліків, а декларант належним чином заповнив митну документацію [357].

Правовий статус зазначених холодоагентів в українському законодавстві є різним. Речовина R410A віднесена до контрольованих фторованих газів, які підлягають ліцензуванню. Разом з тим, речовина R134a (тетрафторетан), попри її високий потенціал спричинення глобального потепління, станом на вересень 2025 року не включена до національних контрольних переліків, що спричинило правову колізію та стало підставою для закриття провадження у згаданій справі №760/19659/24.

Узагальнюючи ці рішення, можна виокремити кілька ключових тенденцій. По-перше, українські суди послідовно відмовляються визнавати декларантів винними у недекларуванні фторованих газів за відсутності прямих і достатніх доказів їх фактичної наявності у ввезених товарах, обмежуючись констатацією, що митний орган не довів умислу чи недбалості. По-друге, маркування товару чи загальні інструкції виробника не розглядаються судами як достатня підстава для встановлення складу правопорушення без проведення лабораторних аналізів чи експертних досліджень. По-третє, наявні

прогалини у національних переліках речовин створюють ризики для виконання міжнародних зобов'язань України в межах Монреальського протоколу та Поправки Кігалі.

Ці справи мають безпосереднє значення для формування кліматичної політики України. Вони демонструють, що формальне прийняття законодавчих актів ще не гарантує ефективності їх застосування. Для реального виконання міжнародних зобов'язань потрібні чіткіші підзаконні процедури, удосконалення системи митного контролю та забезпечення можливості проведення належних експертних досліджень. Водночас судова практика вказує на необхідність посилення правової визначеності у сфері регулювання фторованих газів, що є критично важливим у контексті боротьби з глобальним потеплінням та поступового переходу України до кліматично нейтрального розвитку.

Загалом аналіз свідчить, що в Україні кліматичне судочинство перебуває на стадії становлення: воно обмежене секторальними екологічними спорами, поки що формалістичною судовою практикою та відсутністю правового визначення “кліматичної шкоди”. Разом з тим, ухвалення ЗУ “Про основні засади державної кліматичної політики”, наявність активної позиції громадськості в судовому порядку щодо кліматичних політик, а також активної претензійної роботи органів прокуратури щодо захисту довкілля, яка дотична до секторальних політик, формує передумови для подальшого розвитку кліматичних позовів. Враховуючи імплементацію *acquis communautaire* та зростання рівня суспільного інтересу, більш проактивна позиція українських судів у сфері клімату є цілком прогнозованою у середньостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.

Національні кліматичні закони здебільшого є формою створення внутрішнього механізму забезпечення виконання Регламенту (ЄС) 2021/1119

(Європейський кліматичний закон), зокрема для таких держав-членів, як Болгарія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Словенія, Фінляндія, Франція та Швеція. Ці держави після ухвалення зазначеного Регламенту прийняли або оновили національні кліматичні закони, які закріплюють довгострокове та середньострокове планування та цілі, інструменти контролю та звітування, зокрема парламентський нагляд, наукові консультації та громадське обговорення. Разом з тим, такі держави, як Чехія, Естонія, Італія, Латвія, Польща, Румунія, Словаччина, Хорватія, Мальта та Кіпр залишаються без окремого національного кліматичного рамкового закону, покладаючись натомість на інтегровані енергетично-кліматичні плани, довгострокові стратегії відповідно до Регламенту (ЄС) 2018/1999 про врядування в Енергетичному союзі та кліматичні дії, який забезпечує лише вимоги до інтегрованого планування, довгострокових стратегій та щорічної звітності. Бельгія не має федерального кліматичного закону через складний розподіл компетенцій між регіонами. В Австрії кліматичний закон утратив чинність у 2020 році, а новий досі не прийнято. Угорщина має формальний кліматичний закон 2020 року, однак він не був оновлений після ухвалення Регламенту.

Покращені або прийняті національні кліматичні закони після ухвалення Регламенту (ЄС) 2021/1119 забезпечують юридичну базу для формування посиленої інституційної спроможності, зокрема урядових політик та стратегій місцевого значення, публічний контроль за якістю рішень і моніторингу досягнутого прогресу у боротьбі зі змінами клімату, залучення громадськості до процесу ухвалення та реалізації кліматичної політики, функціонування науково-дорадчих органів, парламентський нагляд і якісний контроль з боку виконавчих структур, що в результаті формує механізми стримувань і противаг у кліматичному врядуванні.

Імплементация кліматичного права в Європі супроводжується зростанням ролі стратегічної судової практики та громадянських ініціатив. В

Ірландії кліматичне законодавство формувалось під впливом судових прецедентів щодо достатності державних заходів. У Франції поєднуються інноваційні механізми участі громадськості та ефективний судовий контроль. Федеративна Німеччина загалом успішно інтегрує кліматичне право ЄС, хоча цей процес потребує складної міжвідомчої координації та додатково врівноважується впливом судової практики. Зокрема у рішенні *Neubauer and Others v. Germany* Федеральний конституційний суд визнав, що кліматична політика має враховувати інтереси майбутніх поколінь, підкресливши обов'язок держави забезпечити міжгенераційну справедливість. В Іспанії судовий розгляд у справі *Greenpeace v. España* привернув увагу до недостатнього рівня амбіцій національних кліматичних стратегій, що стало поштовхом до ширших суспільних дискусій і посилення тиску на органи влади щодо перегляду кліматичної політики. Судові рішення по справах *Urgenda*, *Neubauer*, *Klimaatzaak*, *Milieudefensie v. Shell* формують сучасний стандарт відповідальності держав і корпорацій за захист клімату. У справі *KlimaSeniorinnen v. Switzerland* ЄСПЛ уперше визнав право на захист клімату як елемент ст. 8 ЄКПЛ.

На нашу думку, особливостями кліматичних справ у національних судах держав-членів ЄС та асоційованих країн є такі: а) предмет судових справ стосується порушення конституційних прав громадян та обов'язків держав (конституційне право), оскарження ухвалення неефективних адміністративних рішень чи визнання бездіяльності внаслідок неухвалення таких рішень (адміністративне або цивільне право), оскарження недбалості корпорацій чи інших організацій або звинувачення компаній у спотворенні чи приховуванні інформації про вплив комерційної діяльності на клімат, що впливає безпосередньо на права споживачів та права людини (цивільне право); б) аргументи сторін та національних судів стосуються захисту прав людини, концепції “належної турботи” (“належної обачності”), принципів спільної, але диференційованої відповідальності, міжгенераційної рівності, неспричинення

шкоди, перестороги, принципу поділу влади; в) національні суди змушені тлумачити не лише вимоги національного законодавства та права ЄС в сфері зміни клімату, але й положення міжнародних договорів, таких як Організаційна конвенція, ЄКПЛ, РКЗК ООН, Кіотський протокол та Паризька угода; г) основними перепонами для ініціювання кліматичних справ є вимоги процесуального законодавства різних держав щодо права на подання позову, адже зазвичай скаржники мають довести свій статус жертви і порушення своїх з боку органів державної влади.

Кліматичне законодавство України загалом демонструє прагнення до гармонізації з нормативними підходами ЄС. Це простежується у стратегічних документах, зокрема оновлений в 2021 році національно визначений внесок України щодо скорочення викидів на 65% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року. ЗУ “Про основні засади державної кліматичної політики” сформовано правові та організаційні засади кліматичної політики України, зокрема враховано вимоги Регламенту (ЄС) 2021/1119. Разом з тим, стаття 14, яка регламентує місцеві кліматичні стратегії, починає діяти через рік після ухвалення зазначеного Закону, а стаття 21, що визначає порядок фінансування заходів, набере сили лише через рік після скасування воєнного стану. Це призвело до затримки в розробленні підзаконних актів і фактичного гальмування імплементації.

Кліматичне судочинство в Україні наразі тяжіє до моделі так званої “першої хвилі” кліматичних позовів через застосування міжнародних норм судами переважно у вузькій процедурній площині.

Поки що Україна суттєво поступається ЄС у практичній імплементації кліматичних зобов'язань через нестачу секторальних політик, належної координації та ефективної системи моніторингу. Важливою євроінтеграційною вимогою є також впорядкування законодавства щодо озоноруйнівних речовин та фторованих газів. Додатковим критичним фактором є повномасштабна війна, яка суттєво ускладнює виконання

зобов'язань, зумовлюючи перенаправлення державних ресурсів на оборону; фізичне знищення енергетичної та екологічної інфраструктури; порушення логістичних і управлінських ланцюгів, а також погіршення стану довкілля через військові дії. Окремим викликом залишається відсутність міжнародно визнаної процедури відшкодування за викиди парникових газів, спричинені агресором у ході збройної агресії. Набуває актуальність напрацювання методологій обрахування збитків, спричинених викидами в результаті збройної агресії, врахуванням впливу таких емісій на зміни клімату, а також запровадження спеціальних індикаторів для обліку “військових” та “реконструкційних” викидів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено системний аналіз правового регулювання співробітництва держав з протидії зміні клімату в рамках Європейського Союзу. Результати дослідження викладено у трьох розділах, які відображають історичну еволюцію, нормативно-інституційну базу та особливості імплементації кліматичного права ЄС в національні правопорядки держав-членів та України.

1. Встановлено, що кліматичне право як окрема підгалузь перебуває на етапі активного сучасного формування у зв'язку з напрацюванням дієвих механізмів протидії глобальному потеплінню на основі ефективних та усталених принципів міжнародного права навколишнього середовища. Розробка правових рішень щодо зміни клімату включає інтегровані зміни в існуючі системи управління та міжсекторальну нормативно-правову базу, що віддзеркалюється в таких галузях права, як міжнародне повітряне право, міжнародне морське право, міжнародне економічне право, міжнародне право прав людини, міжнародне приватне право, а також в національних системах права, зокрема конституційному, адміністративному, кримінальному, цивільному праві та секторальних політиках тощо.

2. Встановлено, що унікальність кліматичної політики полягає в тому, що ефективність заходів вимірюється не лише імплементацією зобов'язань у національні системи, але й напрацюванням секторальних стратегій, міжнародною солідарністю у боротьбі зі зміною клімату, на що впливає як науково-технічний прогрес, так і здатність ефективно вирішувати та попереджувати збройні конфлікти на сусідніх територіях, а також врахування карбонового сліду внаслідок таких подій з метою відшкодування заподіяної шкоди.

3. Класифіковано періодизацію розвитку правового регулювання співробітництва держав з протидії змінам клімату в рамках ЄС в контексті

формування міжнародного кліматичного права: а) період з 1972 до 1992 року (від Стокгольмської конференції до РКЗК ООН) - період, що характеризується проведенням міжнародних екологічних конференцій під егідою ООН, створенням Міжурядової групи експертів зі зміни клімату для розробки кліматичних договорів, додаванням екологічної складової до установчих договорів ЄС, розробкою програм дій ЄС з навколишнього середовища, заснуванням Європейського агентства з довкілля, ухваленням Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, однак відсутністю чіткої спільної кліматичної політики в ЄС; б) період з 1992 до 2015 року (від РКЗК ООН до Паризької угоди) - період, що характеризується інституціоналізацією міжнародної кліматичної політики та посиленням міжнародно-правових зобов'язань у сфері боротьби зі змінами клімату, а саме ухваленням Кіотського протоколу, прийняттям спільного розподілу зобов'язань між державами-членами в рамках ЄС, створенням базових елементів та запуском системи торгівлі квотами на викиди в ЄС, введенням кліматичної складової до установчих договорів ЄС, ухваленням кліматично-енергетичного пакету “20-20-20” на рівні ЄС; в) період з 2015 року - дотепер (від Паризької угоди до нового кліматичного законодавства) - період, що характеризується ухваленням і набуттям чинності Паризькою угодою, прийняттям Європейського зеленого курсу, ухваленням Європейського кліматичного закону, розробкою пакету “Fit for 55” та загальною інтеграцією кліматичних аспектів у торгівлю, фінанси, транспорт, сільське господарство та зовнішню політику ЄС.

4. Встановлено, що Співтовариство, а згодом ЄС, відіграли провідну роль у міжнародних кліматичних переговорах від РКЗК ООН до Паризької угоди, послідовно виступаючи за амбітні цілі, прогресивні механізми скорочення викидів і принцип “спільної, але диференційованої відповідальності”. У Кіото ЄС наполягав на обов'язкових квотах і створенні ринку торгівлі викидами. У процесі розробки Паризької угоди ЄС продовжив

просувати вищі цілі, прозорі механізми моніторингу та збалансоване глобальне фінансування, що дозволило досягти компромісу між розвиненими країнами та тими, що розвиваються.

5. Визначено, що кліматична політика ЄС характеризується нормативною адаптивністю, яка розглядається як здатність правової системи Союзу ефективно реагувати на динамічні виклики кліматичної кризи шляхом гнучкого, але юридично обґрунтованого оновлення норм; надано авторське визначення нормативної адаптивності кліматичної політики як сукупності характеристик права, які забезпечують його здатність швидко реагувати на наукові дані, технологічні інновації та соціальні зміни, інтегрувати нові підходи без втрати нормативної визначеності та юридичної сили, а також зберігати внутрішню цілісність правового порядку при одночасному розширенні зовнішнього регуляторного впливу, що дозволяє оцінити ефективність кліматичної політики ЄС не лише за формальними показниками імплементації, але й за здатністю нормативної системи трансформуватися відповідно до нових викликів – зокрема, в умовах енергетичної кризи, війни та глобальної екологічної нестабільності.

6. Встановлено, що концепція кліматичної справедливості, яка була закладена в основу ключових міжнародних кліматичних договорів та знайшла свій вираз в принципі спільної, але диференційованої відповідальності держав, знаходить своє практичне втілення у Європейському зеленому курсі, секторальних політиках ЄС, а також кліматичному судочинстві, внаслідок чого вона перетворилася із наукової ідеї та соціального руху в правову концепцію.

7. Встановлено, що концепція кліматичної нейтральності, якій бракувало нормативної визначеності у Паризькій угоді, набула юридично обов'язкового характеру завдяки Європейському закону про клімат, а також стала міждисциплінарним принципом регулювання політики й економіки ЄС,

охоплюючи такі сфери, як клімат, енергетика, транспорт, будівництво, землекористування, лісове господарство.

8. Встановлено, що ЄС спрямовує свої зусилля на подолання фрагментації міжнародного регулювання зміни клімату, включно з такими сферами, як транскордонні викиди у сфері авіації та судноплавства, скорочення викидів гідрофторвуглеців, короткоживучих парникових газів, а також регулювання кліматичної геоінженерії, завдяки чому ЄС підтверджує своє стратегічне лідерство у глобальному кліматичному врегуванні.

9. Встановлено, що кліматичні судові справи в рамках Суду ЄС стали важливим фактором закріплення правових зобов'язань у сфері клімату та підвищення кліматичних амбіцій. Суд ЄС виконує ключову функцію в забезпеченні єдності правозастосування кліматичного законодавства, зокрема щодо функціонування Системи торгівлі викидами. Розгляд спорів між державами-членами, інституціями ЄС та приватними суб'єктами сприяє формуванню стабільної судової практики в сфері боротьби зі зміною клімату та досягнення кліматичної нейтральності, а також у сфері розподілу компетенцій між державами-членами та самим ЄС. У низці справ Суд ЄС підтвердив, що держави-члени не можуть самостійно визначати умови доступу до ринку в рамках системи EU ETS, якщо це суперечить загальноєвропейським правилам. Таке рішення забезпечило надалі юридичну передбачуваність і стабільність функціонування системи торгівлі викидами.

10. Визначено, що особливостями кліматичних справ у рамках Суду ЄС є такі: а) предмет судових справ стосується, як правило, загальних цілей скорочення викидів парникових газів у ЄС, функціонування системи торгівлі викидами, розподілу зусиль між державами-членами у скороченні таких викидів, їхніх національних планів дій, розподілом компетенції між державами-членами та інститутами ЄС в цій сфері; б) в більшості випадків справи ініціюються державами-членами, Європейською Комісією та юридичними особами проти інститутів ЄС; в) обмеженість доступу до Суду

ЄС з боку фізичних осіб через існування жорстких критеріїв допустимості, обумовленими вимогами прямого та індивідуального впливу актів на інтереси скажників.

11. Встановлено, що контрверсійними з точки зору міжнародного права залишаються міжюрисдикційні спори, пов'язані із застосуванням ключових інструментів кліматичної політики ЄС, зокрема, системи торгівлі викидами парникових газів та механізму вуглецевого коригування імпорту. Перші конфлікти виникли у зв'язку з поширенням дії системи торгівлі викидами на міжнародних авіа- та морських перевізників, зокрема поза межами території ЄС. Очевидною є необхідність узгодження односторонніх екстериторіальних заходів ЄС в сфері регулювання викидів парникових газів у морському та авіаційному транспорті, з одного боку, та міжнародних зобов'язань цієї організації згідно з правом СОТ, з іншого, а також можливість обґрунтування правомірності “кліматичного унілатералізму” ЄС існуванням обов'язку *erga omnes* захищати “спільний інтерес”, яким є стала і безпечна кліматична система.

12. Встановлено, що внаслідок розгляду внутрішньоєвропейських інвестиційних спорів, пов'язаних з поетапним впровадженням системи торгівлі викидами у державах-членах, Суд ЄС дійшов висновку, що арбітражні положення у двосторонніх інвестиційних угодах між країнами ЄС суперечать автономії права Союзу, що унеможлиблює їхнє застосування у спорах щодо кліматичних заходів. Таким чином, практика Суду ЄС підтвердила не лише пріоритет права ЄС у сфері клімату, а й готовність відстоювати його зовнішню та внутрішню юрисдикцію в межах міжюрисдикційних конфліктів.

13. Встановлено, що кліматичне судочинство у Європейському Союзі виконує не лише контрольну функцію, але й слугує важливим каталізатором вдосконалення та адаптації політик у відповідь на нові виклики кліматичної безпеки. Водночас виявлено прогалини в механізмах оскарження національних енергетичних і кліматичних планів з боку громадськості. Разом

з тим, простежується зростаюча участь громадянського суспільства у процесі оскарження кліматичних рішень, зокрема завдяки змінам до Організаційного регламенту. Хоча окремі позови не мали безпосереднього юридичного успіху, вони стали важливим інструментом посилення кліматичних амбіцій ЄС і адвокації більш амбітної політики.

14. Встановлено, що національні кліматичні закони здебільшого є формою створення внутрішнього механізму забезпечення виконання вимог Регламенту (ЄС) 2021/1119 для Болгарії, Греції, Данії, Ірландії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Португалії, Словенії, Фінляндії, Франції та Швеції. Ці держави прийняли та/або оновили національні кліматичні закони, нормативно закріпивши довгострокове та середньострокове планування та цілі досягнення кліматичної нейтральності, інструменти контролю та звітування, зокрема парламентський нагляд, наукові консультації та громадське обговорення. Разом з тим, такі держави як Чехія, Естонія, Італія, Латвія, Польща, Румунія та Словаччина – залишаються без окремого національного кліматичного рамкового закону, інтегрувавши енергетично-кліматичні плани, довгострокові стратегії відповідно до Регламенту (ЄС) 2018/1999 про врядування в Енергетичному союзі та кліматичні дії. З вимогами Регламенту (ЄС) 2021/1119 не узгоджено національне кліматичне законодавство таких держав-членів, як Австрія, Італія, Естонія, Латвія, Кіпр, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Румунія, Чехія, Хорватія.

15. Визначено модель ефективного національного кліматичного врядування, що охоплює п'ять ключових елементів: а) прийняття національного кліматичного закону, який встановлює юридично зобов'язуючі цілі, зокрема дату досягнення кліматичної нейтральності та середньострокові орієнтири щодо скорочення викидів; б) наявність парламентського контролю за реалізацією кліматичної політики та оцінкою результатів; в) функціонування науково-дорадчих органів, які надають незалежні експертні

оцінки та рекомендації; г) забезпечення реальної участі громадськості через механізми публічних консультацій, доступу до інформації та правозахисних інструментів; г) ефективне кліматичне судочинство, яке гарантує дотримання зобов'язань і забезпечує правові засоби у разі бездіяльності або порушень з боку органів влади.

16. Встановлено, що ефективність інтеграції кліматичних політик ЄС залежить від рівня адміністративної спроможності, наявності політичної волі, конституційної структури держав, а також ступеня залучення громадянського суспільства. Держави Західної та Північної Європи демонструють більш послідовну й інституційно забезпечену імплементацію. Водночас у країнах Центральної, Південної та Східної Європи спостерігаються труднощі, зумовлені фрагментарністю нормативної бази, слабкою координацією між рівнями влади й обмеженим доступом до фінансових та аналітичних ресурсів. У більшості випадків саме судова практика виступає каталізатором посилення кліматичних амбіцій: ключові рішення, ухвалені національними судами у кліматичних справах сформували нову парадигму юридичної відповідальності держав і корпоративних суб'єктів за бездіяльність у сфері зміни клімату.

17. Визначено такі особливості кліматичних справ у національних судах держав-членів ЄС та асоційованих країн: а) предмет судових справ стосується порушення конституційних прав громадян та обов'язків держав (конституційне право), оскарження ухвалення неефективних адміністративних рішень чи визнання бездіяльності внаслідок неухвалення таких рішень (адміністративне або цивільне право), оскарження недбалості корпорацій чи інших організацій або звинувачення компаній у спотворенні чи приховуванні інформації про вплив комерційної діяльності на клімат, що впливає безпосередньо на права споживачів та права людини (цивільне право); б) аргументи сторін та національних судів стосуються захисту прав людини, концепції “належної турботи” (“належної обачності”), принципів спільної, але диференційованої відповідальності, міжгенераційної рівності, неспричинення

шкоди, перестороги, принципу поділу влади; в) національні суди змушені тлумачити не лише вимоги національного законодавства та права ЄС в сфері зміни клімату, але й положення міжнародних договорів, таких як Оргуська конвенція, ЄКПЛ, РКЗК ООН, Кіотський протокол та Паризька угода; г) основними перепонами для ініціювання кліматичних справ є вимоги процесуального законодавства різних держав щодо права на подання позову, адже зазвичай скаржники мають довести свій статус жертви і порушення своїх з боку органів державної влади.

18. Визначено, що правове регулювання кліматичної політики в *acquis communautaire* ЄС має міжсекторальний характер і зосереджене насамперед у розділі 27 “Довкілля та зміна клімату” та розділі 15 “Енергетика”. Крім того, Україна не завершила приєднання до Кігалійської поправки до Монреальського протоколу, що залишається євроінтеграційною вимогою в межах Розділу 27 *acquis* “Довкілля та зміна клімату”. У сфері зобов’язань за главою 15 “Енергетика” встановлено, що незалежність НКРЕКП залишається обмеженою через неврегульованість її статусу та наявні колізії у сфері тарифоутворення, що зумовлює необхідність посилення інституційної спроможності НКРЕКП та подальшої гармонізації енергетичного законодавства України з *acquis* ЄС, зокрема з положеннями Директиви 2009/28/ЄС та Директиви (ЄС) 2018/2001 (RED II), які встановлюють стандарти розвитку відновлюваних джерел енергії та критерії сталості для біопалива і біомаси.

19. Встановлено, що Україна, як держава-кандидат на вступ до ЄС, демонструє прагнення до правової гармонізації кліматичної політики шляхом ухвалення стратегічних документів, таких як оновлений Національно визначений внесок до Паризької угоди та Довгострокова стратегія низьковуглецевого розвитку до 2050 року.

20. Встановлено, що прийняття ЗУ “Про засади державної кліматичної політики” не забезпечує повного виконання вимог Регламенту (ЄС) 2021/1119

(Європейського кліматичного закону) через відтермінування низки положень; проблемним залишається інституційний аспект, оскільки передбачені консультативно-наукові органи станом на 2025 рік не створені, що знижує експертний супровід і системність рішень. Реалізація кліматичної політики України на регіональному та місцевому рівнях залишається фрагментарною через відсутність затверджених методичних рекомендацій щодо розробки планів зменшення викидів та адаптаційних стратегій, а також через обмежений доступ до правосуддя громадянськими організаціями на регіональному рівні.

21. Встановлено, що кліматичне судочинство в Україні перебуває на стадії становлення та зводиться переважно до адміністративних і секторальних екологічних спорів. Показова справа “Екологія-Право-Людина проти Міністерства охорони навколишнього природного середовища України” (ухвала ВАСУ від 3 липня 2014 р., справа № 826/6201/13-а) засвідчила, що суди визнавали лише процедурні порушення, тоді як стратегічні кліматичні зобов’язання залишилися поза увагою через відсутність спеціального закону. На відміну від цього, у Нідерландах у справі *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands* (2019) та в Німеччині у справі *Neubauer and Others v. Germany* (2021) суди, спираючись на національні кліматичні закони - відповідно Dutch Climate Act (2019) та Federal Climate Change Act (2019) (нім. Klimaschutzgesetz) (2019) і конституційні гарантії, ухвалювали стратегічні рішення щодо скорочення викидів та захисту прав майбутніх поколінь. В Україні розвиток подібної практики можливий лише після повної імплементації Закону “Про засади державної кліматичної політики”. У справах щодо озоноруйнівних речовин позовна діяльність є системною, насамперед з боку митних органів, однак має малоефективний характер, оскільки суди здебільшого відмовляють у задоволенні вимог з формальних причин, зокрема через відсутність належних доказів фактичної наявності речовин або непридатність маркування як доказу. Окремим блоком проблеми виступає відшкодування шкоди, завданої збройною агресією: категорія

“кліматична шкода” у чинному праві нормативно не закріплена, що унеможлиблює ініціювання відповідних позовів органами прокуратури.

22. Встановлено, що особливу складність становить оцінка впливу повномасштабної війни на кліматичні зобов'язання держави. Разом з тим, РКЗК ООН та Паризька угода не передбачають процедури компенсації викидів, спричинених збройними конфліктами, що створює суттєву прогалину в системі міжнародної кліматичної відповідальності. Відповідно, післявоєнне відновлення України має ґрунтуватися не лише на синхронізації із кліматичним законодавством ЄС, але й на виробленні власної нормативної та інституційної моделі, спроможної забезпечити як пом'якшення, так і адаптацію до змін клімату, а також правову відповідь на завдану шкоду. Забезпечення правової визначеності та формування національного механізму оцінки та фіксації парникових втрат, методологій обрахування кліматичної шкоди, інтеграція питань кліматичної справедливості в плани відновлення, а також залучення міжнародної правової спільноти до розробки компенсаційного підходу є пріоритетними завданнями у перспективі забезпечення сталої та відповідальної кліматичної політики України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Intergovernmental Panel on Climate Change. Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the IPCC. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. Summary for Policymakers. Section A.1.
https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_SPM.pdf
2. Nies S., Zaniewicz M., Bondarenko O. The Energy and Climate Roadmap: Ukraine towards the EU. Berlin; Warsaw; Kyiv: Green Deal Ukraine, 2023 (Helmholtz-Zentrum Berlin für Materialien und Energie GmbH; Forum Energii).<https://greendealukraina.org/assets/images/reports/231219-gdu-roadmap-rz-08-high-res.pdf>
3. Sands Ph. Principles of International Environmental Law. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 1032p.
4. Матюшина О. В. Становлення і розвиток кліматичної політики ЄС у контексті міжнародно-правового співробітництва держав із протидії змінам клімату. Часопис Київського університету права, 2023. № 3. С. 226-232.
<https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.46>
5. Report of the United Nations Conference on the Human Environment. Stockholm, 5-16 June 1972. New York: United Nations, 1973. 312 p.
6. Single European Act. 1986. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/the-single-european-act.html>
7. IPCC Procedures. <https://www.ipcc.ch/documentation/procedures/>
8. Convention Text in All Six Official United Nations Languages. <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/history-of-the-convention/convention-documents>
9. European Union. Consolidated Version of the Treaty on European Union. Official Journal of the European Union, 2012, C 326/13. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT>

10. Woerdman E., Roggenkamp M., Holwerda M. (eds.). *Essential EU Climate Law*. 2nd ed. Cheltenham; Northampton: Edward Elgar Publishing, 2021. 352 p.
11. Bonyhady T., Christoff P. (eds.). *Climate Law in Australia*. Sydney : Federation Press, 2007. 328 p. <https://federationpress.com.au/product/climate-law-in-australia/>
12. Fisher D. E. The statutory relevance of greenhouse gas emissions in environmental regulation. *Environmental & Planning Law Journal*, 2007. Vol. 24. P. 210-230.
13. Matiushyna O. Climate governance and water conflicts in MENA countries: The European dimension of cooperation. *Pravo Ukrainy*, 2025. No. 7. P. 150-162. <https://doi.org/10.33498/louu-2025-07-150>
14. Kyoto Protocol. Targets for the first commitment period. <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol/what-is-the-kyoto-protocol/kyoto-protocol-targets-for-the-first-commitment-period>
15. Petroula T., Swart R., Gugele B., Strobel B., Taylor P. Implementing the Kyoto Protocol in the European Community. *International Review for Environmental Strategies*, 2004. Vol. 5. No. 1. P. 83-108.
16. Launching the European Climate Change Programme. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/launching-the-european-climate-change-programme-eccp.html>
17. Council Decision 93/389/EEC of 24 June 1993 for a monitoring mechanism of Community CO₂ and other greenhouse gas emissions. *Official Journal of the European Communities*, L 167, 09.07.1993. P. 31-34. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31993D0389>
18. Decision 280/2004/EC of 11 February 2004 establishing a mechanism for monitoring Community greenhouse gas emissions and for implementing the Kyoto Protocol. *Official Journal of the European Union*, L 49, 19.02.2004. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004D0280>
19. Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. *Official Journal of*

- the European Communities, C 80, 10.03.2001. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12001C/TXT>
20. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. Official Journal of the European Communities, C 340, 10.11.1997. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11997D/TXT>
21. Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC. Official Journal of the European Union, L 275, 25.10.2003. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32003L0087>
22. United States Signs the Kyoto Protocol. Fact Sheet released by the Bureau of Oceans and International Environmental and Scientific Affairs. U.S. Department of State, 12.11.1998. https://1997-2001.state.gov/global/global_issues/climate/fs-us_sign_kyoto_981112.html
23. UNFCCC. Canada withdraws from the Kyoto Protocol. 15.12.2011. https://unfccc.int/files/kyoto_protocol/background/application/pdf/canada.pdf
24. Office of the Press Secretary. Text of a Letter from the President to Senators Hagel, Helms, Craig, and Roberts. U.S. White House Archives, 13.03.2001. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/03/20010314.html>
25. National Bureau of Economic Research. The NBER's Business Cycle Dating Procedure: Frequently Asked Questions. 2003. <https://www.nber.org/research/business-cycle-dating>
26. Stern T. Landing the Paris Climate Agreement: How It Happened, Why It Matters, and What Comes Next. Cambridge, MA: MIT Press, 2024. 280 p.
27. International Energy Agency. World Energy Statistics & Balances. <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-product/world-energy-statistics-and-balances>

28. International Energy Agency. Energy Statistics Data Browser. <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tools/energy-statistics-data-browser?country=WEOEUR&fuel=Energy%20supply&indicator=TESbySource>
29. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. Official Journal of the European Union, C 306, 17.12.2007. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>
30. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Communities, C 364, 18.12.2000. <https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/37-environmental-protection?page=1>
31. Directorate-General for Climate Action. European Environment Agency. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data-providers-and-partners/directorate-general-for-climate-action#:~:text=DG%20CLIMA%20was%20established%20in,Environment%20of%20the%20European%20Commission>
32. Paris Agreement. 2015. <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
33. Intergovernmental Panel on Climate Change. Global Warming of 1.5°C: An IPCC Special Report on the Impacts of Global Warming of 1.5°C above Pre-industrial Levels and Related Global Greenhouse Gas Emission Pathways. 2018. 630 p. <https://www.ipcc.ch/sr15/>
34. Intergovernmental Panel on Climate Change. Sixth Assessment Report. 2023. <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6/>
35. Huang M.-T., Zhai P.-M. Achieving Paris Agreement temperature goals requires carbon neutrality by middle century with far-reaching transitions in the whole society. *Advances in Climate Change Research*, 2021. Vol. 12. P. 281-286. <https://doi.org/10.1016/j.accr.2021.09.003>
36. Reznikova N., Medvedieva M., Grydasova G., Matiushyna O. Modification of Economic Dependence and Achievement of Climate Neutrality at the Crossroad. Monograph. Boston, USA: Primedia eLaunch, 2024. 121 p.

37. NDC Partnership. LT-LEDS Development.
<https://pia2023.ndcpartnership.org/lt-leds-development/>
38. United Nations Framework Convention on Climate Change. Paris Agreement. Article 13: Enhanced transparency framework for action and support (ETF). 2015.
<https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
39. World Resources Institute. Navigating the Paris Agreement: Enhanced Transparency Framework. <https://www.wri.org/paris-rulebook/enhanced-transparency-framework#:~:text=The%20Enhanced%20Transparency%20Framework's%20Requirements&text=Developed%20countries%20must%20report%20on,encouraged%20to%20report%20on%20this.&text=All%20countries%20will%20submit%20a%20biennial%20transparency%20report>
40. United Nations Climate Change. The Paris Agreement: What is the Paris Agreement? <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>
41. Матюшина О. В. Становлення і розвиток кліматичної політики ЄС у контексті міжнародно-правового співробітництва держав з протидії змінам клімату. Часопис Київського університету права, 2023. № 3. С. 226-232. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2023.46.
42. KPMG. The European Green Deal & Fit for 55. 2021.
<https://kpmg.com/xx/en/home/insights/2021/11/the-european-green-deal-and-fit-for-55.html>
43. Zeben J. The European Green Deal: The future of a polycentric Europe? European Law Journal, 2020. Vol. 26. No. 5–6. P.300-318.
<https://doi.org/10.1111/eulj.12384>
44. European Commission. Supporting climate action through the EU budget.
https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-funding-climate-action/supporting-climate-action-through-eu-budget_en
45. The update of the nationally determined contribution of the European Union and its Member States. Madrid, 16.10.2023.

<https://unfccc.int/sites/default/files/NDC/2023-10/ES-2023-10-17%20EU%20submission%20NDC%20update.pdf>

46. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council establishing the framework for achieving climate neutrality (European Climate Law). Official Journal of the European Union, L 243, 09.07.2021. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/european-climate-law.html>
47. Averchenkova A., Lázaro L. Designing an Independent Expert Advisory Mechanism under European Climate Law: What Are the Options? London: Climate Change and Environment Research Institute; Centre for Climate Change Economics and Policy, London School of Economics and Political Science, 2020. 43 p.
48. Schlacke S., Wentzien H., Thierjung E.-M., Köster M. Implementing the EU Climate Law via the 'Fit for 55' Package. Oxford Open Energy, 2022. No.1. P.1-13.
49. European Council. Fit for 55 (European Green Deal policies). <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55/>
50. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 'Fit for 55': Delivering the EU's 2030 Climate Target on the Way to Climate Neutrality. COM (2021) 550 final. Brussels, 14.07.2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0550>
51. United Nations. The 17 Sustainable Development Goals. <https://sdgs.un.org/goals>
52. United Nations General Assembly. Resolution A/RES/71/313: Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development. 2017. <https://undocs.org/A/RES/71/313>
53. European Commission. The EU and the United Nations – common goals for a sustainable future. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/sustainable-development-goals/eu-and-united-nations-common-goals-sustainable-future_en
54. OECD; IEA. Climate Change Expert Group Paper: The New Collective Quantified Goal on Climate Finance. 27.05.2024.

https://www.oecd.org/en/publications/the-new-collective-quantified-goal-on-climate-finance_7b28309b-en.html

55. European Data Portal. Contribution to the international 100bn USD commitment on climate-related spending.

<https://data.europa.eu/data/datasets/x6tkz5rkytfju3g5w2jfq?locale=en>

56. Матюшина О. В. Основні правові інструменти досягнення кліматичної нейтральності в ЄС. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Актуальні проблеми міжнародних відносин - 2023”. Київ, 1 грудня 2023. С.78-82.

57. Matiushyna O. V. Legal regulation of cooperation of states on combating climate change. Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference on Sustainable Development of Economy and Administration. Baku Engineering University, 22-23 December 2023. P. 533-536.

https://beu.edu.az/root_panel/upload/files/beu_edu_az/documents/Economy_Book_2023_end.pdf

58. United Nations Environment Programme. Climate justice (concepts).

<https://leap.unep.org/en/knowledge/glossary/climate-justice>

59. Медведєва М. О., Єделєв Р. С. Кліматична справедливість та кліматична нейтральність: міжнародно-правові аспекти та досвід України. IUSTITIA in CORDE. Тенденції розвитку правової науки. Пам’яті професора Павла Петровича Заворотька до 100-річчя від дня народження: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Н. Шишкової та Л. Фалалєєвої. Київ; Оломоуц, 2024. С. 283-314.

60. Patnaik A., Son J., Feng A., Ade C. Racial Disparities and Climate Change. Princeton Student Climate Initiative, Princeton University, 15.08.2020.

<https://psci.princeton.edu/tips/2020/8/15/racial-disparities-and-climate-change>

61. Friends of the Earth. What’s climate justice? Friends of the Earth UK.

<https://groups.friendsoftheearth.uk/resources/whats-climate-justice>

62. Porter L., Rickards L., Verlie B., Bosomworth K., Moloney S., Lay B., Pellow D. Climate justice in a climate changed world. Planning Theory & Practice, 2020.

Vol. 21. No. 2. P. 293-321. <https://doi.org/10.1080/14649357.2020.1748959>

63. Amorim-Maia A. T., Anguelovski I., Chu E., Connolly J. Intersectional climate justice: A conceptual pathway for bridging adaptation planning, transformative action, and social equity. *Urban Climate*, 2022. Vol. 41. <https://doi.org/10.1016/j.uclim.2021.101053>
64. OSPAR Commission. Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic (OSPAR Convention). 1992. <https://www.ospar.org/convention>
65. International Maritime Organization. Protocol to the Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter, 1972 (London Protocol). 1996. <https://www.imo.org/en/OurWork/Environment/Pages/LP.aspx>
66. European Parliament; Council of the European Union. Directive 2009/31/EC of 23 April 2009 on the geological storage of carbon dioxide. *Official Journal of the European Union*, L 140. 5.06.2009, P. 114-135. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0031>
67. Медведєва М. О. Геоінженерія та міжнародне право. *Per aspera ad astra. На пошану професора Олександра Григорова до 65-річчя: колективна монографія*. Ред. В. Мицик, С. Білоцький. Київ; Одеса: Фенікс, 2025. С. 259-275.
68. VanderZwaag D. L., Mahamah A. H. International governance of marine geoengineering: Sketchy seascape, foggy future – an essay in honor of Ted L. McDorman. *Ocean Development and International Law*, 2024. Vol. 55. No. 4. P. 620-640. <https://doi.org/10.1080/00908320.2024.XXXXX>
69. International Maritime Organization. 2021 Guidelines on the Operational Carbon Intensity Indicator (CII) Rating and Associated Corrective Actions. Resolution MEPC.336(76).2021. [https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/OurWork/Environment/Documents/MEPC.336\(76\).pdf](https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/OurWork/Environment/Documents/MEPC.336(76).pdf)
70. United Nations. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. Article 2(2). 1998. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>

71. Council of the European Union. Council Decision (EU) 2021/769 of 6 May 2021 on the position to be taken on behalf of the European Union within the International Civil Aviation Organization (ICAO) as regards the notification of the intention to participate in the Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation (CORSIA). Official Journal of the European Union, L 165, 11.05.2021. P.49-52.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021D0769>

72. United Nations. Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (with Annexes and Final Act). Concluded at Vienna on 22 March 1985. United Nations Treaty Series. Vol. 1513. No. 26164.

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201513/volume-1513-I-26164-English.pdf>

73. Програма розвитку ООН в Україні. Брошура Монреальського протоколу. https://issuu.com/undpukraine/docs/inform_3_web

74. European Parliament; Council of the European Union. Regulation (EU) 2024/573 of 7 February 2024 on fluorinated greenhouse gases, amending Directive (EU) 2019/1937 and repealing Regulation (EU) No 517/2014. Official Journal of the European Union, L 2024/573, 20.02.2024. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/573/oj>

75. Conde J., Meira Cartea P. Á. Regarding the Montreal Protocol communication after the Kigali Amendment. Australian Journal of Environmental Education, 2023. Vol. 40, P. 1-5. <https://doi.org/10.1017/ae.2023.35>

76. United Nations. COP26: Together for our planet. <https://www.un.org/en/climatechange/cop26>

77. Mallia C. S., Wortman J. A., Arellano A. F. et al. Delivering on the Global Methane Pledge requires enhanced ambition, clarity and implementation. Environmental Research: Climate, 2023. Vol. 2. No. 1. Article 011003. P.15 <https://doi.org/10.1088/2752-5295/acb4b4>

78. Global Methane Pledge. <https://www.globalmethanepledge.org/>

79. International Energy Agency. Tracking pledges, targets and action. <https://www.iea.org/reports/global-methane-tracker-2024/tracking-pledges-targets-and-action>
80. European Parliament; Council of the European Union. Regulation (EU) 2024/1787 of 13 June 2024 on the reduction of methane emissions in the energy sector and amending Regulation (EU) 2019/942 (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 2024/1787, 28.06.2024. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1787/oj>
81. International Energy Agency. EU Methane Regulations. <https://www.iea.org/policies/18209-eu-methane-regulations>
82. United States Environmental Protection Agency. Key things to know about EPA's final rule to reduce methane and other pollution from oil and natural gas operations (Fact Sheet). 2023. <https://www.epa.gov/system/files/documents/2023-12/key-things-to-know-about-epas-final-rule-for-oil-and-natural-gas-operations.fact-sheet.pdf>
83. U.S. Senate. Committee on Foreign Relations. Global Climate Change: U.S. Leadership for a New Global Agreement. Hearing before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, 111th Congress. S.Hrg. 111-183. Washington, D.C., 2009. <https://www.congress.gov/event/111th-congress/senate-event/LC5677/text?q=%7B%22search%22%3A%22UNFCC+1990-1994%22%7D&s=3&r=4>
84. Medvedieva M., Sopilko I., Guliiev A., Bilotsky S., Nevara L., Lovin A., Sirokha D. Climate change and international environmental law: Problems of fragmentation and ways to overcome them. Environmental Policy and Law, 2018. Vol. 48. No. 5. P. 223-230. <https://doi.org/10.3233/EPL-180070>
85. European Parliament; Council of the European Union. Directive 2003/87/EC of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community and amending Council Directive 96/61/EC (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 275, 25.10.2003. P. 32-46. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32003L0087>

86. Estimated share of selected jurisdictions' greenhouse gas emissions covered by emissions trading systems (ETS). <https://www.statista.com/statistics/1327131/ets-emissions-coverage-worldwide-by-country/>
87. European Commission. Development of EU ETS (2005-2020). https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/development-eu-ets-2005-2020_en
88. European Commission. EU Emissions Trading System (EU ETS). https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en
89. Medvedieva M., Matiushyna O. The European Emissions Trading Schemes (EU ETS): Some legal perspectives of market-based mechanisms. Actual Problems of International Relations, 2024. Vol. 158. No. 1. P. 43-51. <https://doi.org/10.17721/apmv.2024.158.1.43-51>
90. del Guayo Í., Redondo Torres J. A. The role of regional emissions trading systems in the achievement of a net zero energy economy. Net Zero and Natural Resources Law: Sovereignty, Security, and Solidarity in the Clean Energy Transition ed. by D. S. Olawuyi et al. Oxford: Oxford University Press, 2024. P. 261-275.
91. Zaklan A., Wachsmuth J., Duscha V. The EU ETS to 2030 and beyond: adjusting the cap in light of the 1.5°C target and current energy policies. Climate Policy, 2021. <https://doi.org/10.1080/14693062.2021.1878999>
92. International Energy Agency. Energy Efficiency. <https://www.iea.org/energy-system/energy-efficiency-and-demand/energy-efficiency>
93. European Parliament; Council of the European Union. Directive (EU) 2023/2413 of 18 October 2023 amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999 and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652. Official Journal of the European Union, L 2023/2413, 31.10.2023. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/2413/oj>

94. European Parliament; Council of the European Union. Directive (EU) 2018/2001 of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast) (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 328, 21.12.2018. P. 82-209. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/2001/oj>
95. European Commission. Stepping up Europe's 2030 climate ambition: Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM (2020) 562 final. Brussels, 17.09.2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0562>
96. European Commission. REPowerEU: affordable, secure and sustainable energy for Europe. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en
97. Павко Я. Міжнародна кліматична політика під час російсько-української війни: виклики та перспективи. Вісник Львівського університету. Серія юридична, 2023. Вип. 77. С. 213-223. <https://doi.org/10.30970/vla.2023.77.213>
98. European Commission. An EU Strategy to Harness the Potential of Offshore Renewable Energy for a Climate Neutral Future. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM (2020) 741 final. Brussels, 19.11.2020. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:741:FIN>
99. European Parliament; Council of the European Union. Regulation (EU) 2022/869 of 30 May 2022 on guidelines for trans-European energy infrastructure, amending Regulations (EC) No 715/2009, (EU) 2019/942 and (EU) 2019/943 and Directives 2009/73/EC and (EU) 2019/944, and repealing Regulation (EU) No 347/2013. Official Journal of the European Union, L 152, 3.6.2022. P. 45-108. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/869/oj>

100. European Parliament; Council of the European Union. Directive (EU) 2023/1791 of 13 September 2023 on energy efficiency and amending Regulation (EU) 2023/955 (recast) (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 231, 20.09.2023. P. 1-171. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/1791/oj>
101. European Parliament; Council of the European Union. Directive (EU) 2024/1275 of 24 April 2024 on the energy performance of buildings (recast) (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 202, 8.7.2024. P. 1–192. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024L1275>
102. European Parliament; Council of the European Union. Directive 2010/31/EU of 19 May 2010 on the energy performance of buildings (recast). Official Journal of the European Union, L 153, 18.6.2010, P. 13-35. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/31/oj>
103. European Parliament; Council of the European Union. Directive 2009/125/EC of 21 October 2009 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-related products (recast) (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 285, 31.10.2009. P.10-35. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/125/oj>
104. European Parliament; Council of the European Union. Regulation (EU) 2017/1369 of 4 July 2017 setting a framework for energy labelling and repealing Directive 2010/30/EU (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 198, 28.7.2017. P. 1-23. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1369/oj>
105. European Parliament; Council of the European Union. Regulation (EU) 2020/740 of 25 May 2020 on the labelling of tyres with respect to fuel efficiency and other parameters, amending Regulation (EU) 2017/1369 and repealing Regulation (EC) No 1222/2009 (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 177, 5.6.2020. P. 1-31. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/740/oj>

106. Court of Justice of the European Union. Case C-543/17. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 8 July 2019: European Commission v Kingdom of Belgium.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62017CA0543>

107. del Guayo Í., Redondo Torres J. A. The role of regional emissions trading systems in the achievement of a net zero energy economy. *Net Zero and Natural Resources Law: Sovereignty, Security, and Solidarity in the Clean Energy Transition* ed. by D. S. Olawuyi, J. J. Gonzalez Zarate, H. Möstert, M. F. Montoya, C. Banet. Oxford: Oxford University Press, 2024. P. 261-275

108. International Energy Agency. *Energy Efficiency 2022*. Paris: International Energy Agency, 2022. 130 p. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/7741739e-8e7f-4afa-a77f-49dadd51cb52/EnergyEfficiency2022.pdf>.

109. International Energy Agency. *Energy Efficiency 2023*. Paris: IEA, 2023. <https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2023>

110. Quirico O. Avoiding Russia's sphere of influence: The European Union, energy supply and climate sustainability. Quirico O., Baber W. (eds.). *Implementing Climate Change Policy: Designing and Deploying Net Zero Carbon Governance*. Cambridge University Press, 2024. P. 67-79.

111. Council of the European Union. Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*, L 283, 31.10.2003. P.51-70. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003L0096>

112. Dogan E., Hodžić S., Fatur Šikić T. Do energy and environmental taxes stimulate or inhibit renewable energy deployment in the European Union? *Renewable Energy*, 2023. Vol. 202. P. 1138-1145. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.11.107>

113. Panayi C. H., Haslehner W., Traversa E. (eds.). *Research Handbook on European Union Taxation Law*. Edward Elgar Publishing, 2020. <https://doi.org/10.4337/9781788110846>

114. European Parliament; Council of the European Union. Regulation (EU) 2018/841 of 30 May 2018 on the inclusion of greenhouse gas emissions and removals from land use, land use change and forestry in the 2030 climate and energy framework, and amending Regulation (EU) No 525/2013 and Decision No 529/2013/EU (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 156, 19.6.2018. P. 1-25. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32018R0841\](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32018R0841)

115. Thünen Institute. Greenhouse gas emissions from land use, land use change, and forestry (LULUCF).

<https://www.thuenen.de/en/thuenen-topics/climate-and-air/emission-inventories-accounting-for-climate-protection/treibhausgas-emissionen-durch-landnutzung-landnutzungsänderung-und-forstwirtschaft-lulucf>

116. European Environment Agency. Total greenhouse gas emission trends. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/total-greenhouse-gas-emission-trends>

117. Valatsas D., Esdan M. The LULUCF Regulation: A critical analysis of its role in the EU 2030 climate and energy framework. European Energy and Environmental Law Review, 2022. Vol. 31. No. 1. P. 13-21.

118. European Council. First ‘Fit for 55’ proposal agreed: the EU strengthens targets for CO₂ emissions for new cars and vans. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/10/27/first-fit-for-55-proposal-agreed-the-eu-strengthens-targets-for-co2-emissions-for-new-cars-and-vans/>

119. European Commission. Alternative fuels infrastructure. https://transport.ec.europa.eu/transport-themes/clean-transport/alternative-fuels-sustainable-mobility-europe/alternative-fuels-infrastructure_en

120. European Parliament; Council of the European Union. Regulation (EU) 2018/842 of 30 May 2018 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet

commitments under the Paris Agreement and amending Decision No 406/2009/EC. Official Journal of the European Union, L 156, 19.06.2018. P. 26-42. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32018R0842>

121. European Parliament. Revising the Effort-Sharing Regulation for 2021-2030: “Fit for 55” package. European Parliamentary Research Service (EPRS), Briefing, 2021. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2021\)698812](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2021)698812)

122. Vogler, J. Global dimensions of EU climate, energy and transport policies. Green, J. F.; Bäckstrand, K. (eds.). Handbook on European Union Climate Change Policy and Politics. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2023. Chapter 10. <https://doi.org/10.4337/9781789906981.00022>

123. Danielis, R.; Scorrano, M.; Giansoldati, M. Decarbonising transport in Europe: Trends, goals, policies and passenger car scenarios. Research in Transportation Economics, 2022. Vol. 91. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0739885921000408>

124. European Parliament. Integrated maritime policy of the European Union. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/121/integrated-maritime-policy-of-the-european-union>

125. Regulation (EU) 2015/757 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2015 on the monitoring, reporting and verification of carbon dioxide emissions from maritime transport, and amending Directive 2009/16/EC. Official Journal of the European Union, L 123. P. 55-76. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32015R0757>

126. Regulation (EC) No 765/2008 of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 setting out the requirements for accreditation and market surveillance relating to the marketing of products (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 218. P. 30-47. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008R0765>

127. Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища : монографія. Київ, 2012. 484 с.
128. Brunnee J. “Common Interest - Echoes from an empty shell? Some thoughts on common interest and international environmental law”. Heidelberg Journal of International Law, 1989. Vol. 49. P. 791-808.
129. Belgium v. Senegal: Did the Court End the Dispute between the Parties? 25.06.2012. <https://www.ejiltalk.org/belgium-v-senegal-did-the-court-end-the-dispute-between-the-parties/>
130. Directive (EU) 2023/959 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 amending Directive 2003/87/EC as regards the inclusion of emissions from the maritime sector in the EU Emissions Trading System // Official Journal of the European Union, L 130. P. 134-198. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32023L0959>
131. World Trade Organization. United States - Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products: Report of the Appellate Body. WT/DS58/AB/R. 12 October 1998. <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/58ABR.pdf&Open=True>
132. Hartmann J. The European Emissions Trading System and Extraterritorial Jurisdiction. 23.04.2012. <https://www.ejiltalk.org/the-european-emissions-trading-system-and-extraterritorial-jurisdiction/>
133. Regulation (EU) 2023/1805 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 on the use of renewable and low-carbon fuels in maritime transport, and amending Directive 2009/16/EC. Official Journal of the European Union, L 234. P. 48-100. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1805/oj>
134. European Commission. Decarbonising maritime transport - FuelEU Maritime. https://transport.ec.europa.eu/transport-modes/maritime/decarbonising-maritime-transport-fueleu-maritime_en

135. Nordhaus W. Climate Clubs: Overcoming Free-Riding in International Climate Policy. *American Economic Review*, 2015. Vol. 105. No. 4. P. 1339-1370.
136. World Trade Organization. General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (GATT 1994), Article I: General Most-Favoured-Nation Treatment. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_01_e.htm
137. Handler H. Long-Term Crisis Climate Change. Europe Tested by Crises. Springer, Wiesbaden, 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-658-45440-1_10
138. IISD. United States Must Propose Solutions to End WTO Dispute Settlement Crisis. <https://www.iisd.org/articles/united-states-must-propose-solutions-end-wto-dispute-settlement-crisis>
139. International Energy Agency. Aviation. <https://www.iea.org/energy-system/transport/aviation>
140. McKinsey & Company. Opportunities for industry leaders as new travellers take to the skies. 2002.
141. International Civil Aviation Organization. Long term global aspirational goal (LTAG) for international aviation. <https://www.icao.int/environmental-protection/Pages/LTAG.aspx>
142. Case C-366/10. Request for a preliminary judgment under Article 267 TFEU from the High Court of Justice. England & Wales. Queen's Bench Division. Administrative Court. Judgment of 8 July 2010. <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=117193&pageIndex=0&doclang=ES&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=5339960>
143. Regulation (EU) 2023/2405 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 on ensuring a level playing field for sustainable air transport (ReFuelEU Aviation) (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 2023/2405. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R2405>
144. Mayer B., Ding Z. Climate change mitigation in the aviation sector: A critical overview of national and international initiatives. *Transnational Environmental Law*, 2023. Vol. 12. No. 1. P. 14-41. <https://doi.org/10.1017/S204710252200019X>

145. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions. On securing our future: Europe's 2040 climate target and path to climate neutrality by 2050 - building a sustainable, just and prosperous society. COM (2024) 63 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2024%3A63%3AFIN>
146. Frédéric S. Scientists inject new sense of urgency into CCS. Euractiv. 13.04.2018. <https://www.euractiv.com/section/energy/news/scientists-inject-new-sense-of-urgency-into-ccs/>
147. Directive 2009/31/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the geological storage of carbon dioxide and amending Council Directive 85/337/EEC, European Parliament and Council Directives 2000/60/EC, 2001/80/EC, 2004/35/EC, 2006/12/EC, 2008/1/EC and Regulation (EC) No 1013/2006 (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 140. P. 114-135. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0031>
148. European Commission. Deploying Industrial Carbon Management in Europe: Opinions on draft CO₂ storage permits. https://climate.ec.europa.eu/eu-action/industrial-carbon-management/deploying-industrial-carbon-management-europe_en
149. Regulation (EU) 2024/3012 of the European Parliament and of the Council of 28 November 2024 establishing a Union certification framework for permanent carbon removals, carbon farming and carbon storage in products. Official Journal of the European Union, L 2024/3012. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/3012/oj>
150. Heavy dependence on carbon capture and storage highly economically damaging, says Oxford report. University of Oxford. 04.12.2023. <https://www.smithschool.ox.ac.uk/news/heavy-dependence-carbon-capture-and-storage-highly-economically-damaging-says-oxford-report>
151. Regulation (EU) No 517/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on fluorinated greenhouse gases and repealing Regulation (EC) No

- 842/2006 // Official Journal of the European Union, L 150. P. 195-230. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0517>
152. European Commission. F-gas portal & HFC Registry. Directorate-General for Climate Action. <https://webgate.ec.europa.eu/ods2/>
153. European Commission. Implementation of the F-gas Regulation: Summary of obligations for Member States. Directorate-General for Climate Action. 2021. https://climate.ec.europa.eu/system/files/2021-03/summary_obligations_member_states_en.pdf
154. European Environment Agency. Fluorinated greenhouse gases 2023 - Data reported under the F-gas Regulation. EEA Report No 16/2023. 2023. <https://www.eea.europa.eu/publications/fluorinated-greenhouse-gases-2023>
155. United Nations Environment Programme. Global Climate Litigation Report: 2023 Status Review. 2023. <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/43008>
156. Setzer J., Narulla H., Higham C., Bradeen E. Climate litigation in Europe: A summary report for the European Union Forum of Judges for the Environment. 2022. https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2022/12/Climate-litigation-in-Europe_A-summary-report-for-the-EU-Forum-of-Judges-for-the-Environment.pdf
157. Zeben J. The role of the EU Charter of Fundamental Rights in climate litigation. German Law Journal, 2021. Vol. 22. No. 8. P. 1499-1510. <https://doi.org/10.1017/glj.2021.78>
158. Savaresi A., Setzer J. Rights-based litigation in the climate emergency: mapping the landscape and new knowledge frontiers. Journal of Human Rights and the Environment, 2022. Vol. 13, No. 1. P. 7-34. <https://doi.org/10.4337/jhre.2022.01.01>
159. Sabin Center for Climate Change Law. Climate Change Litigation Databases. <https://climatecasechart.com/about/>
160. Медведєва М. О., Білоцький С. Д. Кліматичне судочинство в європейській системі захисту прав людини. Європейські перспективи, 2024. No. 3. P. 139-148. <https://doi.org/10.32782/ep.2024.3.21>

161. Court of Justice of the European Union. Institutional profile. https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/court-justice-european-union-cjeu_en
162. Sabin Center for Climate Change Law, Columbia Law School, Columbia Climate School. Climate Change Litigation Databases: General Court (known as Court of First Instance before 2010). <https://climatecasechart.com/non-us-jurisdiction/general-court-known-as-court-of-first-instance-before-2010/>
163. Bogojević S. EU climate change litigation, the role of the European courts, and the importance of legal culture. *Law & Policy*. 2013. Vol. 35, No. 3. P. 350-380. <https://doi.org/10.1111/lapo.12005>
164. Case T-183/07. Republic of Poland v. Commission of the European Communities. Judgment of 23 September 2009. Court of First Instance. <https://climatecasechart.com/non-us-case/republic-of-poland-v-commission-of-the-european-communities/>
165. Case T-263/07. Republic of Estonia v. Commission of the European Communities. Judgment of 23 September 2009. Court of First Instance. <https://climatecasechart.com/non-us-case/republic-of-estonia-v-commission-of-the-european-communities/>
166. Cases T-489/04, T-27/07 and C-6/08 P. U.S. Steel Košice v. Commission of the European Communities (I and II). Judgments of 2007 and 2008. Court of First Instance; Court of Justice. <https://climatecasechart.com/non-us-case/us-steel-kosice-v-commission-of-the-european-communities-i-and-ii/>
167. Case T-241/07. Buzzi Unicem SpA v. Commission of the European Communities. Judgment of 10 September 2008. Court of First Instance. <https://climatecasechart.com/non-us-case/buzzi-unicem-spa-v-commission-of-the-european-communities/>
168. Case T-387/04. EnBW Energie Baden-Württemberg AG v. Commission of the European Communities. Judgment of 22 May 2007. Court of First Instance. <https://climatecasechart.com/non-us-case/enbw-energie-baden-wuerttemberg-ag-v-commission-of-the-european-communities/>

169. Case C-229/17. Evonik Degussa GmbH v. Bundesrepublik Deutschland. Judgment of 20 December 2017. Court of Justice. <https://climatecasechart.com/non-us-case/evonik-degussa-gmbh-v-republic-of-germany/>
170. Case C-572/16. INEOS Köln GmbH v. Bundesrepublik Deutschland. Judgment of 12 April 2018. Court of Justice. <https://climatecasechart.com/non-us-case/ineos-koln-gmbh-v-republic-of-germany-2/>
171. Case C-60/15 P. Saint-Gobain Glass Deutschland GmbH v. European Commission. Judgment of 8 September 2016. Court of Justice. <https://climatecasechart.com/non-us-case/saint-gobain-glass-deutschland-gmbh-v-european-commission/>
172. Case C-366/10. Air Transport Association of America v. Secretary of State for Energy and Climate Change. Judgment of 21 December 2011. Court of Justice. <https://climatecasechart.com/non-us-case/air-transport-association-of-america-v-secretary-of-state-for-energy-and-climate-change/>
173. Case T-330/18. Armando Ferrão Carvalho and Others v. European Parliament and Council of the European Union (The People’s Climate Case). Order of 8 May 2019. General Court. <https://climatecasechart.com/non-us-case/armando-ferrao-carvalho-and-others-v-the-european-parliament-and-the-council/>
174. De Jong I. J. M. Beyond the turn to human rights: a call for an intersectional climate justice approach. *The International Journal of Human Rights*. 2023. Vol. 28, No. 5. P. 738-758. <https://doi.org/10.1080/13642987.2023.2297315>
175. Colombo E. Principles of EU law in climate litigation. *China-EU Law Journal*. 2024. <https://doi.org/10.1007/s12689-024-00108-9>
176. Regulation (EU) 2021/1767 of the European Parliament and of the Council of 6 October 2021 amending Regulation (EC) No 1367/2006 on the application of the provisions of the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters to Community institutions and bodies. *Official Journal of the European Union*, L 356. P. 1-10. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1767>

177. Pallemarts M., Estrada M. The Aarhus Convention and the EU: Access to justice in environmental matters. Directorate-General for Internal Policies, European Parliament.2013.

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/474534/IPOL-JURI_ET\(2013\)474534_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/474534/IPOL-JURI_ET(2013)474534_EN.pdf)

178. European Commission. Commission Staff Working Document: Executive summary of the impact assessment accompanying the proposal to amend Regulation (EC) No 1367/2006. SWD (2020) 213 final. 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020SC0213>

179. Compliance Committee. Findings and recommendations with regard to communication ACCC/C/2008/32 (Part II) concerning compliance by the European Union. United Nations Economic Commission for Europe. 2017. https://unece.org/DAM/env/pp/compliance/C2008-32/Findings/C32_EU_Findings_and_recommendations_engadoptedAdvance_unedited.pdf

180. Case T-644/20. ClientEarth v. European Commission. - Order of 8 March 2022. General Court. <https://climatecasechart.com/non-us-case/clientearth-v-commission/>

181. Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088. Official Journal of the European Union, L 198. P. 13-43. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/852/oj>

182. Commission Delegated Regulation (EU) 2022/1214 of 9 March 2022 amending Delegated Regulation (EU) 2021/2139 as regards economic activities in certain energy sectors. Official Journal of the European Union, L 188. P. 1-45. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2022/1214/oj

183. Case C-594/18 P. Austria v. European Commission. Judgment of 22 September 2020. Court of Justice. <https://climatecasechart.com/non-us-case/austria-v-european-commission/>

184. Dür A. Bargaining power and trade liberalization: European external trade policies in the 1960s. *European Journal of International Relations*, 2008. Vol. 14. No. 4. P. 645-671. <https://doi.org/10.1177/1354066108097556>
185. DS-593. European Union - Certain measures concerning palm oil and oil palm crop-based biofuels. <https://climatecasechart.com/non-us-case/ds-593-european-union-certain-measures-concerning-palm-oil-and-oil-palm-crop-based-biofuels/>
186. DS-600. European Union and Certain Member States - Certain measures concerning palm oil and oil palm crop-based biofuels. <https://climatecasechart.com/non-us-case/ds-600-european-union-and-certain-member-states-certain-measures-concerning-palm-oil-and-oil-palm-crop-based-biofuels/>
187. Asmelash H. The WTO dispute settlement system as a forum for climate litigation? *Review of European Comparative & International Environmental Law*, 2022. Vol. 32. No. 2. P. 321-333. <https://doi.org/10.1111/reel.12490>
188. Centre for Climate Engagement, Hughes Hall, University of Cambridge. Commercial arbitration and climate change. Climate Change Litigation Initiative (C2LI) Atlas. https://lawclimateatlas.org/resources/commercial-arbitration-and-climate-change/#_ftn28
189. Norton Rose Fulbright. International Arbitration Report: Issue 20. <https://www.nortonrosefulbright.com/-/media/files/nrf/nrfweb/publications/international-arbitration-report-issue-20.pdf>
190. International Energy Charter. International Energy Charter Annual Report 2022. <https://www.energycharter.org/media/news/article/international-energy-charter-annual-report-2022/>
191. Investment Treaty News. 2 April 2023. ICSID tribunal finds that Italy committed an unlawful expropriation under ECT's Art. 13(1). IISD. <https://www.iisd.org/itn/2023/04/02/icsid-tribunal-finds-that-italy-committed-an-unlawful-expropriation-under-ects-art-131/>
192. Sabin Center for Climate Change Law. Charanne B.V. and Construction Investments S.A.R.L. v. Spain. SCC Case No. 062/2012. Climate Change Litigation

Databases. <https://climatecasechart.com/non-us-case/charanne-bv-and-construction-investments-sarl-v-spain/>

193. UNCTAD Investment Policy Hub. Novenergia II Energy & Environment (SCA), SICAR v. Kingdom of Spain. SCC Case No. 2015/063. UNCTAD Investment Dispute Settlement Navigator. <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/cases/782/novenergia-v-spain>

194. ICSID Case No. ARB/21/4. RWE v. the Netherlands. Climate Change Litigation Databases, Sabin Center for Climate Change Law. <https://climatecasechart.com/non-us-case/rwe-v-kingdom-of-the-netherlands/>

195. Case C-284/16. Slowakische Republik v. Achmea BV. Judgment of 6 March 2018. Grand Chamber, Court of Justice of the European Union. <https://eur-lex.europa>

196. Implications of Achmea: How the Achmea Judgment Impacts Investment Agreements with Non-EU Countries. 2018. <https://www.ciel.org/reports/implications-ofachmea>.

197. Moldova v. Komstroy (Case C-741/19): Key lessons and takeaways. [https://www.reedsmith.com/en/perspectives/2021/09/moldova-v-komstroy-key-lessons-and-takeaways#:~:text=Komstroy%20\(Case%20C%2D741%2F19\)%3A%20Key%20lessons%20and%20takeaways,-Subscribe&text=On%20September%202%2C%202021%2C%20the,applicable%20to%20intra%2DEU%20disputes](https://www.reedsmith.com/en/perspectives/2021/09/moldova-v-komstroy-key-lessons-and-takeaways#:~:text=Komstroy%20(Case%20C%2D741%2F19)%3A%20Key%20lessons%20and%20takeaways,-Subscribe&text=On%20September%202%2C%202021%2C%20the,applicable%20to%20intra%2DEU%20disputes)

198. Wolters Kluwer Asia-Pacific. CJEU extends Achmea to ad hoc arbitration agreements identical to intra-EU BITs' arbitration clause. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=6c03f99a-f75a-4607-a64c-7b167e93dcf6>

199. Kelleher O., Daly C. Litigating the Fit for 55 package: Statutory and rights-based challenges to national energy and climate plans as a means of implementing and/or enhancing the ambition of the EU's Fit for 55 package. Review of European,

- Comparative & International Environmental Law, 2025. Vol. 34, No. 1. P. 49-61.
<https://doi.org/10.1111/reel.12587>
200. Matiushyna O. Formation and development of the EU climate policy in the context of international legal cooperation of states in combating climate change. Modification of economic dependence and achievement of climate neutrality at the crossroad. P. 99-109. <https://doi.org/10.46299/979-8-89504-809-2.3>
201. Climate Change Mitigation Act. Bulgaria, State Gazette No. 22/11.03.2014. https://www.moew.government.bg/static/media/ups/articles/attachments/Climate_Change_Mitigation_Actb79ac7271ff39de8cf1d9459a418e3f0.pdf
202. European Commission. Commission publishes new Recommendations on draft National Energy and Climate Plans from Bulgaria and Poland, 26 April 2024. https://energy.ec.europa.eu/news/commission-publishes-new-recommendations-draftnational-energy-and-climate-plans-bulgaria-and-poland-2024-04-26_en
203. Stankova, T., Toneva, D. The gaps of renewable energy legislation in Bulgaria. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 2021. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/1032/1/012027>
204. Greece. National Climate Law 4936/2022: Transition to climate neutrality and adaptation to climate change. Law No. 4936/2022, 2022. <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/793411/nomos-4936-2022>
205. Pouikli, K., Tsoukala, A., Tsakalogianni, I. Mapping the (in)Effective Enforcement of EU Environmental Law in Greece: Lessons from the EU and Domestic Courts. Utrecht University, 2023. <https://research-portal.uu.nl/en/publications/mapping-the-ineffective-enforcement-of-eu-environmental-law-in-gr>
206. Denmark. LBK nr 2580 af 13 december 2021 om klima (Climate Act). Consolidated Act No. 2580 of 13 December 2021 on the Climate, 2021. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2021/2580>
207. Bäckstrand, K. Democracy and the implementation of the European Green Deal: comparing Denmark and Sweden. Journal of European Integration, 2025, Vol.47(2), 277-297. <https://doi.org/10.1080/07036337.2025.2459298>

208. Government of Denmark. Agreement on the future of oil and gas extraction in the North Sea. Ministry of Climate, Energy and Utilities, 2020. <https://ens.dk/en/supply-and-consumption/political-agreements-and-applicable-legislation>
209. Greene, S., Carter, A. V. From national ban to global climate policy renewal: Denmark's path to leading on oil extraction phase out. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 2024. P.121-139. <https://doi.org/10.1007/s10784-024-09625-1>
210. Climate Action and Low Carbon Development Act 2015. Ireland, 2015. <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2015/act/46/enacted/en/pdf>
211. Climate Action and Low Carbon Development (Amendment) Act 2021. Ireland, 2021. <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2021/act/32/enacted/en/print>
212. Government of Ireland. Amendments to the Petroleum and Other Minerals Development Act 1960: Statutory prohibition on new licenses for oil & gas exploration and extraction. Department of Climate, Energy and the Environment, 2021. <https://www.gov.ie/en/publication/9b8410-amendments-to-the-petroleum-and-other-minerals-development-act-1960/>
213. Friends of the Irish Environment v. Ireland. Climate Case Chart. <https://climatecasechart.com/non-us-case/friends-of-the-irish-environment-v-ireland/>
214. Government of Ireland. National dialogue on climate action (NDCA). <https://www.gov.ie/en/publication/4bf2c-national-dialogue-on-climate-action-ndca/>
215. Government of Ireland. Climate conversations. <https://www.gov.ie/en/publication/bb1a3-climate-conversations/>
216. The website of the Irish Citizens' Assembly. <https://www.citizensinformation.ie/en/government-in-ireland/irish-constitution1/citizens-assembly/>

217. Fitzgerald, J., O'Rourke, B., Healy, N. Deliberating climate action: Lessons from the Irish Citizens' Assembly on Climate. Irish Political Studies, 2021. Vol.36(3). P. 412-432. <https://doi.org/10.1080/07907184.2021.1916150>
218. Wagner, P., Ylä-Anttila, T. From deliberation to justification: Citizens' assemblies on climate change and their consensus narratives. European Journal of Political Research, 2018. Vol.57(4). P.927-945. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12262>
219. Vartolomei, M. European Union policy on climate change framework. Scientific Bulletin of the Politehnica University of Timișoara. Transactions on Engineering and Management, 2023. Vol.4(2). P.11-14. <https://doi.org/10.59168/vrer2863>
220. Boletín Oficial del Estado. Ley 7/2021, de 20 de mayo, de cambio climático y transición energética. Gobierno de España, 2021. <https://www.boe.es/eli/es/l/2021/05/20/7>
221. Ministerio para la Transición Ecológica y el Reto Demográfico. El Consejo Nacional del Clima. Gobierno de España. <https://www.miteco.gob.es/es/cambio-climatico/temas/organismos-e-instituciones-implicados-en-la-lucha-contra-el-cambio-climatico-a-nivel-nacional/el-consejo-nacional-del-clima.html>
222. Ministerio para la Transición Ecológica y el Reto Demográfico. Proyecto de Real Decreto por el que se regula el Comité de Expertos de Cambio Climático y Transición Energética, 2022. https://www.miteco.gob.es/images/es/rdcomiteexpertosccte_tcm30-540196.pdf
223. Ministerio para la Transición Ecológica y el Reto Demográfico. Asamblea Ciudadana para el Clima, 2022. <https://asambleaciudadanaclimatica.es>
224. España. Ley 7/2021, de cambio climático y transición energética, 20 mayo 2021. Boletín Oficial del Estado. <https://www.boe.es/eli/es/l/2021/05/20/7>
225. Presicce, L. Buscando instrumentos de coordinación para la gobernanza climática multinivel en España. Actualidad Jurídica Ambiental, 2020. P. 1-22. <https://doi.org/10.56398/ajacieda.00144>

226. Mora, M. Acción municipal de lucha contra el cambio climático tras la Ley 7/2021, de 20 de mayo, de cambio climático y transición energética: ¿un modelo suficiente para la administración local? *Anuario de Derecho Municipal*, 2022, Vol. 15, P.115-140. https://doi.org/10.37417/adm/15-2021_04
227. Republic of Lithuania. Law on Climate Change Management. No. XII-2590. 2022. <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=96e945d04df111ec862fdc8b3e3e05>
228. Government of the Republic of Lithuania. Nacionalinis energetikos ir klimato srities veiksmų planas (NEKSVP) atnaujinimas. Approved by Government decision No. 1069, 2 October 2024. <https://enmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-3/neksvp-atnaujinimas/>
229. Grand-Duché de Luxembourg. Loi du 15 décembre 2020 relative au climat et modifiant la loi modifiée du 31 mai 1999 portant institution d'un fonds pour la protection de l'environnement. *Journal officiel du Grand-Duché de Luxembourg, Mémorial A, n° 994, 15 décembre 2020.* <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2020/12/15/a994/jo>
230. Paulis, É., Verhasselt, L. L. M., Kies, R. From deliberation to headlines: Media coverage and framing of the 2022 Luxembourg Climate Citizens' Assembly (Klima-Biergerrot). *Politics of the Low Countries*, 2024. Vol. 6 (1). P. 72-94. <https://orbilu.uni.lu/handle/10993/64314>
231. The Climate Act (Klimaatwet). The Netherlands, 2019. https://climatelaws.org/document/climate-act_4bc4
232. Eindhoven University of Technology. Dutch Scientific Climate Council advises government: Take lead with an eye on safety of existence, 15 December 2023. <https://www.tue.nl/en/news-and-events/news-overview/15-12-2023-dutch-scientific-climate-council-advises-government-take-lead-with-an-eye-on-safety-of-existence>
233. Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving. About the Consultative Body for the Physical Living Environment. <https://www.overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl/default.aspx>

234. Rajavuori, M., Savaresi, A., Asselt, H. v. Mandatory due diligence laws and climate change litigation: bridging the corporate climate accountability gap? *Regulation & Governance*, 2023. Vol.17(4). P. 944-953. <https://doi.org/10.1111/rego.12518>
235. Colombo, E. Unpacking corporate due diligence in transnational climate litigation: a planetary perspective. 2023. P. 35-51. https://doi.org/10.3256/978-3-03929-033-8_04
236. Federal Republic of Germany. Federal Climate Change Act (Klimaschutzgesetz - KSG), as amended on 18 August 2021. Federal Law Gazette I, p. 3905. <https://www.gesetze-im-internet.de/ksg/KSG.pdf>
237. RIFS Potsdam. Bürgerräte. <https://www.rifs-potsdam.de/de/ergebnisse/dossiers/buergerraete>
238. Aktionsbündnis Klimaschutz. Über die Initiative. <https://www.klimaschutz.de/ueber-die-initiative/zahlen-und-fakten>
239. Flachslund, C., Levi, S. Germany's federal climate change act. *Environmental Politics*, 2021. Vol. 30 (sup1). P. 118-140. <https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1980288>
240. Meckling, J. The developmental state in global regulation: Economic change and climate policy. *European Journal of International Relations*, 2018. Vol. 24(1). P. 58-81. <https://doi.org/10.1177/1354066117703494>
241. Assembleia da República. Lei n.º 43/2023, de 14 de agosto: Composição, organização e funcionamento do Conselho para a Ação Climática. *Diário da República*, 14 agosto 2023. <https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/lei/43-2023-219915285>
242. Pedersen, J. S. T., Dias, L. F., Kok, K., et al. Increased policy ambition is needed to avoid the effects of climate change and reach carbon removal targets in Portugal. *Regional Environmental Change*, 2024. Vol. 24. <https://doi.org/10.1007/s10113-024-02217-4>
243. Круглов І.С., Смалійчук А.Д., Часковський О.Г., Білянчук В.І., Припула Р.В., Смалійчук Г.В. Перспективна еволюція карпатського лісового

- ландшафту за умов зміни клімату та землекористування: методологія дослідження. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Geographical Sciences, 2021. № 15. С. 51-58. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2021-15-5>
244. Government of the Republic of Slovenia. 156th regular session of the Government of the Republic of Slovenia, 5 June 2025. <https://www.gov.si/en/news/2025-06-05-156th-regular-session-of-the-government-of-the-republic-of-slovenia/>
245. Gulič, A. Prospects for interlinking transport, spatial, and development planning at the regional level in Slovenia. Transport Problems, 2022. Vol.17(4). P. 115-126. <https://doi.org/10.20858/tp.2022.17.4.10>
246. Finland. Climate Change Act. No. 423. 2022. <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC210492/>
247. Finnish Association for Nature Conservation and Greenpeace v. Finland. Climate Change Litigation Databases. Columbia Law School Sabin Center for Climate Change Law, 2024. <https://climatecasechart.com/non-us-case/finnish-association-for-nature-conservation-and-greenpeace-v-finland>
248. Setzer, J., Vanhala, L. Climate litigation: A new class of environmental law. Annual Review of Law and Social Science, 2019. Vol.15. P.169-186. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-101518-042956>
249. Stuart-Smith, R. F., et al. Filling the data gap in Arctic climate policy. Nature Climate Change, 2021. Vol. 11(1). P. 2-4. <https://doi.org/10.1038/s41558-020-0>
250. Asmelash, H. B. The WTO dispute settlement system as a forum for climate litigation? Review of European, Comparative & International Environmental Law, 2022. Vol.32(2). P.321-333. <https://doi.org/10.1111/reel.12490>
251. Légifrance. Loi n° 2019-1147 du 8 novembre 2019 relative à l'énergie et au climat, 2019. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000039355955>
252. Légifrance. Loi n° 2021-1104 du 22 août 2021 portant lutte contre le dérèglement climatique et renforcement de la résilience face à ses effets, 2021. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000043956924>

253. Légifrance. Code de l'environnement. Article L222-1B. 2015. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000031055413/2015-08-19
254. Légifrance. Code de l'environnement. Article L222-1B. 2023. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000045914025/2023-03-12
255. Légifrance. Code de l'environnement. Article L229-25. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000026845465
256. Convention Citoyenne pour le Climat. <https://www.conventioncitoyennepourleclimat.fr/>
257. Wood, J., Ranger, N., & Ward, B. Corporate climate disclosures and legal accountability. *Environmental Law Review*. 2023. Vol. 25(1). P.45-63. <https://doi.org/10.1177/14614529221142630>
258. Demaria, C., & Rigot, S. From ESG to impact: Impact investing in France. *Research in International Business and Finance*, 2020. Vol. 54. 101247. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101247>
259. Duvic-Paoli, L.-A. Democratic innovations and climate change: The French Citizens' Convention for Climate. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 2022. Vol. 31(1). P.115-123. <https://doi.org/10.1111/reel.12441>
260. Sweden. Klimatlag (Climate Act) SFS 2017:720. Stockholm: Sveriges Riksdag, 2017. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/klimatlag-2017720_sfs-2017-720
261. Vowles, K. and Hultman, M. Scare-quoting climate: the rapid rise of climate denial in the Swedish far-right media ecosystem. *Nordic Journal of Media Studies*, 2021. Vol.3(1), P. 79-95. <https://doi.org/10.2478/njms-2021-0005>
262. Colding, J., Barthel, S., & Samuelsson, K. Supporting bottom-up human agency for adapting to climate change. *One Earth*, 2020. Vol. 3(4). P.392-395. <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2020.09.005>

263. Matti, S., Petersson, C., & Söderberg, C. The Swedish climate policy framework as a means for climate policy integration: An assessment. *Climate Policy*, 2021. Vol. 21(9), P.1146-1158. <https://doi.org/10.1080/14693062.2021.1930510>
264. Hungary. Law XLIV of 2020 on Climate Protection. Budapest: National Assembly of Hungary, 2020. <https://leap.unep.org/en/countries/hu/national-legislation/law-44-2020-climate-protection>
265. European Environment Agency. Trends and projections in Europe 2023: Tracking progress towards Europe's climate and energy targets. EEA Report No 11/2023. European Environment Agency, 2023. <https://www.eea.europa.eu/publications/trends-and-projections-in-europe-2023>
266. Ministry of Economics of Latvia. Latvia's National Energy and Climate Plan 2021-2030. Government of Latvia, 2020. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/lv_final_necp_main
267. Ecologic Institute. Austria: Carbon Removal in Austria - National Policy Overview, 2023. <https://tracker.carbongap.org/regional-analysis/national/austria/>
268. Federal Constitutional Court of Germany. Neubauer et al. v. Germany: Judgment of 24 March 2021 (1 BvR 2656/18 et al.). *Natural Justice*, 2021. <https://naturaljustice.org/wp-content/uploads/2022/03/Neubauer-et-al.-v.-Germany.pdf>
269. Belgian Constitutional Court. Belgische Federatie der Brandstoffenhandelaars vzw and Others and Lamine v. Flemish Government: judgment of 10 November 2022. Brussels, 2022. <https://climatecasechart.com/non-us-case/belgische-federatie-der-brandstoffenhandelaars-vzw-and-others-and-lamine-v-flemish-government/>
270. Supreme Court of the Netherlands. Urgenda Foundation v. State of the Netherlands. Judgment of 24 June 2015. ECLI:NL:RBDHA:2015:7196. The Hague, 2015. <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2015:7196>
271. Supreme Court of the Netherlands. Urgenda Foundation v. State of the Netherlands. Final judgment of 20 December 2019. ECLI:NL:HR:2019:2007. The

Hague, 2019. <https://www.urgenda.nl/wp-content/uploads/ENG-Dutch-Supreme-Court-Urgenda-v-Netherlands-20-12-2019.pdf>

272. Supreme Court of the Netherlands. Urgenda Foundation v. State of the Netherlands. Final judgment of 20 December 2019. ECLI:NL:HR:2019:2007. The Hague, 2019.

<https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHDHA:2018:2610>

273. Tribunal of First Instance of Brussels. VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium and Others. Case No. 2015/4585/A. Judgment of 17 June 2021.

https://prismic-io.s3.amazonaws.com/affaireclimat/18f9910f-cd55-4c3b-bcb9-9e0e393681a8_167-4-2021.pdf

274. Quirico, O. The European Union and global warming: A fundamental right to (live in) a sustainable climate? Maastricht Journal of European and Comparative Law, 2023. Vol. 30(3). P. 236-254. <https://doi.org/10.1177/1023263X231202481>

275. Spanish Supreme Court. Greenpeace España et al. v. Spain, No. 1079/2023, ECLI:ES:TS:2023:3556. Judgment of 24 July 2023. <https://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-v-spain/>

276. Council of State, France. Commune de Grande-Synthe and others v. France, No. 427301. 19.11.2020. <https://climatecasechart.com/non-us-case/commune-de-grande-synthe-v-france/>

277. Council of State, France. Commune de Grande-Synthe and Others v. France. Case summary, including letters from Grande-Synthe dated 19 November 2018. <https://climatecasechart.com/non-us-case/commune-de-grande-synthe-v-france/>

278. Milieudefensie et al. v. Royal Dutch Shell plc. District Court of The Hague, 26.05.2021. C/09/571932/HA ZA 19 379. <https://climatecasechart.com/non-us-case/milieudefensie-et-al-v-royal-dutch-shell-plc/>

279. The Hague Court of Appeal. Milieudefensie et al. v. Royal Dutch Shell plc. ECLI:NL:GHDHA:2024:2100. The Hague, 2024. <https://climatecasechart.com/non-us-case/milieudefensie-et-al-v-royal-dutch-shell-plc/>

280. ING Bank N.V. Climate action at ING: corporate press release, 14 February 2024. <https://www.ing.com/Insights/Sustainability/orange-blog/climate-action-at-ing>
281. Hartmann, J., & Willers, M. Protecting rights through climate change litigation before European courts. *Journal of Human Rights and the Environment*, 2022. Vol. 13(1). <https://doi.org/10.4337/jhre.2022.01.04>
282. Heri, C. Climate change before the European Court of Human Rights: Capturing risk, ill-treatment and vulnerability. *European Journal of International Law*, 2022. Vol.33(3). P.925-951. <https://doi.org/10.1093/ejil/chac047>
283. European Court of Human Rights. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland. No. 53600/20. Grand Chamber judgment. Strasbourg, 2024. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206>
284. Abel, P. Mixed signals for domestic climate law: The climate rulings of the European Court of Human Rights. *Verfassungsblog*, 2024. <https://verfassungsblog.de/mixed-signals-for-domestic-climate-law/>
285. European Court of Human Rights. (2024, April 9). Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States. No. 39371/20. Grand Chamber inadmissibility decision. Strasbourg, 2024. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233261>
286. European Parliament; Council of the European Union. Directive (EU) 2024/1760 of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence. *Official Journal of the European Union*, L 2024/1760. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024L1760>
287. Suits against governments: Environmental crimes. *Climate Change Litigation Databases*, Sabin Center for Climate Change Law. <https://climatecasechart.com/non-us-case-category/environmental-crimes/>
288. European Parliament; Council of the European Union. Directive (EU) 2024/1203 of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law (replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC). *Official Journal of the European Union*, L 2024/1203. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj>

289. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля»; Інститут економічних досліджень та політичних консультацій; DiXi Group. Європейський зелений курс: можливості та загрози для України. Київ, 2020. https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/EGD_report_ukr.pdf
290. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
291. Chapter 27: Environment and Climate Change. *EU acquis communautaire*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/eu-enlargement/chapters-acquis_en
292. Chapter 15: Energy. *EU acquis communautaire*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/eu-enlargement/chapters-acquis_en
293. European Commission. European integration achievements of Ukraine in 2024 in the environmental sphere. <https://epl.org.ua/en/eco-analytics/yevrointegratsijni-dosyagnennya-ukrayiny-za-2024-rik-u-dovkilliyevij-sferi>
294. Верховна Рада України. Закон України “Про основні засади державної кліматичної політики” № 1237-IX від 8 жовтня 2024 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text>
295. Resource and Analysis Center “Society and Environment”. Україна та Європейський зелений курс: Річний моніторинговий звіт 2024. <https://rac.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/rasce-ukraine-and-european-green-deal-annual-monitoring-report-2024-ukr.pdf>
296. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. (б. д.). Розроблення та подання Кабінетові Міністрів України Положення про Науково-експертну раду з питань зміни клімату та збереження озонового шару. <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads>

297. Кабінет Міністрів України. Розпорядження № 932-р “Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року”. 2016. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2016-%D1%80#Text>
298. Кабінет Міністрів України. *Розпорядження № 878-р* “Про затвердження Плану заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року”. 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2017-%D1%80#Text>
299. Кабінет Міністрів України. Протокольне рішення № 28 “Про схвалення Стратегії низьковуглецевого розвитку України до 2050 року”. 2018. https://mepr.gov.ua/files/docs/Protokol28_Strategiya2050.pdf
300. Верховна Рада України. Закон України № 377-IX “Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів”. 2020. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>
301. Верховна Рада України. Закон України № 376-IX “Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами”. 2019.
302. Кабінет Міністрів України. Розпорядження № 605-р “Про схвалення Енергетичної стратегії України до 2035 року”. 2017. https://zakononline.ua/documents/show/377771__744935
303. Кабінет Міністрів України. Постанова № 179 “Про схвалення Національної економічної стратегії на період до 2030 року”. 2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0>
304. Кабінет Міністрів України. Розпорядження № 430-р “Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року”. 2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text>
305. Кабінет Міністрів України. Розпорядження № 820-р “Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року”. 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80#Text>

306. Кабінет Міністрів України. Розпорядження “Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди” від 30 липня 2021 р. № 868-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2021-%D1%80#Text>
307. European Commission. Commission staff working document: Ukraine 2024 report. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - 2024 Communication on EU enlargement policy (SWD (2024) 699 final). Brussels, 2024.
308. Матюшина О. В. Проблеми та перспективи адаптації права України та Молдови до кліматичного права ЄС. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Шевченківська весна – 2024”. Київ, 12 квітня 2024 р. С. 69-72.
309. Бюджетний кодекс України. Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI (в редакції від 01.01.2024). Стаття 24-6 “Фонд декарбонізації та енергоефективної трансформації”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n1393>
310. АТ “Фонд декарбонізації України”. Про нас. <https://fdi.com.ua/about-us>
311. European Commission. Fit for 55: Delivering the EU's 2030 Climate Target on the way to climate neutrality. 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0550>
312. Верховна Рада України. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII. 2015. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
313. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. 2023. Report on environmental consequences of the war in Ukraine. <https://mepr.gov.ua>
314. Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2022. <https://www.fao.org>
315. European Union. Association Agreement between the European Union and Ukraine. 2014. <https://eur-lex.europa.eu>

316. European Commission. Ukraine Progress Report. 2023. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>
317. Верховна Рада України. Закон України № 377-IX “Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів”. 2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-19#Text>
318. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Проект Плану заходів щодо створення національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів. 2024. <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/Proyekt-Planu-zahodiv.pdf>
319. Верховна Рада України. Закон України № 3991-IX “Про основні засади державної політики у сфері зміни клімату”. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text>
320. World Bank. State and Trends of Carbon Pricing 2024. <https://carbonpricingdashboard.worldbank.org>
321. Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism. Official Journal of the European Union, L130, P. 52-104. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R0956>
322. Європейська Бізнес Асоціація. КЕЕА вітає рішення Уряду щодо включення винятку з СВАМ до Плану дій з євроінтеграції. European Business Association, 2025. <https://eba.com.ua/eva-vitaye-rishennya-uryadu-shhodo-vklyuchennya-vynyatku-z-cbam-do-planu-dij-z-yevrointegratsiyi/>
323. European Commission. Ukraine Progress Report, 2023. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>
324. World Bank. Support for Carbon Pricing Initiatives in Ukraine, 2023. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099805106052321586>
325. UNEP. UNEP supporting the green recovery in Ukraine, 2023. <https://reliefweb.int/report/ukraine/unep-supporting-green-recovery-ukraine/>

326. Кабінет Міністрів України. Розпорядження № 610-р. “Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля” від 07.07.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/go/610-2023-%D1%80>
327. Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів”. 08.01.2025. № 4187-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/go/4187-20>
328. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ). Ukraine prepares for implementation of emissions trading system, 2024. <https://www.giz.de/en/worldwide/128519.html>
329. Medvedeva M., Yedelev R. Climate justice and climate neutrality: International legal aspects and experience of Ukraine. Iustitia in corde. Trends in the development of legal science ed. P. Zavorotko. Kyiv; Olomouc: State Enterprise Publishing House of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2024. P. 283-314.
330. Matiushyna O. V. The Ukrainian actualization of justice in global climate policy. Uzhhorod National University Herald. Series: Law. 2025. № 4(87). P. 278-284. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025>
331. Попередній екологічний та юридичний аналіз руйнування Каховської ГЕС і його наслідків: аналіт. звіт Коаліція “Україна. П’ята ранку”; ГО “Фонд підтримки фундаментальних досліджень”; Ресурсно-аналітичний центр “Суспільство і довкілля”. Київ, 2023. 180 с.
332. Кабінет Міністрів України. Незаконна звітність Росії про викиди парникових газів на окупованих територіях України підриває міжнародні кліматичні домовленості, 2023. <https://www.kmu.gov.ua/news/nezakonna-zvitnist-rosii-pro-vykydy-parnykovykh-haziv-na-okupovanykh-terytoriakh-ukrainy-pidryvaie-mizhnarodni-klimatychni-domovlenosti>
333. П’ятнок Н., Лабець С. Успішний фінал «кліматичної» справи. Юридичний вісник України. 2012. № 32(913). С. 4-5.
334. Вищий адміністративний суд України. Ухвала від 16 жовтня 2013 р. у справі № К/9991/25709/12 за позовом Міжнародної благодійної організації “Екологія-Право-Людина” до Кабінету Міністрів України, Міністерства

екології та природних ресурсів України, Державного агентства екологічних інвестицій України. Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34684361>

335. Вищий адміністративний суд України. Ухвала від 03 липня 2014 р. у справі № К/800/64473/13 за позовом Міжнародної благодійної організації “Екологія-Право-Людина” до Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Міністерства екології та природних ресурсів України, третя особа – Державне агентство екологічних інвестицій, про визнання бездіяльності протиправною та зобов’язання до вчинення дій. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/34684361>

336. Київський апеляційний адміністративний суд. Ухвала від 19 лютого 2015 р. у справі № 826/6201/13-а за позовом Міжнародної благодійної організації “Екологія-Право-Людина” до Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства охорони навколишнього середовища України, третя особа – Державне агентство екологічних інвестицій, про визнання бездіяльності протиправною та зобов’язання до вчинення дій. Єдиний державний реєстр судових рішень. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42803346>

337. European Commission. Letter of formal notice to Member States for failing to transpose the revised EU ETS Directive (EU ETS2) into national law. European Commission - News. 2024. <https://europeanshippers.eu/eu-emissions-trading-member-states-failed-to-transpose-directives-into-national-law/>

338. Верховний Суд. Ухвала у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 500/4576/22 за позовом ТОВ “Біоенергопродукт” до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, про визнання протиправною та скасування постанови від 30 листопада 2023 р. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115453806>

339. European Commission. Ukraine 2024 Report. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Brussels, 2024. 84 p.

https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf

340. Вищий адміністративний суд України. Ухвала від 03 вересня 2014 р. у справі № К/9991/78828/12 за позовом Міжнародної благодійної організації “Екологія-Право-Людина” до Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Міністерства екології та природних ресурсів. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40407139>

341. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n489>

342. Закон України “Про статус депутатів місцевих рад” від 11 липня 2002 р. № 93-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#n141>

343. Закон України “Про прокуратуру” від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#n454>

344. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326-п “Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації”. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

345. L. de Klerk, A. Shmurak, O. Gassan-Zade, M. Shlapak, K. Tomliak, A. Korthuis. Initiative on GHG Accounting of War. Climate damage caused by Russia’s war in Ukraine. 1 November 2022.

346. Закон України “Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами” від 12 грудня 2019 р. № 376-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-20#Text>

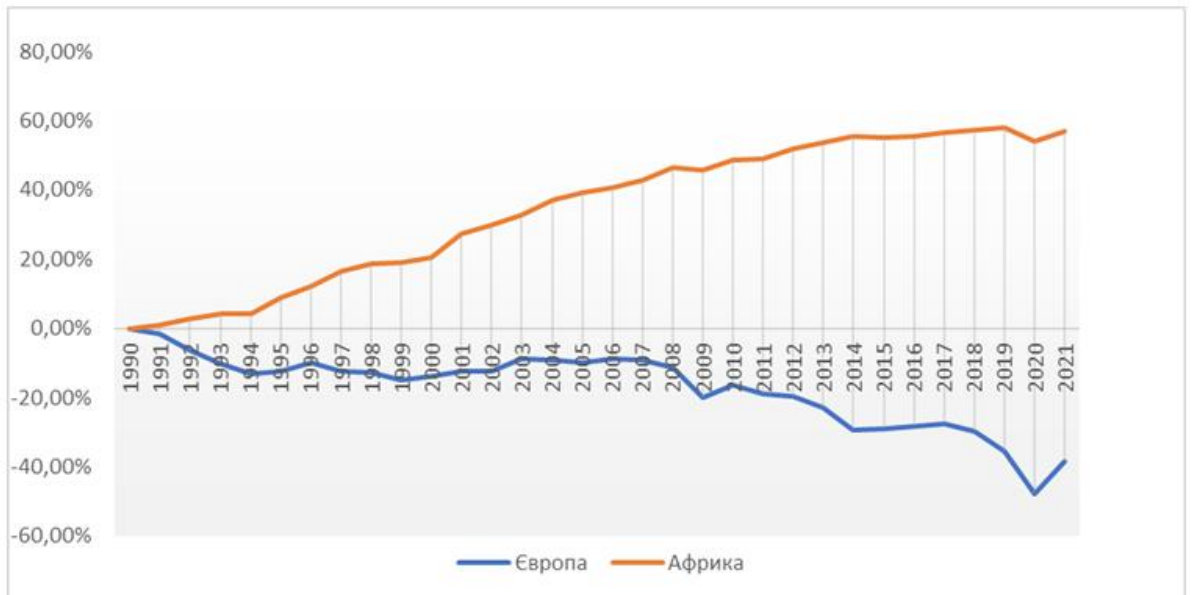
347. Кабінет Міністрів України. Постанова від 27 грудня 2022 р. № 1466 “Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню”. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-perelikiv-tovariv-eksport-ta-import-iakykh-pidliahaie-litsenzuvanniu-s1466-271222>

348. Кабінет Міністрів України. Постанова “Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню” від 27 грудня 2023 р. № 1402. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-2023-%D0%BF>
349. Regulation (EC) No 1005/2009 of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on substances that deplete the ozone layer. Official Journal of the European Union, L 286. P. 1-30. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009R1005>
350. Regulation (EU) No 517/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on fluorinated greenhouse gases and repealing Regulation (EC) No 842/2006. Official Journal of the European Union, L 150. P. 195-230. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014R0517>
351. UNEP Ozone Secretariat. All ratifications - Kigali Amendment. 2024. <https://ozone.unep.org/all-ratifications>
352. European Commission. Ukraine 2024 Report: Commission Staff Working Document. SWD(2024) 697 final. 2024. <https://enlargement.ec.europa.eu>
353. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Україна готується до ратифікації Кігальської поправки, 2023. <https://www.kmu.gov.ua/en/news/mindovkillia-ukraina-hotuietsia-do-ratyfikatsii-kihaliiskoi-popravky>
354. Київський апеляційний суд. Постанова від 10 грудня 2024 р. у справі № 760/25322/24. Провадження № 33/824/5524/2024.
355. Київський апеляційний суд. Постанова від 26 червня 2023 р. у справі № 760/9160/23. Провадження № 33/824/2878/2023.
356. Київський апеляційний суд. Постанова від 13 грудня 2024 р. у справі № 760/19660/24. Провадження № 33/824/5769/2024.
357. Київський апеляційний суд. Постанова від 30 жовтня 2024 р. у справі № 760/19659/24. Провадження № 33/824/4737/2024.

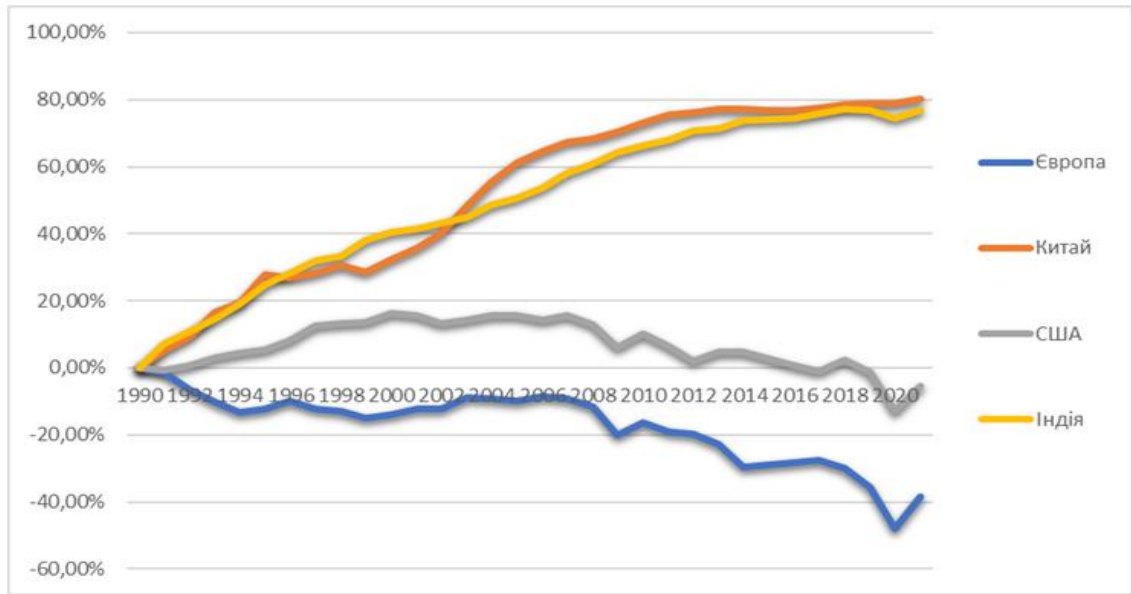
ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

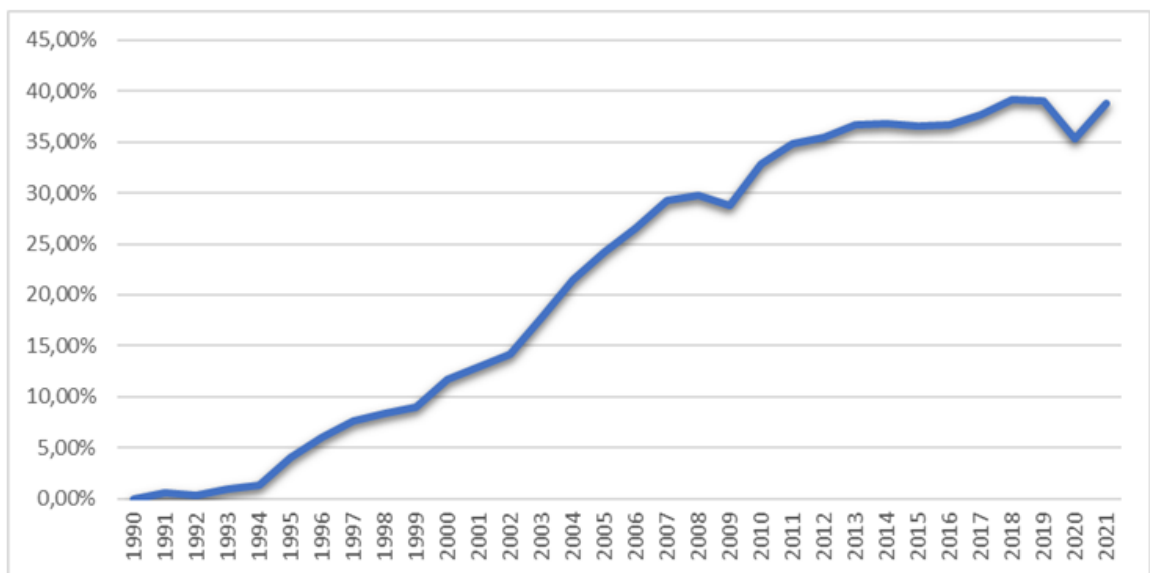
ІЛЮСТРАТИВНІ МАТЕРІАЛИ: ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА ВИКИДІВ CO₂, ФІНАНСУВАННЯ КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС ТА СЦЕНАРІЇ ДОСЯГНЕННЯ КЛІМАТИЧНОЇ НЕЙТРАЛЬНОСТІ

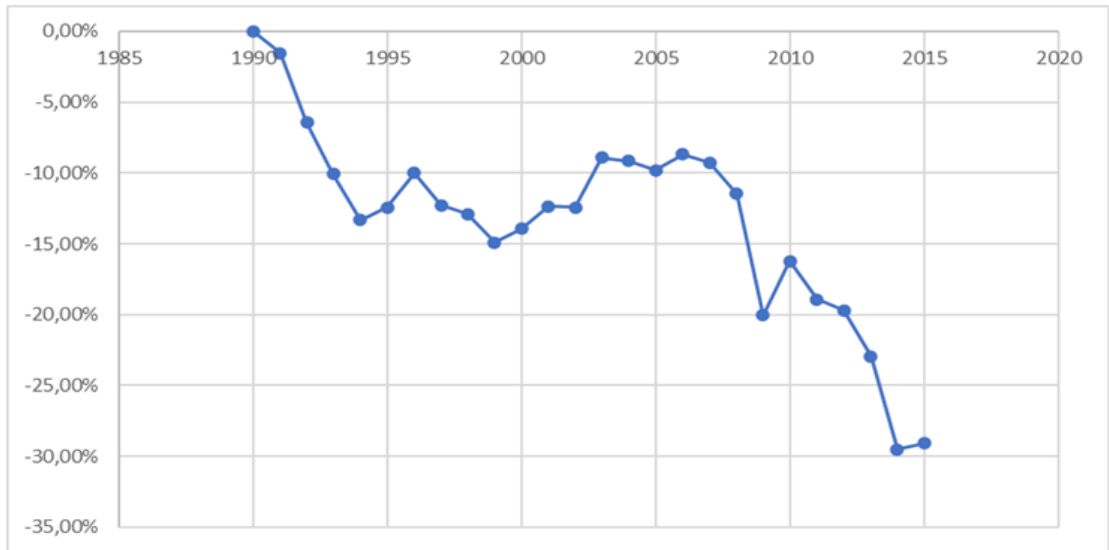
Граф.1 Історичний характер змін викидів CO₂ країнами Європи і Африки протягом 1900-2020 років (Оброблені автором статистичні дані Міжнародного Енергетичного Агентства, 2024))

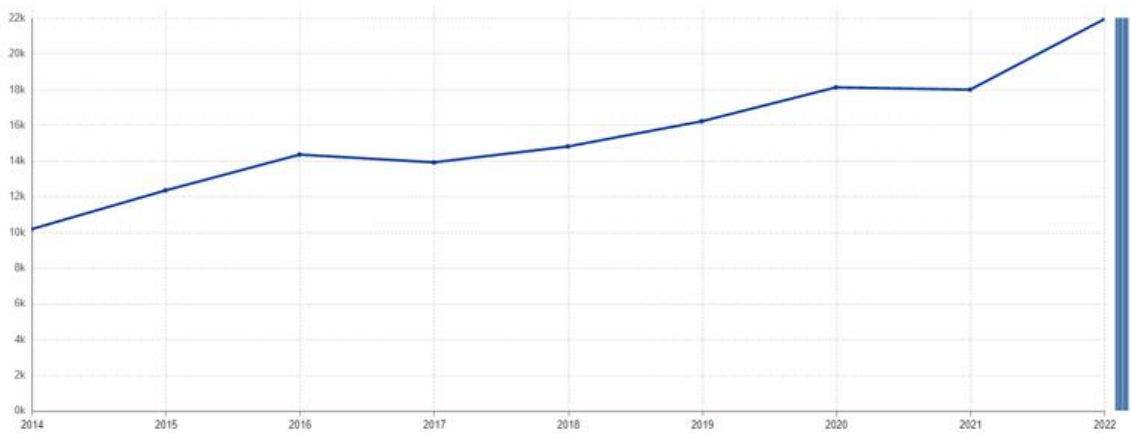
Граф.2 Динаміка викидів в Європі, Китаї, США та Індії протягом 1900-2020 років у відсотковому співвідношенні в порівнянні з рівнем 1990 року (Оброблені автором статистичні дані Міжнародного Енергетичного Агентства, 2024)

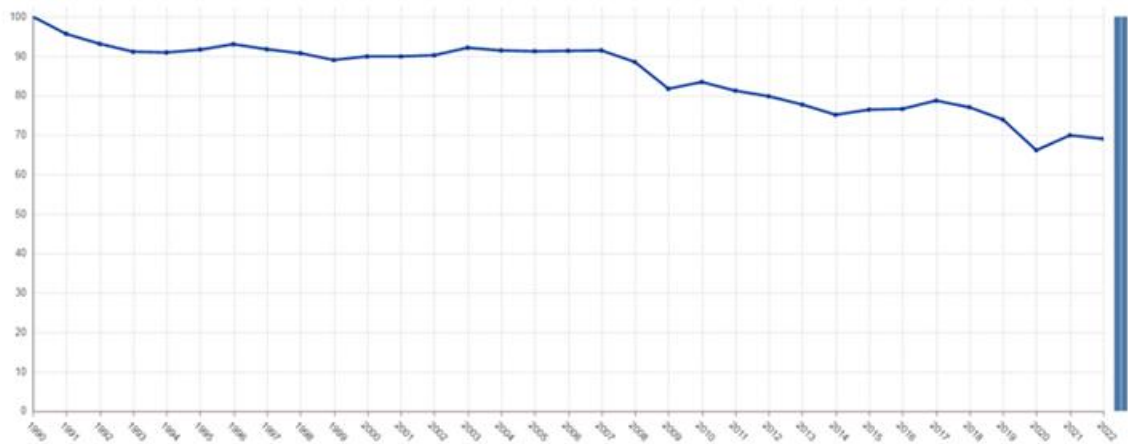
Граф.3 Динаміка приросту світових викидів протягом 1900-2020 років у відсотковому співвідношенні в порівнянні з рівнем 1990 року (Оброблені автором статистичні дані Міжнародного Енергетичного Агентства, 2024).

Граф.4 Динаміка зменшення викидів країнами Європи протягом 1900-2020 років у відсотковому співвідношенні в порівнянні з рівнем 1990 року (Оброблені автором статистичні дані Міжнародного Енергетичного Агентства, 2024)

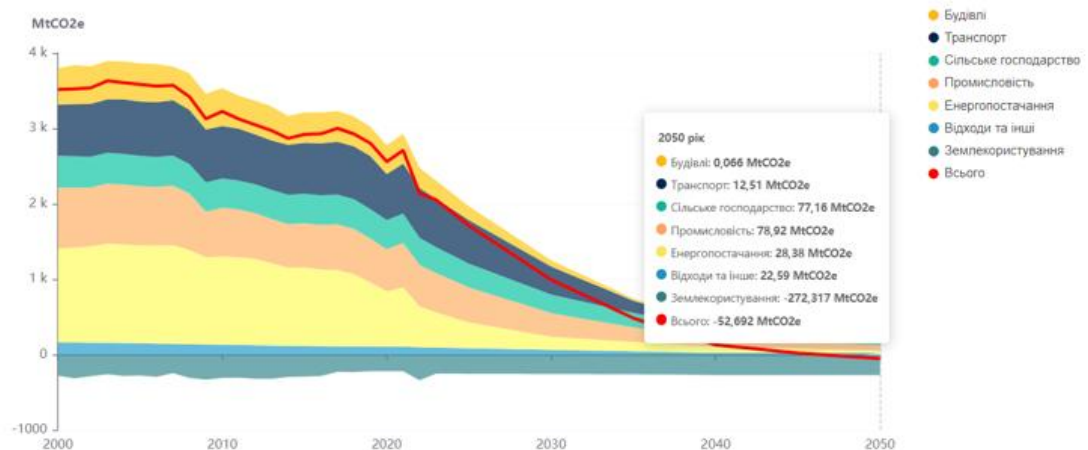

Граф.5. Внески у міжнародні зобов'язання в розмірі 100 мільярдів доларів США на витрати, пов'язані з кліматом країнами ЄС в загальному підсумку на початок 2022 (Джерело: data.europa.eu)

Граф.6. Чисті викиди парникових газів країнами ЄС у відсотковому виразі в порівнянні з 1990 роком (Джерело: data.europa.eu)

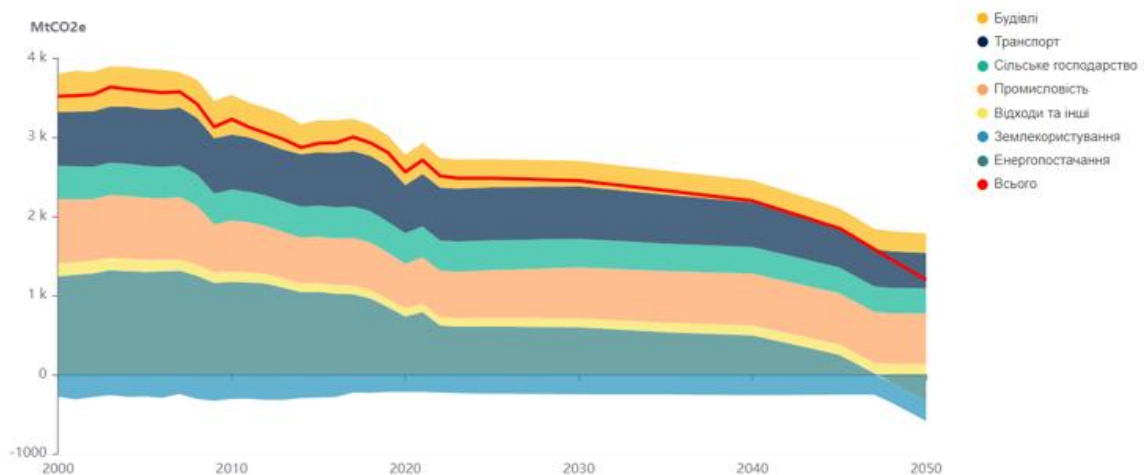
Загальні викиди ПГ за секторами

Граф.7 Моделювання характеру загальних викидів сукупно країнами ЄС за секторами з метою досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року.

(Джерело: Climact 2050 Pathways Explorer)

Загальні викиди ПГ за секторами

Граф.8 Моделювання характеру загальних викидів сукупно країнами ЄС за секторами за умови незмінних наявних політик до 2050 року.

(Джерело: Climact 2050 Pathways Explorer)

ДОДАТОК Б.

Прокуратура України
ОФІС ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА

вул. Різницька, 13/15, м. Київ, 01011 факс: (044) 280-26-03
e-mail: office@gp.gov.ua, web: www.gp.gov.ua
Код ЄДРПОУ 00034051

№ _____

На № _____ від _____

Ользі Матюшиній
radiola112@hotmail.com

Ваші запити про надання переліку позовів поданих прокуратурою, що стосувались прямо чи опосередковано кліматичної політики України в рамках РКЗК ООН, Кіотського протоколу та Паризької угоди, а також щодо надання інформації про кількість поданих органами прокуратури позовів на захист суспільного інтересу у сфері виконання міжнародних кліматичних зобов'язань України (Паризька угода) та результати їх розгляду за запитуваними категоріями справ за останні 5 років, розглянуто.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації» публічна інформація - це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом.

Закон не передбачає проведення підрахунків, узагальнень, а також виокремлення інформації за запитуваними критеріями, тобто створення нової інформації.

Визначальним для публічної інформації є те, що вона повинна бути заздалегідь готовим, зафіксованим продуктом, отриманим, або створеним суб'єктом владних повноважень у процесі виконання своїх обов'язків.

Облік роботи органів прокуратури з питань представництва інтересів держави в суді здійснюється відповідно до наказу Генерального прокурора від 20.01.2021 № 11 «Про затвердження звітності за формою № П «Звіт про роботу органів прокуратури» та Інструкції з її складання».

Звітність за формою № П «Про роботу органів прокуратури» (далі – звіт за формою № П) передбачає відображення статистичних даних про результати роботи органів прокуратури за напрямками діяльності прокуратури, у тому числі

Офіс Генерального прокурора
22.08.2025 №30/3-1506ВІХ-25

з питань представництва інтересів держави в суді, відповідно до Закону України «Про прокуратуру» та наказів Генерального прокурора.

З урахуванням викладеного повідомляємо, що у звітності за формою № П «Звіт про роботу органів прокуратури» (далі – звітність за формою № П), затвердженої наказом Генерального прокурора від 20.01.2021 (зі змінами), показники якої формуються щоквартально наростаючим підсумком з початку звітного року, обліковуються узагальнені показники роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів держави в суді, з виокремленням даних про позови у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Також інформуємо, що у звітності органів прокуратури за формою № П облік даних за предметом захисту правовідносин у пред'явлених прокурорами позовах у сфері охорони навколишнього природного середовища до 2024 року не здійснювався, у зв'язку з чим надати такі відомості не видається можливим.

З огляду на викладене надаємо наявні статистичні дані відповідно до звітності за формою № П за 2021, 2022, 2023, 2024 роки та січень-червень 2025 року про кількість справ, за якими судом відкрито провадження з початку звітного року, за позовами прокурора у сфері охорони навколишнього природного середовища та кількість задоволених позовів цієї категорії.

Крім того інформуємо, що визначення шкоди, завданої збройною агресією російської федерації, здійснюється за напрямками, визначеними постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326 «Деякі питання визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації».

Зокрема, відповідно до зазначеної постанови, у сфері довілля виділено такі елементи шкоди:

- забруднення атмосферного повітря та викиди забруднюючих речовин і парникових газів;
- забруднення і засмічення земель, у тому числі небезпечними речовинами та відходами;
- шкода лісовим ресурсам;
- шкода водним ресурсам;
- шкода земельним ресурсам (у тому числі деградація, зняття родючого шару ґрунту);
- шкода природно-заповідному фонду та біорізноманіттю.

Наразі контролюючими органами на підставі затверджених методик здійснюється обрахування відповідних видів шкоди, у тому числі в межах кримінальних проваджень, розпочатих за фактами збройної агресії російської федерації.

Разом з тим, у згаданій постанові Кабінету Міністрів України не передбачено окремого збірного елемента, який визначався б як «кліматична шкода». У зв'язку з цим зазначене питання наразі нормативно не врегульоване й не є предметом окремого розрахунку в межах визначення шкоди, завданої агресією.

У разі незгоди із наданою відповіддю Ви вправі її оскаржити відповідно до вимог ст. 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації» до керівництва Офісу Генерального прокурора України або до суду.

Додаток: на 1 арк.

**Виконувач обов'язків начальника
відділу розгляду запитів
на публічну інформацію**

Тетяна АКАВ

ВІДОМОСТІ

про результати роботи органів прокуратури з питань представництва інтересів держави в суді у сфері охорони навколишнього природного середовища за 2021, 2022, 2023, 2024 роки та січень-червень 2025 року (за даними звітності форми № П "Звіт про роботу органів прокуратури")

Рік	Найменування показника		Справи, за якими судом відкрито провадження з початку звітного року	Розгляд справ судом
			Кількість справ	Кількість задоволених позовів
2021	Усього		X	564
2022	Усього		X	558
2023	Усього		X	872
2024	Усього		1 590	987
	з них:	з питань земельних відносин	478	184
		територій та об'єктів природно-заповідного фонду	557	293
		рослинного світу, у тому числі лісів	378	246
		водних ресурсів	178	95
		надр	71	26
		атмосферного повітря	7	8
		тваринного світу, біоресурсів	176	175
		поводження з відходами	174	114
січень-червень 2025	Усього		1 022	670
	з них:	з питань земельних відносин	397	266
		територій та об'єктів природно-заповідного фонду	316	235
		рослинного світу, у тому числі лісів	331	182
		водних ресурсів	94	56
		надр	39	13
		атмосферного повітря	4	2
		тваринного світу, біоресурсів	151	117
		поводження з відходами	77	55

x - у звітності не виокремлюється

ДОДАТОК В.

ПУБЛІКАЦІЇ ЗДОБУВАЧА, У ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Матюшина О.В. Становлення і розвиток кліматичної політики ЄС у контексті міжнародно-правового співробітництва держав з протидії змінам клімату. *Юридичний вісник*. 2023. №3. С. 259–264. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.46>
2. Medvedieva M., Matiushyna O. The European Emissions Trading Schemes (EU ETS): some legal perspectives of market-based mechanisms. *Actual problems of international relations*. 2024. №158. P. 43-51. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2024.158.1.43-51>
3. Matiushyna O. European landscape of climate law. / Nataliia Reznikova; Ganna Grydasova; Maryna Medvedieva; Olga Matiushyna. *Modification of economic dependence and achievement of climate neutrality at the crossroad*. Monograph. Boston, USA: Primedia eLaunch.2024. P. 96-109. <https://doi.org/10.46299/979-8-89504-809-2.3>
4. Matiushyna O.V. The Ukrainian actualization of justice in global climate policy. *Uzhhorod National University Herald*. 2025. Series: Law. 2025. №4(87). P. 212-220. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.43>
5. Medvedieva M., Matiushyna O. Climate refugees as a challenge for the legal system and policy of the European Union. *Actual problems of international relations*, №164 P.93-100. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2025.164.1.93-100>
6. Matiushyna O. Climate governance and water conflicts in MENA countries: the European dimension of cooperation. *Law of Ukraine*. 2025. № 7/2025. P.150-162 DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-07-150>

7. Matiushyna O. The legal development of ENTSO-E as a tool for energy security and decarbonization of the European Union. *Uzhhorod National University Herald*. 2025. Series: Law. 2025. Vol. 5, № 90. P. 207-216. DOI: [10.24144/2307-3322.2025.90.5.25](https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.25)

**НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ, ЩО ЗАСВІДЧУЮТЬ АПРОБАЦІЮ
МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ ЗДОБУВАЧА:**

1. Матюшина О.В. Проблеми та перспективи адаптації права України та Молдови до кліматичного права ЄС / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Шевченківська весна – 2024”. Київ, 12 квітня 2024 р. С. 69-72.

2. Matyushyna O.V. Legal regulation of cooperation of states in combating climate change / Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference on Sustainable Development of Economy and Management. Baku, Azerbaijan, December 22-23, 2023, p. 534.
https://beu.edu.az/root_panel/upload/files/beu_edu_az/documents/Economy_Book_2023_end.pdf

3. Матюшина О.В. Основні правові інструменти досягнення кліматичної нейтральності в ЄС / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених “Актуальні проблеми міжнародних відносин - 2023”. Київ, 1 грудня 2023 р. С. 78.

